

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ГРУЗДЬ ОЛЕКСАНДР ІВАНОВИЧ

УДК 343.98:343.137.5

**РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ, УЧИНЕНИХ
ПРИ ПЕРЕВИЩЕННІ МЕЖ НЕОБХІДНОЇ ОБОРОНИ**

12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза;
оперативно-розшукова діяльність»
(081 – Право)

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **О. І. Груздь**

Науковий керівник: **Чорноус Юлія Миколаївна,**
доктор юридичних наук, професор

Київ – 2018

АНОТАЦІЯ

Груздь О. І. Розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» (081 – Право). – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2018.

Дисертацію присвячено формуванню теоретичних засад і практичних рекомендацій щодо розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони.

Сформульовано криміналістичну характеристику умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, відповідно до її основних елементів, таких як: спосіб учинення злочину – передбачає вчинення та приховування злочину, за якого реалізацію злочинних дій здійснено в насильницький спосіб, із застосуванням фізичного насильства та використанням відповідних засобів і знарядь; обстановка, що означена вчиненням злочинних дій переважно в житлових приміщеннях, у вечірній або нічний час доби; слідова картина, яка є інформативною, представлена матеріальними й ідеальними слідами; поведінка злочинця, що зумовлена попередніми протиправними діями потерпілого, посяганням, застосуванням насильства, небезпечного для життя та здоров'я, що зумовлює застосування заходів необхідної оборони, перевищення яких спричиняє смерть особи.

Обставини, що підлягають встановленню, конкретизовано на основі законодавчого визначення предмета доказування з урахуванням специфіки злочинів, передбачених ст. 118 КК України. Початковий етап розслідування спрямований на встановлення обставин, визначених ст. 91 КПК України. Зокрема, обов'язково з'ясовують: безпосередню причину смерті; у який спосіб, за допомогою яких знарядь учинено вбивство; час настання смерті; місце вчинення вбивства; обставини, за яких учинено вбивство; особу вбитого та

ймовірного злочинця; мотиви вбивства; обставини, що сприяли вбивству, тощо. Зазначено, що ключовою обставиною, яка підлягає встановленню на початковому етапі розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, є з'ясування стану необхідної оборони та особливостей її перевищення, що спричинили смерть особи.

Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, залежно від вихідної інформації класифіковано на сприятливі (кримінальне провадження розпочато у зв'язку з повідомленням про вчинення злочину в умовах очевидності, особу злочинця затримано чи наявні відомості про нього) та несприятливі (кримінальне провадження розпочато у зв'язку з виявленням трупа з ознаками насильницької смерті, особу ймовірного злочинця не встановлено або інформація про нього відсутня). Алгоритми вирішення вказаних слідчих ситуацій охоплюють проведення огляду місця події, затримання підозрюваного в учиненні злочину, допит підозрюваного та свідків (очевидців) злочину, проведення судових експертиз та ін.

Констатовано, що взаємодія слідчого з оперативними підрозділами під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, може бути реалізована в таких формах: під час діяльності в складі слідчо-оперативної групи; шляхом надання письмового доручення на проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій; у межах виконання усних вказівок і доручень слідчого оперативним підрозділом; надання оперативним підрозділом обґрунтованих пропозицій щодо необхідності проведення конкретних слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій тощо.

Встановлено, що вербальними слідчими (розшуковими) діями, які проводять під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, є допит та одночасний допит двох чи більше допитаних осіб. Під час проведення допиту підозрюваного виникає дві типові слідчі ситуації: він визнає себе винним у вчиненні злочину або заперечує свою

причетність до вчинення злочину. З метою підвищення ефективності проведення допиту запропоновано низку тактичних прийомів: максимальна деталізація показань; проведення повторного допиту; допущення легенди; виявлення інтересу до дрібних другорядних фактів і замовчування інших відомих слідству обставин; використання різного темпу постановки питань; пред'явлення доказів. Обґрунтовано рекомендації щодо проведення допиту підозрюваного із залученням спеціаліста (психолога) та з використанням технічних засобів фіксації (відеозапис) з метою отримання матеріалів на проведення комплексної судово-психологічної експертизи.

Невербальними слідчими (розшуковими) діями, які проводять під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, визнано огляд, освідкування та обшук. У переважній більшості випадків за результатами проведення огляду місця події було вилучено слідову інформацію, яка в кримінальному провадженні набула значення речових доказів (знаряддя і засоби вчинення злочину, біологічні сліди, мікрооб'єкти, трасологічні сліди-відображення).

Доведено, що освідкування має на меті виявлення слідів злочину та особливих прикмет. Серед слідів злочину необхідно звертати увагу на фіксацію та вилучення слідів людини (крові, волосся), слідів застосування знарядь злочину (ножа, палиці), слідів взаємодії з навколишнім середовищем (грунт). Освідкування під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, проводять за умов невідкладності, з метою фіксації слідової інформації, яка зберігається нетривалий час (подряпини) або може змінюватися чи зникати (піднігтьовий вміст).

Наголошено на тому, що обшук, за наявності підстав, проводять невідкладно. З метою виявлення біологічних слідів необхідно вилучати одяг підозрюваного, який ймовірно був на ньому під час учинення злочину, знаряддя вчинення злочину, деякі особисті речі, що можуть мати значення для досудового розслідування.

Аргументовано, що важливі обставини кримінального провадження стосовно розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, можна встановити шляхом пред'явлення для впізнання. Типовими об'єктами пред'явлення для впізнання за цих умов є: підозрюваний, труп, речі, фотознімки, матеріали відеозапису.

Визначено основні завдання слідчого експерименту, який проводять у межах розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, є перевірка й уточнення відомостей, що мають значення для розслідування злочину, отримання доказів, перевірка висунутих версій. Типовими є такі види слідчого експерименту: експеримент для встановлення дій учасників події злочину; експеримент для встановлення механізму заподіяння тілесних ушкоджень; експеримент для встановлення можливості утворення слідів злочину за певних обставин; експеримент для встановлення можливості сприйняття свідками події злочину.

З'ясовано, що чільне місце серед судових експертиз, які проводять під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, посідає комплексна судова психолого-психіатрична експертиза, що має на меті встановлення психічного та психологічного стану підозрюваного й визначення його впливу на поведінку підозрюваного в момент учинення злочину, що дає змогу з'ясувати стан необхідної оборони.

Ключові слова: вбивство, необхідна оборона, перевищення меж необхідної оборони, розслідування, криміналістична характеристика, типові слідчі ситуації, слідчі (розшукові) дії, судова експертиза.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Груздь О. І. Спосіб учинення умисного вбивства в разі перевищення меж необхідної оборони. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2. С. 147–154.
2. Груздь О. І. Криміналістична характеристика умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони. *Knowledge, Education, Law and Management*. 2016. № 3. С. 76–81.
3. Груздь О. І. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 1. С. 149–155.
4. Груздь О. І. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами під час розслідування умисних вбивств при перевищенні меж необхідної оборони. *Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України*. 2017. № 4. С. 234–239.
5. Груздь О. І. Використання спеціальних знань під час розслідування умисних вбивств при перевищенні меж необхідної оборони. *Право і суспільство*. 2017. № 6. С. 170–175.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Груздь О. І. Слідова картина умисних вбивств. *Актуальні питання та проблеми правового регулювання суспільних відносин* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 4–5 берез. 2016 р.). Дніпропетровськ : Прав. світ, 2016. С. 99–100.
7. Груздь О. І. Необхідність удосконалення криміналістичної кваліфікації вбивств. *Правоохоронна та правозахисна діяльність поліції в умовах формування громадянського суспільства в Україні* : матеріали підсумк. наук.-практ. конф. (Київ, 9 квіт. 2016 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 220–223.

8. Груздь О. І. Проведення судово-медичної експертизи трупа при розслідуванні вбивств. *Теорія і практика судової експертизи* : матеріали круглого столу (Київ, 18 трав. 2016 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 120–121.

9. Груздь О. І. Використання спеціальних психологічних знань під час розслідування умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони. *Актуальні питання експертно-криміналістичного забезпечення правоохоронної діяльності* : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 25 листоп. 2016 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 105–107.

10. Груздь О. І. Кореляційні зв'язки особи злочинця та особи потерпілого при вчиненні умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 3 берез. 2017 р.). Хмельницький : НАДПСУ, 2017. С. 747–749.

11. Груздь О. І. Особливості прийняття рішення про внесення відомостей до ЄРДР про умисні вбивства при перевищенні меж необхідної оборони. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової медицини* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 24 листоп. 2017 р.) : у 2 ч. Ч. 2. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 141–143.

SUMMARY

O. Hruzd. Investigation of intentional homicide committed with use of excessive force in self-defence. – Manuscript.

The thesis for a Doctor of Philosophy degree in Law, specialty 12.00.09 – Criminal Process and Criminalistics; Forensic Examination; Operative and Search Activity. – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2018.

Thesis presents theoretical basis and practical recommendations for investigation of intentional homicide committed with use of excessive force in self-defence.

Author has formulated the criminalistical characteristics of intentional homicide committed with use of excessive force in self-defence in accordance to its key elements: *modus operandi* – composed of crime commission and concealment, criminal activities are performed with use of physical violence (relevant means and tools); environment – criminal activities are performed mostly in dwellings, in the evening or at night; trace profile is informative, presented by material and non-material traces; criminal's behavior is shaped by the previous illegal actions of the victim, infringement or use of violence threatening his/her life and health which justifies the use application of relevant measures (self-defence) which in case of exceeding result in victim's death.

Circumstances subject to identification are specified on the basis of legislative definition of fact in proof with account of specificity of crimes under Article 118 of the Criminal Code of Ukraine. The initial stage of investigation envisages identification of circumstances under Article 91 of the Criminal Code of Ukraine. It is mandatory to identify the cause of death, way and tools used to commit the homicide, time of death, crime scene, circumstances of crime commission, victim's identity, perpetrator's identity, motive of crime, circumstances procuring the crime etc. One of the crucial circumstances subject to identification at the initial stage of investigation of intentional homicide committed with use of excessive force in self-defence – justification of exceeded force with specification of relevant peculiarities resulting in victim's death.

Typical investigative scenarios at the initial stage of investigation of intentional homicide committed with use of excessive force in self-defence, depending on the reference information, are classified into favorable (criminal proceeding is initiated in connection with the notification of crime committed under conditions of obviousness, criminal is identified or certain data are available) and unfavorable (criminal proceeding is initiated due to detection of a body with signs of violent death, potential criminal is not identified or no data are available). Algorithms of the abovementioned scenarios execution cover the crime scene investigation, witnesses and accused interviewing, forensic examination performance.

Interaction of investigator with operative units in the course of investigation of intentional homicide committed with use of excessive force in self-defence is presented in the following formats: participation in activity of search-operative groups; issuance of written authorization for investigative actions performance (including covert); while following the instructions and fulfilling assignments of investigator by the operative unit; submission of justified proposals related to investigative actions performance (including covert) by operative unit.

Verbal investigative actions performed during the investigation of intentional homicide committed with use of excessive force in self-defence include interviewing (with simultaneous interviewing of two or more persons). There are two typical interviewing scenarios: person admits one's guilt in the crime commission or denies one's relation to crime commitment. In order to increase efficiency of interviewing procedure a set of tactics is offered: maximum testimony explicitation; reinterviewing; cover story approval; demonstration of particular interest to minor secondary facts and concealment of other identified circumstances; unstable questioning dynamics; presentation of evidence. Recommendations for suspect's interviewing with involvement of specialist (psychologist) and technical means of data fixation (videorecording) in order to obtain materials for comprehensive forensic examination are offered.

Non-verbal investigative actions performed in the course of investigation of intentional homicide committed with use of excessive force in self-defence are

examination and search. Mostly upon results of crime scene investigation trace information is extracted which is granted the status of testimony in criminal proceeding (means and tools of crime commission, biological traces, microobjects, reflecting traces).

Examination is carried out in order to detect the traces of crime and special distinguishing features. In the course of trace extraction it is important to focus on fixation and seizure of biological traces (blood, hair), means of crime commission (knives, sticks), traces of interaction with external environment (soil). Examination as a part of investigation of intentional homicide committed with use of excessive force in self-defence is carried out within the shortest terms possible due to fragility of trace information which may disappear (scratches) or modify (subungual content).

If justified, search is carried out immediately. In order to detect biological traces it is necessary to extract the suspect's clothes worn during the crime commission, means of crime commission, some personal items of certain significance for the pre-trial investigation.

Circumstances crucial for criminal proceeding in the course of investigation of intentional homicide committed with use of excessive force in self-defence may be established with use of such method as identification submission where typical objects are usually: suspect, body, items, images, videomaterials.

Key tasks of investigative experiment in the course of investigation of intentional homicide committed with use of excessive force in self-defence are identified – verification and clarification of significant data, evidence obtaining, version validation. The following types of investigative experiments are common: identification of actions performed by the crime participants; identification of bodily injury infliction mechanism; identification of circumstances prone to production of certain traces; identification of witnesses' crime perception.

Of special significance among the formats of forensic examination performed in the course of investigation of intentional homicide committed with use of excessive force in self-defence with respect to suspect is the psychological examination aimed to verify one's mental condition and its influence on suspect's

behavior at the moment of crime commission in order to justify the excessive force in self-defence .

Key words: homicide, self-defence, excessive force in self-defence, investigation, criminalistic characteristics, typical investigative scenarios, investigative actions, forensic examination.

LIST OF PUBLICATIONS ON THE TOPIC OF THE DISSERTATION:

where the main scientific results of the dissertation are published:

1. O. Hruzd. Ways of committing the intentional homicide with use of excessive force in self-defence. *Legal Journal of National Academy of Internal Affairs*. 2016. № 2. p. 147–154.
2. O. Hruzd Criminalistic characteristics of the intentional homicide with use of excessive force in self-defence. *Knowledge, Education, Law and Management*. 2016. № 3. p. 76–81.
3. O. Hruzd Typical scenarios at initial stage of investigation of intentional homicide with use of excessive force in self-defence. *Journal of Criminal Justice*. 2017. № 1. p. 149–155.
4. O. Hruzd Interaction of investigator with operative units in the course of investigation of intentional homicide with use of excessive force in self-defence. *Scientific Journal of National University of State Revenue Service of Ukraine*. 2017. № 4. p. 234–239.
5. O. Hruzd Use of special knowledge in the course of investigation of intentional homicide with use of excessive force in self-defence. *Law and Society*. 2017. № 6. p. 170–175.

which certify the approbation of the dissertation materials:

6. O. Hruzd Trace profile of intentional homicide. *Topical issues and problems of statutory regulation of social relations* (international scientific-practical conference, Dnipropetrovsk, March 4-5, 2016). Dnipropetrovsk : Pravovyi svit, 2016. p. 99–100.
7. O. Hruzd Ways to update the criminalistic classification of murders. *Law enforcement and human rights activity of police under conditions of civil society*

evolution in Ukraine (international scientific-practical conference, Kyiv, April 9, 2016). Kyiv, National Academy of Internal Affairs, 2016. p. 220–223.

8. O. Hruzd Forensic examination of body in the course of homicide investigation. *Theory and practice of forensic examination: round table*. Kyiv, National Academy of Internal Affairs, 2016. p. 120–121.

9. O. Hruzd Use of special psychological knowledge in the course of investigation of intentional homicide with use of excessive force in self-defence. *Topical issues of law enforcement forensic support: (international scientific-practical conference, Kyiv, November 25, 2016)*. Kyiv, National Academy of Internal Affairs, 2016. p. 105–107.

10. O. Hruzd Correlative relationship of criminal and victim in the course of committing intentional homicide with use of excessive force in self-defence. *Topical issues of criminal law, process, criminalistics and operative-search activity: (international scientific-practical conference, Khmelnytskyi, March 3, 2017)*. Khmelnytskyi : National Academy of State Border Service of Ukraine, 2017. p. 747–749.

11. O. Hruzd Formulation of decisions on entering data to Unified Register of Pre-Trial Investigations related to intentional homicide with use of excessive force in self-defence. *Topical issues of criminal process, criminalistics and forensic medicine : (international scientific-practical conference, Kyiv, November 24, 2017) : Vol. 2*. Kyiv, National Academy of Internal Affairs, 2017. p. 141–143.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	16
ВСТУП.....	17
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ	
ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ,	
УЧИНЕНИХ ПРИ ПЕРЕВИЩЕННІ МЕЖ НЕОБХІДНОЇ ОБОРОНИ..	25
1.1. Стан дослідження питань розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони	25
1.2. Криміналістична характеристика умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони.....	43
1.2.1. Спосіб учинення умисних вбивств при перевищенні меж необхідної оборони.....	43
1.2.2. Обстановка та типова слідова картина умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони.....	55
1.2.3 Особа злочинця та особа потерпілого від умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони.....	75
Висновки до розділу 1	87
РОЗДІЛ 2. ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНИХ	
ВБИВСТВ, УЧИНЕНИХ ПРИ ПЕРЕВИЩЕННІ МЕЖ	
НЕОБХІДНОЇ ОБОРОНИ.....	90
2.1. Обставини, що підлягають встановленню на початковому етапі розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони	90
2.2. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, та напрями їх вирішення.....	103
2.3. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони	112

Висновки до розділу 2	128
РОЗДІЛ 3. ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ, УЧИНЕНИХ ПРИ ПЕРЕВИЩЕННІ МЕЖ НЕОБХІДНОЇ ОБОРОНИ.....	132
3.1. Тактика проведення вербальних слідчих (розшукових) дій під час розслідування умисних убивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони	132
3.2. Тактика проведення невербальних слідчих (розшукових) дій під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони	149
3.3. Тактика проведення слідчих (розшукових) дій змішаного характеру під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони	171
Висновки до розділу 3	196
ВИСНОВКИ.....	199
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	203
ДОДАТКИ.....	232

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ГПУ	Генеральна прокуратура України
ЄРДР	Єдиний реєстр досудових розслідувань
КК України	Кримінальний кодекс України
КПК України	Кримінальний процесуальний кодекс України
СБУ	Служба безпеки України
СОГ	Слідчо-оперативна група

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Право на необхідну оборону від суспільно небезпечних посягань є важливою гарантією реалізації конституційних положень про невід'ємне право кожної людини на життя, недоторканність її житла та майна, що гарантує держава, відповідно до ст. 27 Конституції України та ст. 36 Кримінального кодексу (КК) України.

Під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони (ст. 118 КК України), важливою обставиною, що підлягає доказуванню в кримінальному провадженні, є стан необхідної оборони. Результати емпіричних досліджень дають змогу констатувати, що перед слідчими Національної поліції України під час розслідування цього злочину постають труднощі щодо встановлення в діях особи стану необхідної оборони (89,5 %), потребують забезпечення криміналістичними рекомендаціями (74,1 %).

Останніми роками істотно збільшується кількість умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, що зумовлює необхідність застосування заходів реагування. Так, порівняльна характеристика статистичних даних Генеральної прокуратури України за 2015-й, 2016-й та 2017 роки засвідчує, що до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР) було внесено, відповідно, відомості про 34, 37 та 113 подій за ознаками злочину, передбаченого ст. 118 КК України; повідомлено про підозру в учиненні злочину в 33, 37 та 108 випадках; з обвинувальним актом направлено до суду 31, 36 і 106 кримінальних проваджень. За шість місяців 2018 року внесено до ЄРДР 72 кримінальні провадження, повідомлено про підозру – 64, направлено до суду – 47 кримінальних проваджень.

Теоретичне підґрунтя дослідження становлять фундаментальні праці, у яких висвітлено концептуальні засади методики розслідування злочинів, зокрема наукові доробки Ю. П. Аленіна, Л. І. Аркуші, В. П. Бахіна, В. Д. Берназа, А. Ф. Волобуєва, В. І. Галагана, В. Г. Гончаренка, В. Я. Горбачевського, В. А. Журавля, А. В. Іщенка, Н. І. Клименко,

І. І. Когутича, О. Н. Колесниченка, В. П. Колмакова, В. О. Коновалової, В. С. Кузьмічова, В. В. Лисенка, В. Г. Лукашевича, Є. Д. Лук'янчикова, Г. А. Матусовського, О. І. Мотляха, Д. Й. Никифорчука, Ю. Ю. Орлова, М. А. Погорецького, О. С. Саїнчина, М. В. Салтевського, О. В. Таран, В. В. Тіщенко, Л. Д. Удалової, П. В. Цимбала, К. О. Чаплинського, С. С. Чернявського, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітька, Б. В. Щура.

Питанням розслідування умисних вбивств присвячено праці О. В. Александренко, О. О. Андрєєва, О. М. Алексійчука, А. О. Антощука, І. В. Борисенка, В. І. Боярова, О. Ю. Булулукова, В. М. Гузея, С. Ф. Здоровка, Ю. Б. Комаринської, М. В. Костенко, І. В. Кубарєва, А. І. Кунтія, В. В. Семенового, А. М. Чорного, А. О. Шульги, С. В. Яковчука та інших учених-криміналістів.

У вітчизняній юридичній літературі розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, не було предметом окремого наукового дослідження. Нині постала потреба в комплексному висвітленні окресленої проблематики в контексті сучасних правових реалій та особливостей учинення цього злочину. Практично затребуваним є також формування методики розслідування умисних вбивств, вчинених при перевищенні меж необхідної оборони, відповідних криміналістичних рекомендацій. Окреслені обставини засвідчують актуальність дослідження обраної теми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, схваленої Указом Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015; Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 25 серпня 2015 року № 501/2015; п. 7 Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років, затвердженого наказом МВС України від 16 березня 2015 року № 275; Основних напрямів наукових досліджень Національної академії

внутрішніх справ на 2014–2017 роки, схвалених Вченою радою Національної академії внутрішніх справ (протокол від 29 жовтня 2013 року № 28). Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ 29 жовтня 2015 року (протокол № 5) та зареєстровано Координаційним бюро Національної академії правових наук України (№ 941, 2015 р.).

Мета і завдання дослідження. *Мета* роботи полягає у формуванні основ методики розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони.

Для досягнення поставленої мети поставлено такі *завдання*:

- схарактеризувати стан наукового дослідження питань розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, і виокремити питання, що потребують першочергового опрацювання;

- сформувати криміналістичну характеристику умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони;

- з'ясувати обставини, що підлягають встановленню на початковому етапі розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони;

- визначити типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, і запропонувати напрями їх вирішення;

- проаналізувати взаємодію слідчого з оперативними підрозділами під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони;

- висвітлити тактику проведення вербальних слідчих (розшукових) дій під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони;

- розглянути тактику проведення невербальних слідчих (розшукових) дій під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони;

– окреслити тактику проведення слідчих (розшукових) дій змішаного характеру під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони.

Об'єкт дослідження – правовідносини, що виникають у сфері діяльності органів досудового розслідування та інших підрозділів під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони.

Предметом дослідження є розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони.

Методи дослідження. Для реалізації поставленої мети в роботі використано загальнонаукові та спеціальні методи, які дали змогу найбільш оптимально врахувати специфіку об'єкта і предмета дослідження, зокрема методи *формальної логіки* (аналіз, синтез, дедукція, індукція, аналогія, абстрагування) – для детального висвітлення змісту порушених питань (у всіх розділах дисертації); *спеціально-правові* методи, передусім *порівняльно-правовий* – під час аналізу норм матеріального та процесуального права, наукових категорій, визначень і підходів (у всіх розділах дисертації); *історико-правовий* – у межах тлумачення на підставі наукових поглядів і положень чинного законодавства основних термінів, що використані в дисертації, таких як «умисне вбивство», «необхідна оборона», «криміналістична характеристика» (підрозділ 1.3), «слідча ситуація» (підрозділ 2.2); *системно-структурний* – для формулювання завдань слідчого під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони (розділ 2); *метод системного аналізу* – у контексті визначення напрямів діяльності з удосконалення розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони (підрозділи 2.2, 2.3, розділ 3); *статистичний* – задля підтвердження теоретичних висновків даними державної та відомчої статистики, узагальнення результатів вивчення емпіричних джерел (у всіх розділах дисертації); *соціологічний* – у межах підтвердження наукових висновків даними анкетування слідчих Національної поліції України (у всіх розділах дисертації).

Емпіричну базу дослідження становлять статистичні й аналітичні матеріали МВС України, Національної поліції України, Генеральної прокуратури України, Державної судової адміністрації України за 2012 рік – шість місяців 2018 року; дані, отримані внаслідок вивчення 85 кримінальних проваджень (кримінальних справ), досудове розслідування в яких за ст. 118 КК України здійснювали протягом 2012–2017 років (Волинська, Дніпропетровська, Запорізька, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Львівська, Одеська області, м. Київ); результати анкетування 140 слідчих Національної поліції України (Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Київська, Харківська, Хмельницька, Черкаська області, м. Київ). Використано власний досвід автора, набутий під час слідчої практики впродовж 2012–2015 років.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є першим монографічним дослідженням, у якому комплексно висвітлено основи методики розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, сформульовано низку положень, висновків і рекомендацій, що становлять наукову новизну, зокрема:

вперше:

– сформовано засади видової методики розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, що охоплює криміналістичну характеристику цього виду злочину, рекомендації з організації початкового етапу розслідування, взаємодії слідчого з оперативними підрозділами й іншими суб'єктами, проведення слідчих (розшукових) дій, використання спеціальних знань;

– визначено типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, які, залежно від вихідної інформації, класифіковано на сприятливі (кримінальне провадження розпочато у зв'язку з повідомленням про вчинення злочину в умовах очевидності, особу злочинця затримано чи наявні відомості про нього) і несприятливі (кримінальне провадження розпочато у зв'язку з виявленням

трупа з ознаками насильницької смерті, особу ймовірного злочинця не встановлено або інформації про нього немає). Запропоновано алгоритми дій у зазначених слідчих ситуаціях;

- надано криміналістичні рекомендації щодо залучення експерта і проведення під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, комплексної судової психолого-психіатричної експертизи підозрюваного з метою оцінювання загального психологічного та психічного стану й визначення його впливу на поведінку особи в момент учинення злочину;

удосконалено:

- наукові положення щодо стану дослідженості проблем розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, і визначено актуальні питання для першочергового опрацювання;

- характеристику способу вчинення умисних вбивств при перевищенні меж необхідної оборони, що полягає в здійсненні злочинцем умисних дій, спрямованих на позбавлення особи життя, усвідомленні їх протиправності, однак, з огляду на передумову (стан необхідної оборони), викликаний попередньою суспільно небезпечною поведінкою потерпілого (жертви злочину), їх реалізації та настанні наслідків у вигляді смерті особи;

- класифікацію основних джерел слідової інформації, що утворюється внаслідок учинення вбивств при перевищенні меж необхідної оборони, відповідно до поділу на матеріальні (сліди-відображення, сліди-речовини, знаряддя, засоби вчинення злочину, сліди їх застосування тощо) й ідеальні (показання, отримані від свідка, підозрюваного та інших учасників кримінального провадження);

- криміналістичні рекомендації щодо залучення спеціаліста-психолога з метою належної підготовки до проведення слідчих (розшукових) дій, підвищення ефективності їх безпосереднього проведення, фіксації перебігу та результатів, а також їх належного оцінювання під час розслідування умисних вбивств при перевищенні меж необхідної оборони;

дістало подальший розвиток:

- криміналістична характеристика умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, відповідно до її основних елементів, таких як спосіб учинення злочину, обстановка та слідова картина злочину, особа злочинця й особа потерпілого;

- перелік обставин, які підлягають встановленню на початковому етапі розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, зокрема, спрямованих на з'ясування стану необхідної оборони й особливостей її перевищення;

- засади взаємодії слідчих з оперативними підрозділами під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, відповідно до процесуальної та непроцесуальної форм реалізації;

- криміналістичні рекомендації щодо підвищення ефективності проведення допиту підозрюваного та свідків у кримінальному провадженні, забезпечення об'єктивного встановлення обставин кримінального провадження;

- криміналістичні рекомендації щодо проведення огляду місця події, огляду трупа, освідчування, обшуку, слідчого експерименту, пред'явлення для впізнання, залучення експерта й проведення експертизи під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, відповідно до визначених стадій: підготовки, робочої, фіксації перебігу та результатів, їх оцінки.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що викладені й аргументовані в дисертації теоретичні положення, висновки, пропозиції та рекомендації впроваджено та може бути використано у:

- *законотворчій діяльності* – під час внесення доповнень до КПК України з метою вдосконалення кримінальної процесуальної регламентації досудового розслідування, зокрема щодо умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони (акт впровадження Інституту законодавства Верховної Ради України від 18 грудня 2017 року);

– *правозастосовній діяльності* – з метою вдосконалення процесу досудового розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони (акт впровадження Головного слідчого управління Національної поліції України від 12 грудня 2017 року);

– *освітньому процесі* – під час викладання навчальних дисциплін «Криміналістика», «Розслідування окремих видів злочинів», «Слідчий огляд», підвищення кваліфікації слідчих та інших категорій практичних співробітників, підготовки лекцій, планів-конспектів семінарських і практичних занять (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 15 грудня 2017 року).

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Результати наукового дослідження, висновки та пропозиції автора оприлюднено на міжнародних і всеукраїнських конференціях, круглих столах: «Актуальні питання та проблеми правового регулювання суспільних відносин» (м. Дніпропетровськ, 4–5 березня 2016 року), «Правоохоронна та правозахисна діяльність поліції в умовах формування громадянського суспільства в Україні» (м. Київ, 9 квітня 2016 року), «Теорія і практика судової експертизи» (м. Київ, 12 травня 2016 року), «Актуальні питання експертно-криміналістичного забезпечення правоохоронної діяльності» (м. Київ, 25 листопада 2016 року), «Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності» (м. Хмельницький, 3 березня 2017 року), «Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової медицини» (м. Київ, 24 листопада 2017 року).

Структура та обсяг дисертації. Робота складається із вступу, трьох розділів, що містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (299 найменувань на 29 сторінках) і чотирьох додатків на 16 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 247 сторінок, із них основний текст – 186 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ, УЧИНЕНИХ ПРИ ПЕРЕВИЩЕННІ МЕЖ НЕОБХІДНОЇ ОБОРОНИ

1.1. Стан дослідження питань розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони.

Методиці розслідування умисних вбивств у науковій літературі приділено достатньо уваги. Науковці-криміналісти розробили низку теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо виявлення, розкриття та розслідування різних видів убивств. Проте вивчення емпіричних даних засвідчує, що злочинна діяльність прогресує швидше, ніж наука. Нині питання кваліфікації та розслідування злочинів, передбачених ст. 118 КК України, а саме умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, набуло особливої актуальності.

Загальні положення криміналістичної характеристики та методики розслідування, розкриті в працях провідних учених, слугуватимуть теоретичним підґрунтям нашої роботи. Передусім варто зазначити фундаментальні дослідження, що розкривають концептуальні засади діяльності з розслідування злочинів.

У контексті окресленої проблематики варті уваги праці вчених, де розкрито засади формування методик розслідування, у тому числі розслідування окремих видів (груп) злочинів. Це пов'язано з тим, що залежно від змісту відповідних криміналістичних методик залежать питання розслідування конкретних категорій злочинів.

Методику розслідування умисних вбивств розробляли такі вчені-криміналісти, як О. О. Андрєєв [6], А. О. Антощук [8], І. В. Борисенко [26], В. І. Бояров [28], О. Ю. Булулуков [30], В. М. Гузей [56], Ю. Б. Комаринська

[101], В. В. Семенов [233], І. В. Січківська [237], А. О. Шульга [289] та інші науковці.

Серед досліджень, у яких розкрито засади методики розслідування окремих видів злочинів, вирізняються праці М. В. Бузинарського [29], О. П. Ващук [37], А. Ф. Волобуєва [44], І. Ф. Герасимова [47], О. В. Курмана [147], Я. Є. Мишкова [171], В. А. Образцова [178], В. І. Оперука [179], В. В. Пясковського [212], С. О. Сафронова [230], В. В. Тіщенко [257], К. О. Чаплинського [267], С. С. Чернявського [275], Д. О. Шумейка [291], Б. В. Щура [293].

Концептуальні засади криміналістичної характеристики злочинів висвітлено в наукових доробках А. В. Іщенка [85], Н. С. Карпова [90], О. М. Колесніченка [98], В. О. Коновалової [103], І. І. Котюка [113], В. С. Кузьмічова [141], Ю. М. Чорноус [280], В. Ю. Шепітька [286].

Окремі питання криміналістичної характеристики умисних вбивств розкрито в працях О. М. Алексійчука [4], С. Ф. Здоровка [78], М. В. Костенко [111], І. В. Кубарева [139], В. В. Польщикова [193], С. О. Саїнчина [220], Д. М. Тимчишина [251], А. М. Чорного [277], С. В. Яковчука [298].

З метою встановлення взаємозв'язку між учиненням умисних вбивств та психологічним станом особи злочинця було проаналізовано праці представників юридичної психології: Д. О. Александрова [40], Л. М. Балабанової [11], А. М. Горецької [50], М. О. Гребенюка [51], А. Ф. Зелінського [79], О. В. Землянської [80], Л. І. Казміренко [87], М. В. Костицького [112], І. М. Охріменко [183], В. Б. Первомайського [185], Т. П. Печернікової [188] та інших учених.

Розглянемо детальніше зміст деяких досліджень і питання, на яких ми акцентуємо увагу в дисертації.

Важливим структурним елементом криміналістичної методики є криміналістична характеристика, питання про зміст і завдання якої сьогодні викликають дискусії в науковій літературі.

Ми обстоюємо традиційну точку зору, згідно з якою до основних елементів криміналістичної характеристики належать: предмет злочинного посягання; спосіб учинення злочину; обстановка вчинення злочину; слідова картина злочину; особа злочинця; особа потерпілого. Саме відповідно до цієї структури, на нашу думку, доцільно розглядати криміналістичну характеристику умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони.

Термін «криміналістична характеристика злочинів» вперше у криміналістичній літературі з'явився в середині 1960-х років. Його запровадив Л. А. Сергєєв, на думку якого це – елемент методики розслідування злочинів, а саме сукупність взаємопов'язаних чинників, що характеризують особливості способів учинення і слідів відповідних видів злочинів, об'єкт посягань, обставини, які характеризують учасників злочинів та їх злочинні зв'язки, час, місце, умови й обстановку вчинення злочинів [234, с. 4–5]. Приблизно в цей самий період до вказаного поняття звернувся О. М. Колесніченко, який зазначав, що до найістотніших положень, спільних для всіх окремих методів, належить «загальна криміналістична характеристика цього виду злочинів», а також те, що «злочини мають і загальні риси криміналістичного характеру» [99, с. 10]. Відтоді ця наукова категорія стала предметом дослідження багатьох учених-криміналістів.

Відповідно, під час проведення дослідження було вивчено праці, присвячені розгляду концептуальних засад криміналістичної характеристики умисних вбивств.

Цікавою та змістовною в контексті питань, які розглядаються, є праця М. В. Костенко «Криміналістична характеристика вбивств на замовлення». У ній проаналізовано стан злочинності в Україні, соціальні причини виникнення вбивств на замовлення, а також місце методики їх розслідування в загальній методиці розслідування вбивств. Достатньо уваги було приділено способу вчинення та приховування вказаного виду злочину, характеристиці типових слідів, які виникають унаслідок учинення вбивств. Механізм утворення слідів

постає як джерело доказової інформації про злочин. На основі вивчення значного масиву криміналістичної літератури автор аналізує наявні класифікації слідів та їх характеристики. Науковець підтримує позиції вчених, які класифікують сліди за належністю на два види – сліди злочину та сліди злочинця, а кожен вид на певні підгрупи. Така класифікація дає змогу відразу встановлювати зв'язок або з конкретною, причетною до розслідуваного вбивства, особою, або з колом осіб, серед яких може знаходитися підозрюваний [111].

Варта уваги праця В. Л. Синчука «Кореляційні залежності між елементами криміналістичної характеристики та їх використання в методиці розслідування вбивств» (2004). У дисертації розглянуто криміналістичну характеристику як інформаційну модель і робочий інструментарій слідчого, запропоновано напрями вдосконалення методики розслідування вбивств на підставі широкого застосування таких теоретичних понять, як «криміналістична характеристика», «типові версії», «криміналістична класифікація». У роботі досліджено специфіку взаємозв'язків між елементами криміналістичної характеристики вбивств на підставі узагальнення та аналізу значного емпіричного матеріалу, розроблено методику встановлення ступеня щільності, рангової та парної кореляції між цими елементами. Ці відомості використано для побудови типових версій щодо особи вбивці на підставі аналізу емпіричного матеріалу та виявлення кореляційних залежностей між елементами криміналістичної характеристики вбивств. Також розроблено алгоритми виявлення та розшуку злочинців, які зникли з місця події [235].

Окресленій проблематиці присвячено дослідження А. В. Старушкевича «Особа злочинця та потерпілого як елемент криміналістичної характеристики сексуальних убивств» (1997) [242] та В. В. Польщикова «Особливості криміналістичної характеристики нерозкритих вбивств та їх розслідування» (2010) [291].

Крім цього, 2011 року О. С. Саїнчин захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 на тему

«Розслідування умисних вбивств: теорія та практика», у якій здійснено криміналістичний аналіз сукупності таких видів умисних вбивств, як вбивства, приховані інсценуванням, пов'язані із розчленуванням трупа, учинені на сексуальному ґрунті, учинені матір'ю своєї новонародженої дитини, учинені на замовлення, учинені із застосуванням вибухових пристроїв. Важливим є те, що в роботі визначено теоретичні засади й критерії криміналістичної класифікації злочинів. Класифікацію розглянуто як результат застосування типологічного методу, що дає змогу розподілити множинність об'єктів на підмножини (підкласи) за певними ознаками. Аналізуючи погляди окремих науковців щодо класифікації злочинів, автор поділяє точку зору тих учених, які основою криміналістичної класифікації злочинів визнають криміналістичні критерії, зокрема спосіб учинення злочину [220].

Водночас учені-криміналісти досліджували окремі позавидові методики розслідування умисних вбивств.

У дисертації О. Ю. Булулукова «Методика розслідування вбивств при відсутності трупа» (1997) розглянуто проблеми методики розслідування вбивств при відсутності трупа та її теоретичних засад. Висвітлено питання, пов'язані з допитом заявника та осіб, близьких зниклому, оглядом передбачуваного місця події, розшуком зниклої особи, проблеми призначення і проведення судових експертиз. Акцентовано увагу на дослідженні типових слідчих ситуацій і проблем побудови версій, взаємодії слідчих та оперативно-розшукових органів, попередження вбивств [30].

У контексті розглянутих питань привертає увагу праця І. В. Борисенка «Методика розслідування вбивств з розчленуванням трупа» (1999) [26]. Автор досліджує структурні елементи криміналістичної характеристики цих злочинів. На підставі узагальнення судово-слідчої та експертної практики, вивчення літературних джерел тут розроблено теоретичні й практичні засади розслідування зазначеного різновиду вбивств, сформульовано конкретні пропозиції та практичні рекомендації щодо підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів з розслідування цієї категорії злочинів.

Визначено організацію первинних слідчих (розшукових) дій, а саме проведення огляду місця події та трупа, призначення судово-медичної експертизи, специфіку пред'явлення трупа для впізнання, а також описано тактику проведення таких слідчих (розшукових) дій, як допит свідків та обшук [26].

Викликає інтерес праця В. І. Боярова «Особливості методики розслідування вбивств, скоєних в умовах протистояння злочинних угруповань» (2000) [28].

У дослідженні А. О. Шульги «Основи методики розслідування вбивств на замовлення» (2003) автор розкриває криміналістичне поняття вбивства на замовлення, визначає місце слідчої картини в криміналістичній характеристиці вбивств на замовлення, окреслює способи приготування, учинення та приховання слідів злочину, досліджує особливості криміналістичної характеристики особи злочинця та потерпілого. Тут також розглянуто особливості допиту свідків, потерпілих, підозрюваних та обвинувачених, надано пропозиції щодо вдосконалення забезпечення безпеки свідків і потерпілих, проаналізовано особливості організації розслідування, висунення версій згідно зі слідчою ситуацією та їх перевірки. Науковець розглядає процес організації розкриття та розслідування зазначених злочинів, висуває обґрунтовані пропозиції щодо попередження умисних вбивств, які мають замовний характер [289].

В. В. Семенов у праці «Методика розслідування вбивств, прихованих інсценуванням» (2004) запропонував поняття криміналістичної характеристики вбивств, прихованих інсценуванням, розглянув дискусійні положення щодо елементів їх характеристики, їхнього взаємозв'язку, теоретичного значення для формування окремих методик розслідування злочинів. Увагу акцентовано на специфіці провадження таких слідчих дій, як огляд місця події, допит, обшук, судово експертиза, висунення слідчих версій, взаємодія слідчих та оперативно-розшукових органів, організація подальших слідчих дій [233].

О. О. Андрєєв 2007 року захистив дисертацію на тему «Розслідування вбивств, учинених неповнолітніми». Авторіві вдалося розкрити загальну

криміналістичну характеристику умисних вбивств, висвітлити питання методики розслідування вбивств, учинених неповнолітніми. У праці визначено та проаналізовано типові способи вчинення та приховування цього злочину, розглянуто обстановку та слідову картину злочину. Наведено наявні криміналістичні класифікації матеріальних слідів злочину, запропоновано власну класифікацію, яка диференціює сліди з огляду на їхню сутність, механізму утворення й результатів взаємодії на таких підставах: за формою відображення події злочину; за видом змін, що сталися внаслідок дій злочинця; за відображенням окремих властивостей злочинця; за агрегатним станом матеріальних слідів; за розміром слідів злочину. Розглянуто типові матеріальні сліди вчинення вбивств, місця їх знаходження (на потерпілому, навколишній обстановці), сліди, що свідчать про маскування злочину. Класифіковано свідків як носіїв ідеальних слідів злочину згідно зі стадіями вчинення вбивства: особи, обізнані про обставини, що передують вчиненню вбивств; очевидці вбивства; особи, які володіють даними про дії злочинця після вчинення злочину [6].

У праці І. В. Кубарева «Проблеми організації розслідування вбивств, що вчиняються групою осіб в умовах неочевидності» (2007) встановлено ознаки організації розслідування злочинів. Підходи до визначення організації розслідування автор поділив на дві групи – змістові та цільові. У вказаній праці наголошено на необхідності правильного розмежування понять організації та планування розслідування. На думку автора, планування варто розглядати як елемент організації розслідування. Обґрунтовано значення та досліджено особливості взаємодії в межах розслідування вбивств, що вчиняються групою осіб в умовах неочевидності [139].

Становить інтерес дослідження А. М. Чорного на тему «Особливості розслідування вбивств з корисливих мотивів» (2010), у якому розглянуто криміналістичну характеристику злочину, сучасний стан наукових розробок з цього питання, особливості організації розслідування, а також застосування спеціальних знань при розслідуванні вбивств з корисливих мотивів, з урахуванням передового закордонного досвіду [277].

У контексті вивчення методики розслідування окремих видів злочину варте уваги дослідження С. О. Сафронова на тему «Методика розслідування умисного заподіяння тяжкого і середньої тяжкості тілесних ушкоджень» (1999), присвячене розгляду криміналістичної характеристики злочину та основних слідчих ситуацій. Автор виокремив основні слідчі дії під час розслідування умисного заподіяння тяжкого та середньої тяжкості тілесних ушкоджень, проаналізувавши їх більш детально (огляд місця події, освідкування та проведення допиту) [230].

Монографія «Убивство: мистецтво розслідування» (2001), підготовлена академіком В. О. Коноваловою, є фундаментальною працею щодо методики розслідування умисних вбивств. У праці досліджено криміналістичну характеристику умисних вбивств, а також методику розслідування окремих видів умисних вбивств, зокрема: умисних вбивств за відсутності трупа, умисних вбивств з розчленуванням трупа, умисних вбивств, прихованих інсценуванням, умисних вбивств, учинених організованими групами, та умисних вбивств, учинених за замовленням [103].

У межах вивчення методики розслідування окремих видів вбивств слід проаналізувати також праці таких авторів, як С. О. Саїнчин «Досудове розслідування умисного вбивства малолітньої дитини: організація і тактика» (2014) [221], І. В. Січковська «Початковий етап розслідування сексуальних вбивств» (2013) [237], Ю. Б. Комаринська «Методика розслідування навмисних вбивств, замаскованих під нещасний випадок або самогубство на залізничному транспорті» [101], А. І. Кунтій «Методика розслідування умисного вбивства, учиненого в стані сильного душевного хвилювання» (2015) [143].

Масив праць, присвячених окресленій проблематиці, доповнює дисертація А. О. Антощука «Початковий етап розслідування вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини» (2014), де обґрунтовано теоретико-методологічні та організаційні засади розслідування вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини, організацію і тактику проведення окремих слідчих (розшукових) дій на початковому етапі розслідування вказаного злочину,

приділяє увагу таким слідчим (розшуковим) діям, як огляд місця події та допит підозрюваної особи [8].

До здобутків криміналістів за цим напрямом належить праця В. М. Гузея (2018), у якій досліджено криміналістичну характеристику умисних вбивств або заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони чи перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця. Автор акцентує увагу на проведенні досудового розслідування, досліджує деякі слідчі (розшукові) дії, наприклад, огляд, обшук і допит осіб. З огляду на те, що вказана дисертаційна робота передбачає дослідження декількох статей КК України (ст. 118 «Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця», ст. 119 «Вбивство через необережність» та ін.), поза увагою автора залишилися низка питань, що безпосередньо стосуються протиправних дій при перевищенні меж необхідної оборони, дослідження особи злочинця та потерпілого, їх психологічного стану [56].

Зазначені та інші дослідження учених сприяють визначенню теоретичних засад розслідування умисних вбивств. Відповідно, у межах нашої праці було використано й творчо опрацьовано відомості таких розділів криміналістики, як загальна теорія (методологія) криміналістики, криміналістична техніка, криміналістична тактика, криміналістична методика. Увагу зосереджено на працях учених, у яких висвітлено засади формування методик розслідування, у тому числі розслідування окремих видів (груп) злочинів. Це пов'язано з тим, що саме за змістом відповідних криміналістичних методів детально розкриваються питання розслідування окремих видів (груп) злочинів. Як відомо, криміналістична методика, або методика розслідування окремих видів злочинів, – це розділ криміналістики, що містить систему наукових положень і заснованих на них методичних рекомендацій з оптимізації організації та здійснення розслідування, а також запобігання окремим видам злочинів [277].

У процесі аналізу напрацювань у цій сфері з'ясовано, що поняття «умисне вбивство, учинене при перевищенні меж необхідної оборони»

науковці досліджували зазвичай з позиції кримінального права, а не криміналістики.

З точки зору кримінального права злочин, учинений при перевищенні меж необхідної оборони, вважають менш суспільно небезпечним, ніж аналогічні злочини, учинені у «звичайному» стані. Цей підхід у законодавстві відображено в санкціях відповідних статей кримінального закону. Наприклад, санкцією в ч. 1 ст. 115 КК України за умисне вбивство передбачено позбавлення волі від семи до п'ятнадцяти років, а за вбивство при перевищенні меж необхідної оборони – до двох років [216].

У межах досліджень з кримінального права було підготовлено низку дисертацій з проблем правильної кваліфікації та розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони.

Так, темі «Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони» (2007) присвячене дисертаційне дослідження О. М. Лупіносової на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право. Праця є першим в Україні монографічним дослідженням, що присвячене проблемам кримінально-правової характеристики умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони [157].

У дисертації О. М. Лупіносової здійснено юридичний аналіз складу умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони, відмежування стану необхідної оборони від перевищення її меж, а також умисного вбивства, учиненого при перевищенні меж необхідної оборони, від суміжних складів злочинів. На підставі сформульованих положень запропоновано нову редакцію ст. 118 КК України. Одним із підрозділів цієї праці має назву «Відмежування умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони від умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання». Дослідниця довела, що характер насильства потерпілого, у зв'язку з яким йому заподіюється смерть, відіграє важливу роль при розмежуванні розглянутих злочинів. Однак за схожого характеру вчинення насильства з боку потерпілого, заподіяння йому

смерті в одному випадку може бути перевищенням меж необхідної оборони, якщо відповідна реакція на насильство виразилася в несвоєчасних чи надмірних оборонних діях, в іншому випадку – умисним вбивством у стані сильного душевного хвилювання. Ключова відмінність між розглянутими умисними вбивствами полягає в неоднаковому характері їхніх мотивів [157].

Аналогічно в праці Т. І. Якімця «Крайня необхідність за кримінальним правом України» (2008) проаналізовано питання відповідальності за заподіяння шкоди в стані крайньої необхідності та внаслідок сильного душевного хвилювання. Роботу присвячено встановленню основних сформованих у науці кримінального права підходів до поняття крайньої необхідності, її юридичної та соціальної природи. Розкрито процес історичного розвитку інституту крайньої необхідності, його відображення в сучасному зарубіжному законодавстві. Ідеться про умови, за яких виникає стан крайньої необхідності, а також умови, за яких діяння в такому стані слід визнавати правомірним. Дослідник аналізує проблеми, пов'язані з діяннями, які сягають за межі крайньої необхідності, визначає їхню правову природу; визначає особливості призначення покарання за вчинення злочинів з перевищенням меж крайньої необхідності, кримінально-правові наслідки заподіяння шкоди законним інтересам у стані уявної крайньої необхідності. У роботі аргументовано положення, згідно з яким крайня необхідність є певним несприятливим для особи збігом обставин, що спонукає його до захисту особистих чи інших охоронюваних кримінальним законом інтересів шляхом заподіяння шкоди інтересам третіх осіб. Розглядаючи юридичну й соціальну природу діяння, учиненого в умовах крайньої необхідності, автор доходить висновку, що за своєю природою це діяння є антиподом злочину і не має з ним жодної спільної ознаки. Таке діяння безспідставно визнають у літературі переважно соціально корисним. На думку дисертанта, стан крайньої необхідності породжується реальною небезпекою, яка може виходити з різних джерел. Особливу увагу приділено фізичному та психічному насильству як джерелу небезпеки. Захист

законних інтересів у стані крайньої необхідності може здійснюватися як дією, так і бездіяльністю [297].

Н. М. Плисюк підготувала дисертаційне дослідження на тему «Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або в разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця» (2011) на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08. У контексті зарубіжного та вітчизняного законодавства авторка вивчила підстави притягнення до кримінальної відповідальності осіб за вчинення розглядуваного злочину, відмежування умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони або в разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, від суміжних складів злочинів [191].

Попри важливість проведених досліджень, бракує опрацювання на ґрунтовному монографічному рівні питань розслідування умисних вбивств при перевищенні меж необхідної оборони з позиції науки криміналістики, що й зумовило вибір теми дослідження.

Вбивство, учинене при перевищенні меж необхідної оборони, є діянням, похідним від інституту необхідної оборони. З огляду на соціально-правову природу, йому належить особливе місце серед інших злочинів, що посягають на життя, і законодавець відносить його до «привілейованих» складів злочину. Це зумовлено низкою обставин.

Частина 3 ст. 27 Конституції України визнає право кожного захищати своє життя та здоров'я, а також життя та здоров'я інших людей від протиправних посягань. Прикладом утілення конституційних положень є ст. 36 КК України, згідно з якою кожна особа має право на необхідну оборону від суспільно небезпечного посягання незалежно від можливості уникнути його або можливості звернутися за допомогою до інших осіб чи органів влади.

У ч. 1 ст. 36 КК України поняття необхідної оборони сформульовано таким чином: необхідною обороною визнаються дії, учинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно

небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в цій обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони [131].

Право на захист є природним правом кожної людини, незалежно від її професійної, фізичної чи іншої підготовки. Кожен може скористатися правом на необхідну оборону, однак закон не зобов'язує це право застосовувати.

Принциповим є положення, згідно з яким стан необхідної оборони виникає не лише в момент учинення суспільно небезпечного посягання, а й у разі створення реальної загрози заподіяння шкоди. Під час з'ясування наявності такої загрози необхідно враховувати поведінку нападника, зокрема спрямованість умислу, інтенсивність і характер його дій, що дають особі, яка захищається, підстави сприймати загрозу як реальну. Перехід використовуваних під час нападу знарядь або інших предметів від нападника до особи, яка захищається, не завжди свідчить про закінчення посягання [209].

Водночас потрібно усвідомлювати, що оборона неприпустима проти вже закінченого нападу, тобто нападу, який припинився, не будучи доведеним до кінця, або нападу, який уже повністю здійснено. Необхідна оборона також не може бути в разі посягання, яке вже закінчилося як внаслідок добровільної відмови від його продовження, так і через неможливість досягнення результату або з яких-небудь інших причин. Заподіяння шкоди нападаючому після закінчення посягання слід розглядати як акт помсти, самочинної розправи і кваліфікувати за наслідками. Наприклад, коли суб'єкт, який зазнав нападу й отримав побої, іде додому, бере рушницю, знаходить нападника та вбиває його, хоча в той момент небезпека йому вже не загрожує. Тому під час кримінального провадження важливо встановити, що особа, яка завдала шкоди, діяла з метою захисту її інтересів. Якщо ж дії особи зумовлені не метою захисту, а будь-якою іншою метою, вони не містять ознак необхідної оборони та повинні розглядатися як злочин.

Для того, щоб нейтралізувати суспільну небезпечність, особа має здійснити визначений законом комплекс дій у межах правомірної суспільно корисної поведінки, яка б за соціальною спрямованістю та фактичними результатами не поступалася вчиненому злочину. Зазначена обставина зумовлює спрямованість соціально корисної поведінки на відновлення порушеного об'єкта кримінально-правової охорони та нейтралізацію суспільно небезпечних наслідків. Слушною є думка М. І. Бажанова про те, що заохочувальні норми мають важливе значення для запобігання та припинення відповідних злочинів, стимулювання посткримінальної поведінки, що свідчить про втрату особою суспільної небезпечності [130, с. 8].

Однозначного визначення поняття «необхідна оборона» в теорії не існує. Вчені наділяють його низкою змістових характеристик. Наприклад, Ю. В. Баулін вказує, що «межею необхідної оборони є спричинення нападнику шкоди, яка відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту» [12, с. 248].

Отже, необхідна оборона полягає в захисті від суспільно небезпечних посягань охоронюваних законом прав та інтересів. Водночас держава покладає на створювані нею державні структури завдання захищати охоронювані законом права й інтереси особи, суспільні інтереси та інтереси держави.

Наприклад, основним органом державної влади, завданням якого є охорона законних прав та інтересів громадян, є поліція. Згідно зі ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію», перелік її завдань охоплює: 1) забезпечення публічної безпеки і порядку; 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства й держави; 3) протидія злочинності [200];

Реалізація вищезазначених завдань – обов'язок Національної поліції України. Виконувати його можна лише за наявності достатніх повноважень, у тому числі права на заподіяння шкоди тому, хто вчинив суспільно небезпечне діяння. Таким чином, раніше розглянуте право застосування необхідної оборони для спеціально уповноважених суб'єктів (зокрема поліцейських) є не лише правом, як для інших осіб, а й обов'язком.

З огляду на різноманіття злочинних дій, що суттєво пов'язані з учиненням умисних вбивств при перевищенні меж необхідної оборони, слід з'ясувати їхню сутність і види. Застосування необхідної оборони має супроводжуватись низкою умов її правомірності. У разі встановлення факту недотримання вимог, що повинні характеризувати суспільно небезпечне посягання, можна констатувати відсутність стану необхідної оборони та передбачає кримінальну відповідальність за перевищення меж необхідної оборони та настання в результаті наслідків у вигляді тілесних ушкоджень або смерті особи, яка буда нападником.

Таким чином, можна дійти висновку, що межа між правомірним використанням права на необхідну оборону та її перевищенням, що утворюватиме склад злочину, має низку відмінностей. Їх встановлення є завданням кримінального провадження і на них ми акцентуватимемо увагу в нашому дисертаційному дослідженні.

Законодавче визначення поняття злочину сформульовано в ч. 1 ст. 11 КК України. Злочином є передбачене КК суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), учинене суб'єктом злочину [131]. Відповідно, злочинна дія – це суспільно небезпечна, заборонена кримінальним законом, усвідомлена, винна поведінка особи, якою заподіюється шкода об'єктам, що перебувають під відповідною охороною [238, с. 435].

Однозначного тлумачення поняття умисного вбивства, учиненого при перевищенні меж необхідної оборони, ні в кримінальному законодавстві, ні в науці криміналістиці не сформовано. Відповідно, межі застосування необхідної оборони підлягають оцінці в кожному конкретному випадку та залежать від психологічного стану особи, яка зазнала нападу. Вивчення цього завдання відбувається в процесі розслідування злочину, під час встановлення обставин кримінального провадження.

Розслідувати будь-який який злочин неможливо без застосування спеціальних знань у різних формах реалізації.

Концептуальні засади використання спеціальних знань під час кримінального провадження висвітлювали Г. К. Авдєєва [2], А. М. Анохіна [7], В. В. Білоус [23], В. С. Бондар [25], І. Г. Галдецька [46], Л. М. Головченко [49], Г. П. Дондик [63], В. І. Дячук [67], Н. М. Косміна [109], О. С. Кофанова [114], О. А. Кравченко [116], І. В. Курилін [146], В. Я. Марчак [164], А. В. Мирівська [169], Б. В. Романюк [216], В. В. Семенов [232], В. О. Яремчук [299] та ін.

Під час розслідування умисних вбивств при перевищенні меж необхідної оборони, одним зі шляхів одержання фактичних даних є використання спеціальних знань у формі залучення до проведення слідчих (розшукових) дій спеціаліста, проведення судових експертиз [280].

Важливими як для тлумачення теоретичних положень, так і практичної діяльності є праці Б. В. Романюка «Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві» (2002) [216], О. А. Кравченка «Застосування спеціальних знань у доказуванні на досудовому слідстві» (2003). В останній праці розкрито наукові основи застосування спеціальних знань у доказуванні на досудовому слідстві, в контексті чого автор визначає процесуальні та непроцесуальні форми їх застосування відповідно до суб'єктів [116].

Під час підготовки дисертації було досліджено працю В. Я. Марчака на тему «Використання спеціальних психологічних знань у досудовому слідстві» (2003), у якій доведено необхідність використання спеціальних психологічних знань під час досудового розслідування, розкрито їх правове регулювання, виокремлено проблеми використання спеціальних психологічних знань, запропоновані шляхи їх подолання. Автор досліджує питання використання спеціальних психологічних знань під час досудового розслідування окремих видів злочину, зокрема злочинів проти життя та здоров'я, статевої свободи та статевої недоторканності особи, учинених організованою злочинною групою [164].

У праці І. Г. Галдецької «Правові та наукові основи використання спеціальних медичних знань при розслідуванні злочинів» (2011) досліджено

концептуальні положення використання спеціальних знань, розкрито особливості участі спеціаліста-медика в проведенні окремих слідчих дій. Автор приділила увагу судово-медичним експертизам, визначивши поняття та види цієї експертизи, особливості проведення та оцінки висновку експерта під час досудового розслідування [46].

У контексті розглядуваних питань заслуговують на увагу праці, присвячені комплексному висвітленню проблематики криміналістичного забезпечення розслідування. Ідеться, серед іншого, про дослідження К. О. Чаплинського на тему «Організація і тактика слідчих дій при розслідуванні злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями» (2004). У ній автор розглядає поняття та сутність тактичного забезпечення досудового розслідування, а також його класифікацію. Науковець аналізує тактику проведення окремих слідчих дій, акцентує увагу на слідчому огляді, освідуванні, обшуку, знятті інформації з каналів зв'язку, пред'явленні для впізнання та слідчому експерименті [267].

У контексті вивчення питань криміналістичного забезпечення привертає увагу фундаментальне дослідження Ю. М. Черноус «Криміналістичне забезпечення досудового слідства в справах про злочини міжнародного характеру» (2013). У цій праці розкрито поняття та зміст криміналістичного забезпечення, актуальні питання його реалізації, висвітлено питання техніко-, тактико- та методико-криміналістичного забезпечення. Відповідно, криміналістичне забезпечення може бути охарактеризоване як діяльність з розроблення та залучення криміналістичних рекомендацій, що ґрунтуються на теоретичних засадах криміналістики, правоохоронними органами з метою розслідування злочинів, інших правопорушень [280, с. 18].

Важливі питання актуалізовано в роботі Д. М. Тимчишина «Використання науково-технічних засобів у розслідуванні вбивств» (2014). Автор дослідив теоретико-методичні засади і стан науково-технічного забезпечення органів внутрішніх справ у кримінальному провадженні, зокрема безпосередньо під час розслідування вбивств. З'ясовано, що науково-технічне

забезпечення отримання зразків для експертизи в підозрюваного у вчиненні вбивства є необхідною умовою розслідування вбивств. Використання науково-технічних засобів зазвичай спрямоване на роботу з матеріальними джерелами доказової інформації під час проведення слідчих (розшукових) дій, у яких підозрюваний не бере участі. Однак значну частину доказів вини особи в учиненні вбивства отримують за допомогою науково-технічних засобів під час проведення слідчих (розшукових) дій за його участі. Зазначено, що для успішного виконання завдань огляду місця події слідчий повинен не лише володіти тактикою дослідження матеріальної обстановки, а й тактично грамотно використовувати можливості науково-технічних засобів [251].

Також затребуваною в контексті вивчення окресленої проблематики є праця С. Ф. Здоровка «Тактичні операції при розслідуванні вбивств, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями» [78], де розглянуто дискусійні погляди на сутність тактичної операції, її ознаки та структуру. На думку автора, тактична операція – це категорія криміналістичної тактики. У роботі запропоновано визначення тактичної операції як системи однойменних або різнойменних процесуальних або непроцесуальних дій і заходів (слідчих, оперативно-розшукових, організаційних), які спрямовані на вирішення проміжного завдання розслідування, об'єднані єдиним планом і єдиним задумом, характеризуються вибірковістю і ситуаційною зумовленістю та виконуються правомочними посадовими особами під керівництвом слідчого [78]. Учений проаналізував окремі елементи криміналістичної характеристики (спосіб злочину, місце й обстановка, час учинення злочину, знаряддя та засоби, предмет посягання, особа потерпілого, особа злочинця, сліди злочину), що за умови вчинення вбивств організованими злочинними групами наповнюються специфічним змістом. Також у дослідженні визначено особливості окремих слідчих дій початкового етапу розслідування вбивств, що вчиняються організованими злочинними групами [78].

Отже, теоретичним підґрунтям дослідження розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, є праці

вітчизняних та іноземних учених, у яких сформовано фундаментальні засади криміналістичної методики. Важливими є окремі позавидові методики розслідування умисних вбивств, а також наукові праці, присвячені використанню спеціальних знань за таких умов.

Таким чином, пропонована увазі дисертація спрямована на комплексне дослідження проблематики розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони. Принципово важливим є формування криміналістичних рекомендацій щодо розслідування вбивств зазначеної категорії для забезпечення швидкого, повного й неупередженого розслідування кримінальних проваджень із кваліфікацією злочину, передбаченого ст. 118 КК України, що визначає практичне спрямування роботи.

1.2. Криміналістична характеристика умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони

1.2.1. Спосіб учинення умисних вбивств при перевищенні меж необхідної оборони.

Криміналістична характеристика – це система відомостей про елементи механізму вчинення злочинів окремого виду (групи), у яких відображаються закономірні зв'язки між цими елементами, використовувані для побудови й перевірки версій під час розслідування конкретних злочинів (О. М. Колесніченко, В. О. Коновалова). Однак теоретичне осмислення криміналістичної характеристики злочину може відбуватись у значенні як системи ознак конкретного злочину (М. О. Селіванов, Б. К. Гавло, А. А. Фокін), так і наукової категорії, що дає змогу прогнозувати ймовірні райони можливого вчинення повторного злочину чи серійних злочинів певної категорії (В. А. Журавель) [125, с. 31].

Так, досліджуючи криміналістичну характеристику умисних вбивств, В. Ю. Шепітько виокремлює такі її елементи: спосіб учинення; спосіб

приховування; місце, час та обстановка; слідова картина; особа злочинця; особа потерпілого [129]. До зазначених елементів криміналістичної характеристики умисних вбивств В. Л. Синчук також додає знаряддя вбивства й сліди його застосування та спосіб приготування [235, с. 10].

На думку М. В. Салтевського, інформативними слід визнавати шість елементів криміналістичної характеристики: предмет злочину, спосіб, типові сліди, обстановка вчинення, особа злочинця та жертви [223, с. 447].

Окремо слід акцентувати увагу на такому дискусійному елементі криміналістичної характеристики, як сліди вчинення злочину, або слідова картина. Стосовно їх включення до структури такої характеристики вчені обстоюють різні позиції [213, с. 58–66]. Проте ми підтримуємо точку зору В. О. Коновалової, яка зазначає, що в справах про вбивства, зокрема необережні, обставини розслідування злочинів, які вчинено в умовах неочевидності, засвідчують, що не спосіб, який відсутній на період виявлення того чи іншого злочину, а саме комплекс слідів або навіть один слід є ключем для розслідування [81, с. 305; 103, с. 26].

Отже, криміналістична характеристика умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, – це система відомостей про цей злочин, ознаки суб'єкта злочину (особи злочинця), предмет посягання, обстановку, злочинний спосіб, що має значення для виявлення, розслідування та попередження злочинів криміналістичними засобами, прийомами й методами.

У межах дослідження слід більш детально розглянути окремі елементи криміналістичної характеристики умисних вбивств зазначеної категорії, а саме:

1) спосіб учинення злочину, тобто систему навмисних дій, спрямованих на позбавлення особи життя. Причому на психологічному рівні особа усвідомлює протиправність свого вчинку, але, з огляду на передумови цього злочину (процес оборони), наполягає на завершенні своїх дій та настанні суспільно небезпечних наслідків;

2) обстановку вчинення злочину, що є системою взаємопов'язаних елементів: матеріальних об'єктів та їх відображень у навколишньому середовищі, а також поведінки осіб, пов'язаних з подією злочину;

3) слідову картину (ця категорія криміналістичної характеристики об'єднує комплекс слідів, які відображають картину події злочину та поведінку суб'єкта безпосередньо на місці злочину, їх виявлення й аналіз дають змогу побудувати картину події, визначити уявні або дійсні моделі злочину, механізм його вчинення). Дослідження таких слідів і речових доказів може вказати на особу злочинця, особу потерпілого й обставини події, виявити негативні обставини, сліди приховування злочину;

4) особу злочинця – морально-психологічні риси особи злочинця, що перебувають у діалектичній єдності з її соціальними властивостями та виявами. Специфічні риси, що характеризують особу злочинця, виявляються, передусім, у поведінці, яка передуює вчиненню злочину. У досліджуваній категорії злочинів ідеться про сукупність соціально значущих властивостей, ознак, зв'язків і відносин, які характеризують особу, винну в порушенні кримінального закону, у поєднанні з іншими (неособистими) умовами й обставинами, що впливають на її злочинну поведінку;

5) особу потерпілого (має специфічні ознаки в справах про умисні вбивства, учинені при перевищенні меж необхідної оборони). Зокрема, попередня протиправна поведінка є обов'язковою ознакою особи потерпілого. Саме ретельне вивчення особи потерпілого й обставин, що трапились, дає змогу правильно кваліфікувати злочинні діяння.

Спосіб учинення злочину є одним з основних елементів його криміналістичної характеристики. Дослідженню його теоретичних і практичних аспектів приділяли увагу В. П. Бахін, В. Д. Берназ, Р. С. Белкін, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, В. П. Колмаков, В. О. Коновалова, В. С. Кузьмічов, М. В. Салтевський, В. В. Тіщенко, П. В. Цимбал, С. С. Чернявський, В. Ю. Шепітько та інші вчені.

Вивчення способу має важливе значення для з'ясування основ кримінальної відповідальності, правильної кваліфікації злочинів, розмежування суміжних злочинів, відмежування злочинних діянь від незлочинних, криміналізації (декриміналізації) суспільно небезпечних діянь, удосконалення законодавчої техніки, встановлення стадій учинення злочину і співучасті в ньому, індивідуалізації покарання [228].

У наукових працях з криміналістики приділено значну увагу вивченню способу вчинення злочину, що є своєрідним «ключем» до їхнього розкриття.

На думку М. В. Салтевського, спосіб учинення злочину – комплекс динамічних актів рухів, що залишають у навколишньому середовищі зміни – сліди злочину, які є джерелом інформації для розкриття злочинів, виявлення та викриття винних [223, с. 424].

Натомість В. Ю. Шепітько вважає, що спосіб учинення злочину – це образ дій злочинця, що виражається в певній системі операцій і прийомів. Спосіб учинення злочину вказує на те, як, яким чином особа вчиняє суспільно небезпечне діяння, які прийоми, методи й засоби вона застосовує для цього. Він притаманний передусім злочинній дії як активній, вольовій суспільно небезпечній поведінці особи [126, с. 275–276].

М. І. Єнікєєв зазначає, що спосіб учинення злочину – це система прийомів, дій, операційних комплексів, зумовлених метою і мотивами дій, психічними та фізичними якостями особи, у яких виявляються психофізіологічні й характерологічні особливості людини, її знання, уміння, навички, звички і ставлення до різних виявів дійсності. Для кожного злочину існує свій системний «набір», комплекс дій та операцій. У кожної людини також є система узагальнених дій, що свідчать про її індивідуальні особливості. Ці комплекси так само індивідуалізовані, як і папілярні візерунки пальців, проте, на відміну від останніх, сліди цих комплексів завжди залишаються на місці злочину [68, с. 105].

На думку В. П. Бахіна, нині у зв'язку з якісною зміною злочинності й умов, у яких здійснюється та розвивається злочинна діяльність, значення, місце

й роль способу здійснення злочинів вимагають нового осмислення та подальшого розроблення цієї криміналістичної категорії. Передусім існує потреба в уточненні власне поняття та змісту способу вчинення злочинів. Одночасно з терміном «спосіб учинення злочину» у криміналістиці оперують поняттями «спосіб учинення та приховування злочину», «спосіб підготовки і приховування злочину». На підставі цього способи здійснення злочинів поділяють на «повноструктурні» та «неповноструктурні». У криміналістичному аспекті дії з підготовки вчинення злочину включаються в спосіб тоді, коли, по-перше, вони природно є в наявності, а по-друге, залишають конкретні сліди, що характеризують характер дій злочинця і дають змогу розмежовувати різні способи. Водночас дії з приховування злочину належать до способу вчинення злочину в тому разі, якщо вони охоплені наміром і планом дій злочинця на момент учинення злочину [13, с. 198–199].

Аналіз змісту цих понять дає змогу стверджувати, що спосіб учинення злочину – це система дій або бездіяльності, зумовлена метою та мотивами, у яких виявляються психофізіологічні особливості особи відповідно до поставленої мети й умов їх реалізації.

Дослідження способів учинення злочинів має методологічне значення для науки криміналістики загалом, проте особливого значення вони набувають у її синтезуючому розділі – методиці розслідування окремих видів злочинів. Адже інформацію про спосіб учинення злочину безпосередньо використовують для розроблення окремих криміналістичних методик.

У сучасних наукових дослідженнях не вщухає інтерес до вивчення способу вчинення злочину. Так, С. С. Чернявський пропонує розгорнуте тлумачення вказаного поняття: це – об'єктивно й суб'єктивно детермінована система дій (операцій, механізмів, прийомів) поведінки суб'єкта в процесі підготовки, учинення та приховання злочину, кожна з яких залишає специфічні сліди, що дають змогу за допомогою криміналістичних прийомів і засобів отримати уявлення про сутність події, що відбулася, встановити особу

злочинця та його причетність до злочинної дії, а також визначити найоптимальніші шляхи виконання завдань розслідування [274, с. 55–56].

У юридичній науці спосіб учинення злочину тлумачать у вузькому та широкому значенні. У вузькому значенні йдеться лише про безпосереднє вчинення злочину. Кінцевим результатом може слугувати лише момент закінченого злочину.

Розглядаючи спосіб учинення злочину в широкому значенні, науковці включають у це поняття не лише безпосередньо процес учинення злочину, а й його підготовку та приховування. Закономірно, що в другому випадку спосіб учинення злочину становить суттєво ґрунтовніший зміст для вивчення.

Спосіб учинення злочину постає як центральний елемент у структурі криміналістичної характеристики злочинів. Найбільш повно та розгорнуто він виявляється за умови його умисного характеру. За таких умов він структурно складається з дій з підготовки, безпосереднього вчинення та приховання злочину.

Дослідженням цієї проблеми займався В. Ю. Шепітько, на думку якого спосіб учинення злочину є збірним поняттям. Його структура охоплює: способи готування до злочинного діяння, способи його вчинення і способи приховування (маскування). Спосіб учинення злочину не завжди має повну структуру. Існують злочини, які можуть вчинятися без попереднього підготування або не мають на меті подальше приховування події чи слідів [126, с. 257].

Криміналістичне вчення про спосіб учинення злочину складається з двох основних частин:

- 1) загальнотеоретичних засад, що містять у собі опис закономірностей формування способів учинення злочинів, умов і форм їх повторюваності, пізнання яких відкриває шлях для встановлення закономірностей виникнення доказів;

2) практичних аспектів використання даних про способи вчинення злочинів, що розробляються на основі загальнотеоретичних положень [102, с. 9–10].

У криміналістиці способи учинення злочину використовують для розшуку особи, яка вчинила злочин, для з'ясування закономірностей механізму утворення слідів, що в одних випадках дає змогу доказати вчинений спосіб, а в інших, ґрунтуючись на закономірностях механізму слідоутворення, – відшукати інші сліди. Тому багато методик розслідування окремих видів злочинів зважають на цю закономірність. Встановлення повторюваності способу має доказове значення, якщо в процесі розслідування доведено, що особа раніше вчинила злочин аналогічним чином. Зрештою спосіб учинення злочину пов'язаний зі способом його приховування [147, с. 172–173].

Способи вчинення злочину можна класифікувати за певними критеріями. Наприклад, М. С. Уткін зазначає такі види:

- 1) повноструктурні, або найбільш кваліфіковані, що охоплюють підготовку, учинення й приховування злочину;
- 2) менш кваліфіковані, або відсічені, першого типу (учинення та приховування злочину);
- 3) менш кваліфіковані, або відсічені, другого типу (підготовка й учинення злочину);
- 4) некваліфіковані, або спрощені, які складаються лише з дій щодо вчинення злочинів [257, с. 6].

Погоджуючись з думкою цього науковця, у межах вивчення злочину, передбаченого ст. 118 КК України, можна виокремити такі види способу вчинення злочину:

- менш кваліфіковані (учинення та приховування злочину);
- некваліфіковані, або спрощені, які складаються лише з дій щодо вчинення злочинів.

Характеризуючи спосіб учинення умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони, слід навести такі його основні ознаки:

– учинення злочину виявляється в діях, які є усвідомленими та цілеспрямованими в контексті позбавлення життя іншої особи. Такі дії в кожному конкретному випадку характеризуються знаряддями, засобами, умовами місця, часу й слідами вчинення злочину;

– у структурі способу вчинення умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони нерідко виокремлюють приховування. Це діяльність або елемент злочинної діяльності, що становить собою систему об'єктивних і суб'єктивних чинників дійсності, що формуються на всіх стадіях учинення злочину, реалізація якої спрямована на знищення, зміну слідів злочину та злочинця з метою перешкодження розслідуванню.

А. Ф. Волобуєв пропонує розділити способи вбивства на дві групи: ті, які пов'язані із заподіянням тілесних ушкоджень і виділенням крові; ті, які не пов'язані із виділенням крові [180, с. 404].

Відповідно до класифікаційних критеріїв, розроблених у юридичній науці, С. О. Сафронов пропонує розподіл способу вчинення вбивства за різними підставами:

1) за формою діяння: а) шляхом активних дій; б) шляхом бездіяльності (створення небезпечних для життя умов і залишення особи в такому стані, незастосування необхідних для її врятування заходів);

2) залежно від способів впливу на організм потерпілого: заподіяння ушкоджень із використанням мускулистої сили нападників, різних знарядь і засобів, факторів навколишнього середовища, тварин;

3) за характером травматичної дії: використання дії механічних, термічних, температурних, біологічних, хімічних факторів;

4) з огляду на вид травматичного впливу: побиття, удар, тиск, розтягнення, розрив, крутіння, ламання, тощо [229, с. 68–69].

Безпосереднє вчинення злочину має на меті реалізацію злочинного умислу й полягає в таких діях:

– заподіянні колото-різаних ран, переважно за допомогою холодної зброї (64,7 % кримінальних проваджень, додаток Б);

- побитті руками й ногами (21,1 %);
- застосуванні вогнепальної зброї (9,4 %);
- заподіянні тілесних ушкоджень тупими предметами (пляшкою, молотком, бейсбольною битою (2,4 %);
- задушенні (асфіксії) (руками, петлею, шляхом закриття рота і носа (2,4 %).

Умисному вбивству, учиненому при перевищенні меж необхідної оборони, зазвичай не притаманна стадія готування до вчинення злочину. Це пов'язано з тим, що вказану категорію злочинів вчиняють спонтанно, а процес готування повинен включати умисні дії, спрямовані на вчинення закінченого злочину, у цьому разі – настання смерті потерпілого. Тому злочинці не використовують такі способи, як утоплення, отруєння, ураження електрострумом, застосування низької чи високої температури, вибухівки тощо [166, с. 33; 278, с. 37].

Як свідчать емпіричні дослідження, проблемним питанням у практичній діяльності є формування доказової бази, яка б дала змогу встановити обставини кримінального провадження щодо наявності стану необхідної оборони на підставі дослідження способу реалізації злочинних дій, ідеальних та матеріальних слідів злочину. Натомість, спостерігається зовсім інша ситуація, коли кваліфікація злочину відбувається на підставі показань свідків та підозрюваного. Такий стан речей викликає необхідність у визначенні джерел криміналістичної інформації та її залучення до процесу доказування в кримінальному провадженні.

Спосіб учинення умисних вбивств при перевищенні меж необхідної оборони означений особливостями такої стадії, як приховування події злочину, що, відповідно, може здійснюватися з метою протидії розслідуванню. Вивчення практичних джерел засвідчує, що йдеться про:

- переховування від правоохоронних органів (28,2 % кримінальних проваджень);

- приховування факту вчинення злочину шляхом відмови від дачі показань, надання завідомо неправдивих показань (27,1 %);
- знищення матеріальних джерел інформації (20,0 %);
- їх маскування (15,3 %);
- забезпечення алібі (9,4 %) (додаток Б).

У ст. 96 Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року було регламентовано такий специфічний вид звернення до правоохоронних органів, як явка з повинною – особисте, добровільне письмове чи усне повідомлення заявником органу дізнання, дізнавачу, слідчому, прокурору, судді або суду про злочин, учинений чи підготовлений ним, до порушення проти нього кримінальної справи. Якщо кримінальну справу вже порушено за наявності ознак злочину, таке повідомлення повинно було надійти до винесення постанови про притягнення його як обвинуваченого. Попри те, що чинний КПК України такої статті не містить, вивчення емпіричних джерел засвідчує, що в окремих випадках злочинець сам повідомляє до правоохоронних органів про вчинення умисного вбивства під час необхідної оборони. Так, за результатами вивчення кримінальних проваджень (додаток Б) встановлено, що 3,8 % проваджень було розпочато в разі повідомлення злочинцем про вчинення злочину, але водночас із зазначенням обставин, які містять інформацію про вчинення відносно нього злочину власне потерпілим. Вивчення цих джерел вказує на те, що злочинець надає інформацію щодо високого рівня суспільної небезпеки ситуації, коли напад потерпілого безпосередньо загрожував його життю.

Зважаючи на те, що інституту явки з повинною в кримінальному процесуальному законодавстві нині не існує, особи, які сумлінно ставляться до відповідальності, або впевнені в законності застосування права на необхідну оборону, особисто повідомляють правоохоронні органи, які, своєю чергою, реєструють цю заяву про подію та розпочинають кримінальне провадження на підставі ст. 214 КПК України, вказана обставина повинна бути врахована судом під час розгляду справи та призначення показання. Крім того, вказана

обставина зумовлює сприятливу слідчу ситуацію під час кримінального провадження.

Ретельне вивчення проблематики способу вчинення умисних вбивств при перевищенні меж необхідної оборони є важливим також із позиції встановлення кореляційних зв'язків з наступними елементами криміналістичної характеристики – обстановкою та слідовою картиною злочину.

Ураховуючи теоретичні та практичні дослідження, а також положення ст. 118 КК України, можна виокремити такі характерні ознаки способу вчинення умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони:

- 1) дія (посягання на життя іншої особи);
- 2) наслідки (настання біологічної смерті людини);
- 3) причинові зв'язки між зазначеними діями та наслідками;
- 4) обстановка вчинення злочину (перебування винного під час учинення цього діяння в стані необхідної оборони).

Слід охарактеризувати спосіб учинення умисних вбивств при перевищенні меж необхідної оборони згідно з такими його складовими:

1. Форма діяння – усвідомлена активна дія, спрямована на позбавлення життя іншої особи (бездіяльність не притаманна здійсненню необхідної оборони).

2. Спосіб впливу на особу потерпілого – раптовість нападу, що зумовлює використання особою, яка захищається, будь-яких предметів для відбиття цього нападу.

Знаряддям учинення злочину є предмети, які особа використовує для застосування фізичного впливу на матеріальні об'єкти. Наприклад, ідеться про транспортні засоби, зброю, технічне устаткування. Засобами вчинення злочину є ті предмети, речі, які слугують для досягнення злочинної мети, але безпосереднього фізичного впливу не заподіювали.

За цих умов поширеними знаряддями вчинення злочину є:

– колючо-ріжучі предмети (ніж, сокира, викрутка, розбита пляшка та ін.).

Наприклад, вивчаючи вирок Зарічницького районного суду м. Суми від

15 липня 2016 року, за ознаками злочину, передбаченого ст. 118 КК України, встановлено, що способом учинення злочину є спричинення тілесних ушкоджень, від яких настала смерть потерпілого за допомогою розкладного кишенькового ножа [69];

– зброя (гладкоствольна, травматична, вогнепальна, холодна). Згідно з вироком Красноармійського міськрайонного суду Донецької області від 29 жовтня 2015 року, за фактом учинення умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони встановлено, що цей злочин учинено з використанням кулемета РПК-74 [69];

– інші предмети (дерев'яна палиця, цеглина, пічна вугільна лопатка). Прикладом може слугувати вирок Світловодського міськрайонного суду Кіровоградської області від 18 серпня 2016 року, у якому способом учинення злочину є заподіяння тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого унаслідок застосування дерев'яної палиці. Особу засуджено за ст. 118 КК України [69];

– тварини (зазвичай собаки), що в подальшому можуть бути визнані предметом учинення злочину;

– фактори навколишнього середовища, зокрема утоплення в річці, скидання з висоти.

Тобто умисне вбивство, учинене при перевищенні меж необхідної оборони, означене застосуванням фізичного насильства шляхом травматичного впливу.

Вид травматичного впливу при вчиненні вбивства вказаної категорії залежить від конкретної події, психологічного та фізичного стану особи яка захищалася. Такими видами може бути заподіяння тілесних ушкоджень (завдання побиття, удару, тиску, розтягнення, розриву), застосування вогнепальної та холодної зброї.

Проведене дослідження дало змогу дійти висновку, що в деяких випадках під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, було встановлено інсценування злочину з метою

отримання більш м'якого покарання, ніж за вчинення умисного вбивства. Досить складно на початковому етапі розслідування визначити суб'єктивний елемент учиненого злочину (або прихованого реального злочину) як складову способу його вчинення.

Особливістю вчинення вбивства зазначеної категорії є те, що відповідальність за вчинення злочину в стані необхідної оборони буде нести безпосередньо особа, яка зазнала нападу.

Отже, спосіб учинення умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони складається із системи умисних дій, спрямованих на позбавлення особи життя. Причому на психологічному рівні особа усвідомлює протиправність свого вчинку, але, з огляду на передумови цього злочину (процес оборони), наполягає на завершенні власних дій і настанні небезпечних наслідків.

Спосіб учинення умисних вбивств при перевищенні меж необхідної оборони відіграє важливу роль під час встановлення інформації про вчинений злочин та особи, яка його вчинила. Отже, можна впевнено стверджувати, що ретельне дослідження способу вчинення злочину можна вважати одним з основних шляхів встановлення обставин кримінального провадження.

1.2.2. Обстановка та типова слідова картина умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони.

Вивчення обстановки умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, має важливу роль для: встановлення часових зв'язків між фактами; з'ясування черговості подій, дій або фактів; обчислення тривалості різних подій тощо.

Обстановка вчинення злочину – це взаємозв'язок явищ і процесів, що склалися до та під час учинення злочину, а також містять інформацію про місце, час, умови, об'єкт і предмет посягання, особу злочинця, склад співучасників, що надає можливість з'ясувати обставини вчинення злочину.

Вивчення обстановки умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони надає вихідну інформацію про подію, дає змогу оцінити ситуацію з погляду об'єктивної можливості використання права на необхідну оборону в конкретних умовах, виявити свідків-очевидців злочину, встановити обставини кримінального провадження.

Вивчення емпіричних даних (додаток Б) засвідчує, що місцем учинення вказаного злочину є:

1. Квартира (36,4 % кримінальних проваджень). Серед них 46,1 % – за місцем проживання потерпілого; 41,3 % – за місцем проживання злочинця; 12,6 % – квартири, що належать іншим особам.

Наприклад, згідно з вироком Лозівського міськрайонного суду Харківської області від 14 серпня 2013 року № 629/3167/13-к, обвинувачений 23 травня 2013 року о 21 год разом зі своїми двома товаришами знаходився у квартирі потерпілого, де спільно розпивали спиртні напої. Унаслідок виниклої на ґрунті пияцтва сварки та взаємної боротьби, перевищуючи межі необхідної оборони, обвинувачений перехопив руку потерпілого, у якій той утримував ніж, та із застосуванням фізичної сили, зафіксувавши ножа в руці потерпілого, завдав у такий спосіб йому близько трьох ударів в обличчя та шию. За таких обставин обвинувачений умисно заподіяв смерть, тобто завдав шкоди, яка явно не відповідала небезпечності посягання та обстановці захисту [69];

2. Житлові будинки (29,5 %). Так, відповідно до вироку Артемівського міськрайонного суду Донецької області від 7 листопада 2013 року № 219/8130/2013-к, 19 липня 2013 року приблизно о 21 год 30 хв між сусідами, які перебували в стані алкогольного сп'яніння та знаходились у дворі будинків 45, 47, 49 та 41 по вул. Декабристів у м. Артемівськ Донецької області біля будинку 39, на ґрунті раптово виниклих особистих неприязних стосунків виникла сварка, яка супроводжувалась брутальним висловлюванням на адресу один одного та завдаванням ударів один одному. У той час, коли потерпілий завдавав ударів своєму сусідові кулаками рук і ногами в ділянку грудної клітки, спини, голови, останній впав на землю, а саме на спину. Унаслідок дій було

заподіяно тілесні ушкодження у вигляді: забиття волосистої частини голови, обличчя, спини, садна спини, обох ліктьових суглобів, струсу головного мозку, які відносяться до легких тілесних ушкоджень. Після того як останній впав на землю, потерпілий продовжував завдавати йому удари в область голови й тулуба. Ураховуючи поведінку нападника, спрямованість його умислу, інтенсивність і характер його дій, різницю у віці, виникли підстави реально сприймати загрозу своєму життю та здоров'ю, проте, внаслідок хвилювання та збудження, не зіставивши певною мірою свої майбутні дії з небезпекою загрозливого йому посягання та маючи реальну можливість ефективно відбити суспільно небезпечне посягання в інший спосіб, із заподіянням нападаючому шкоди, необхідної та достатньої в конкретних обставинах для негайного відбиття і припинення посягання, у відповідь на дії потерпілого, перевищуючи межі необхідної оборони, діючи умисно, підвівся з землі на коліна, схопив зі столу своєю лівою рукою кухонний ніж, і в той час, коли потерпілий нахилився для нанесення йому удару кулаком в обличчя, умисно завдав один удар ножом у ділянку життєво важливих органів – ділянку грудної клітки зліва, чим заподіяв тілесні ушкодження [69].

3. Гральні заклади, розважальні нічні клуби (17,6 % кримінальних проваджень). Згідно з вироком Бердянського міського суду від 28 грудня 2012 року № 801/12225/2012, 1 липня 2011 року приблизно о 02 год підозрюваний, перебуваючи біля розважального центру «Кристал», розташованого за адресою: Запорізька область м. Бердянськ просп. Леніна, буд. 26, під час конфлікту, який переріс у бійку між ним з одного боку і п'ятьма іншими особами з іншого, намагаючись уникнути подальшого продовження бійки, почав тікати. Підозрюваний, побачивши те, що один із нападників знаходиться в стані алкогольного сп'яніння, та наближаючись до нього, утримував у правій руці металевий предмет типу розвідного ключа з метою заподіяння тілесних ушкоджень, сприйнявши загрозу застосування насильства з боку цієї особи як реальну для свого життя та здоров'я, усвідомлюючи, що в його руці знаходиться ніж, який володіє колючо-ріжучими властивостями, з

метою самооборони, маючи можливість припинити зазіхання відносно себе, завдаючи йому явно меншої шкоди, діючи умисно з метою свого захисту, згрупувавшись і виставивши руку, яка утримує ніж лезом клинка вперед, завдав один удар у ділянку передньої поверхні грудної клітки справа біля дев'ятого ребра на середній ключичній лінії, заподіявши таким чином йому ушкодження, від якого цього самого дня приблизно о 06 год наступила смерть [69].

4. Бари та цілодобові магазини, де продають алкогольні напої (10,6 % кримінальних проваджень). Наприклад, відповідно до вироку Малинівського районного суду м. Одеси від 18 січня 2017 року № 521/15907/17, 8 серпня 2017 року, приблизно о 18 год 45 хв, обвинувачений, перебуваючи біля входу до магазину «Таврія», що розташований за адресою: м. Одеса, вул. Гастелло, 52, під час раптово виниклого конфлікту з потерпілим, який розпочався на ґрунті раптово виниклих неприязних стосунків, захищаючись від потерпілого, який накинувся на нього з ножом у руці, роззброїв нападника, унаслідок чого дії останнього суттєво втратили суспільну небезпечність, після чого, діючи умисно, усвідомлюючи, що виходить за межі необхідної оборони, використовуючи відібраний у потерпілого кухонний ніж, завдав один удар у ділянку грудної клітки останньому, спричинивши таким чином тілесне ушкодження у вигляді одного колото-різаного сліпого поранення лівої половини передньої поверхні грудей з ушкодженням шкіри прилеглих м'яких тканин, хрящової частини третього лівого ребра, клітковини переднього середостіння, наскрізь навколосерцевої сумки й лівого шлуночка серця, що призвело до крововиливу в навколосерцеву сумку [69].

5. Парки та сквери, інші громадські місця (5,8 % кримінальних проваджень). Так, згідно з вироком Октябрського районного суду м. Полтави від 22 лютого 2018 року № 554/515/18, 8 жовтня 2017 року, близько 15 год 50 хв, обвинувачений, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння на перехресті вулиць Пушкіна в м. Полтава, поблизу буд. 75, що по вул. Пушкіна, під час сварки, яка раптово виникла з раніше незнайомим йому потерпілим, захищаючись від протиправних дій останнього, який спричинив йому легкі

тілесні ушкодження, перебуваючи у стані необхідної оборони, але явно виходячи за її межі, діючи умисно, застосував засоби, які не відповідали характерові й небезпеці посягання. Зокрема, він завдав удару ножем, який мав при собі, у ділянку тулуба, заподіявши, відповідно до висновку судово-медичної експертизи від 13 листопада 2017 року № 1110, тілесне ушкодження у вигляді рани шкіри в лівому підребер'ї, що переходить у раневий канал, який проходить через м'які тканини передньої черевної стінки та, пронизуючи очеревину, проникає в черевну порожнину, де проходить через петлі тонкого кишківника, брижейку товстого й тонкого кишківника, сальник і сліпо закінчується в лівому косому м'язі в заочеревинному просторі [69].

Обстановка умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, зумовлена поведінкою осіб, що передувала вчиненню злочинів.

До вчинення злочину особи переважно розпивають спиртні напої, що зумовлює підґрунтя для виникнення спорів і конфліктних ситуацій, які переростають у погрози, заподіяння тілесних ушкоджень, бійку. Виокремлюється особа, яка провокує конфлікт, «ініціатор» застосування насильства, небезпечного для життя та здоров'я опонента, відносно якої й застосовуються заходи необхідної оборони, а їх перевищення спричиняє її смерть.

Типова обстановка вчинення таких вбивств означена відсутністю свідків-очевидців. За їх наявності стресовий стан, алкогольне чи наркотичне сп'яніння очевидців не дають можливості повною мірою встановити об'єктивні обставини в кримінальному провадженні.

Дослідження обстановки злочину слідчим має на меті передусім висунення чи спростування версій про подію злочину. Вивчення обстановки розпочинається під час огляду місця події з метою встановлення початкових змін в обстановці, які відбулися перед учиненням або внаслідок учинення злочину. Обстановка умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, має важливе значення для розкриття (встановлення особи злочинця) та розслідування злочину, адже вона безпосередньо пов'язана з

іншими елементами криміналістичної характеристики, допомагає встановити логічну послідовність дій.

Слідову картину утворюють обставини та сліди події злочину. Їх виявлення, аналіз, встановлення причинових зв'язків дають змогу визначити картину події, сформувані уявні або дійсні моделі злочину, механізм його вчинення. Дослідження таких слідів і речових доказів може вказати на особу злочинця, особу потерпілого й обставини події, виявити негативні обставини, сліди приховування злочину [121, с. 524].

У науковій літературі бракує однозначного визначення поняття слідової картини умисних вбивств, а положення щодо його змістового наповнення та функціонального призначення в системі суміжних криміналістичних і процесуальних понять різняться. Найчастіше термін «слідова картина» використовують як образний вираз, а не наукове поняття. Побутує думка, що поняття слідової картини злочину потребує наукового осмислення як із точки зору змістовної та функціональної, так і з позицій його відповідності загальній системі понять теорії криміналістики [62, с. 105].

Криміналісти слідами злочину здебільшого вважають матеріально фіксовані зміни в середовищі. Водночас виокремлюють й іншу категорію – слідова картина як сукупність матеріальних та ідеальних слідів злочину (відображення в пам'яті людей). У криміналістиці поняття сліду розглядають у широкому та вузькому значенні.

У широкому значенні слід – це будь-які зміни в матеріальному середовищі, що принципово пов'язані з подією злочину. Серед них виокремлюють матеріальні зміни, тобто матеріальні сліди, які належать до предмета трасології, та ідеальні відображення – сліди пам'яті (уявні образи) або ідеальні сліди, що не підлягають вивченню трасологією [96, с. 45].

У вузькому значенні слід визначають як матеріально фіксовані відображення зовнішньої будови одного об'єкта на іншому (сліди-відображення). Сліди-відображення виникають унаслідок взаємодії двох об'єктів і мають значне поширення: це сліди рук людини, ніг, взуття, зубів,

транспортних засобів, знарядь та інструментів тощо. Сліди-відображення є головним предметом вивчення в трасології.

Зібрані під час слідчих (розшукових) дій матеріальні сліди, інші об'єкти – речові докази переважно підлягають криміналістичним попереднім та експертним дослідженням задля отримання інформації про обставини злочину й злочинців. Ці дослідження здійснюють у лабораторних (зазвичай стаціонарних) умовах і проводять із застосуванням техніко-криміналістичних засобів і методів, спеціально призначених для лабораторних досліджень, а також тих, що використовують у процесі збирання доказів (частково). Провідну роль у дослідженнях відіграють спеціальні засоби й методи. Вони досить різноманітні, повсякчас удосконалюються, поповнюються новими. Техніко-криміналістичні засоби й методи застосовують у комплексі, причому одні засоби використовують під час застосування практично будь-якого методу, а інші – лише певного [125, с. 100].

Під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, досліджують слідову картину злочинів задля виявлення на тілі жертви й одязі слідів насильства, а також суттєвого порушення обстановки, що свідчить про наявність боротьби. У межах вивчення виявлених особливостей на місці події можна будувати версії про механізм учинення злочину, вік, стать, фізичну силу, навички й уміння особи злочинця, мотиви злочину.

Аналіз кримінальних проваджень дає змогу виокремити чотири найпоширеніші групи слідової інформації:

1. Сліди людини – ідеальні сліди (показання потерпілих, підозрюваного, свідків-очевидців тощо);
2. Матеріальні сліди:
 - а) сліди відображення (зовнішності, шкіряного покриву, рук, ніг, нігтів, зубів, звуку голосу, навичок);
 - б) сліди речовини – частинки (крові, волосся, нігтів, шкіри, кісток) та виділення (слина, запах, сеча);

3. Знаряддя, засоби вчинення злочину та сліди їх застосування: вогнепальна та холодна зброя, предмети побутової, господарсько-виробничої та іншої діяльності (сокира, кухонний ніж, викрутка, шило тощо); спеціально виготовлені та пристосовані знаряддя (петля-удавка, ніж-фінка, загострена арматура); випадкові предмети (наприклад, каміння, шматок цементу, дошка, палиця).

4. Інші матеріальні сліди (паління, текстильні волокна тощо) [241, с. 94].

Оскільки елементи (об'єкти) навколишнього середовища мають різне походження – речі, предмети, люди, то подія злочину та його механізм, з одного боку, відображаються на матеріальних об'єктах (предметах, речах), а з іншого – у свідомості людини, створюючи численні «сліди-відбитки». Важливим завданням криміналістики є визначення наукового підґрунтя щодо збирання та вилучення вербальної інформації, тобто роботи з ідеальними слідами.

Криміналістичне поняття «сліди злочину» не слід ототожнювати з категорією «слідова картина», оскільки поняття окремих частин не можна замінити поняттям цілого.

Слідова картина охоплює типовий опис слідів та їх джерел (людей, речей), обставин події. Вона, як і будь-яке загальне, менш конкретизована в деталях, але більш змістовна як ідеальна модель умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, що дає змогу більш повно виділити окреме на підставі загального. Тому слідова картина як цілісна інформаційна система, визначена в процесі розслідування, вимагає самостійного наукового аналізу з метою виявлення ресурсів криміналістичної та доказової інформації, наявної в ній [138, с. 81].

На думку О. І. Дикунова, слідова картина відображає в матеріально фіксованій формі комплекс обставин досліджуваної події, що стосуються предмета доказування, і становлять сукупний слід цієї події. Отже, матеріальна обстановка є потенційним носієм слідів, а слідова картина – виділеною в

матеріальній обстановці цілісною системою джерел актуальної криміналістичної інформації [62, с. 127].

Останніми роками науковці критикують криміналістичне поняття «слідова картина», пропонуючи замінити його словосполученням «слідова обстановка». Теоретики стверджують, що останнє поняття охоплює такі категорії, як час, місце, обставини, обстановка вчинення злочину. За своєю суттю слідова обстановка концентрує проблематику ідеальних і матеріальних слідів.

У широкому значенні термін «слідова картина, що утворилась унаслідок вчинення злочину» є одним з елементів криміналістичної характеристики. У криміналістичній теорії поширеною є концепція, згідно з якою слідова картина злочину складається з двох елементів: слідів злочину й обставин злочину (місце, час та умови).

Так, М. В. Салтевський вважає, що типова слідова картина вчинення злочину як елемент криміналістичної характеристики – поняття збірне, адже включає опис матеріальних та ідеальних відображень ознак злочину на момент його вчинення [227, с. 269]. Подібну позицію у своїх працях обстоює А. П. Шеремет [287, с. 344].

Визначаючи перспективність цього підходу для подальших досліджень, у своїй праці ми дотримуємося традиційної точки зору щодо окремого розгляду таких елементів криміналістичної характеристики, як обстановка та слідова картина злочину.

Типовою слідовою картиною слід вважати сукупність взаємопов'язаних, матеріальних та ідеальних слідів, що відображають як механізм злочину, так і дії його учасників [74, с. 298; 110, с. 11].

Вищезазначене дає змогу дійти висновку про існування слідової картини певного виду злочину. Цей термін як елемент криміналістичної характеристики злочинів запропонував М. В. Салтевський. Типовою слідовою картиною певного виду злочинів, зокрема убивств, слід визнати сукупність взаємозв'язаних слідів, що відображають як власне механізм злочину, так і дії

його учасників. Крім матеріальних слідів, слідову картину можуть доповнювати ідеальні сліди [221, с. 14].

Звісно, ця теоретично обґрунтована система слідів, які характеризують певну категорію злочинів, є дещо абстрактною: такі сліди теоретично виводять з їх повного варіанта, тобто від уявлень про всі ймовірні дії суб'єкта злочину [59, с. 59]. Однак саме таке тлумачення істотно полегшує можливість пізнання події злочину в кожному випадку та дає змогу слідчому ще на початку розслідування прогнозувати визначення слідової картини.

У криміналістиці сліди злочину як важливі відображення злочинної діяльності традиційно поділяють на два види: матеріальні сліди й ідеальні сліди. Так, на думку Р. С. Белкіна, ці відображення можуть бути двох видів: ідеальні (відображення події на рівні свідомості людей) і матеріальні (відображення події на предметах, зміна обстановки події) [17, с. 57; 98, с. 71].

У криміналістиці існує й інша точка зору, прихильники якої вважають, що така класифікація має умовний характер і використовується для того, щоб акцентувати увагу на особливостях механізму слідоутворення й роботи з такими слідами, що не повною мірою відповідає матеріалістичному підходу до розгляду явищ об'єктивного світу. Побутує думка, що в поділі відображень (відбитків) на матеріальні й ідеальні взагалі немає сенсу, оскільки всі відображення незалежно від їхніх масштабів відображаються у свідомості людини. Чіткість і повнота ідеальних слідів залежать від того, наскільки добре й повно людина запам'ятала, зберегла їхні ідеальні відбитки у своїй пам'яті незалежно від раніше сприйнятих відбитків [121, с. 44].

Такий підхід є слушним у разі, якщо поняття «сліди злочину» тлумачити суто термінологічно. Водночас наведену категорію слід розглядати з гносеологічної точки зору, оскільки саме пізнання як процес відображення в широкому значенні становить основу пізнання події злочину, його слідів.

Визначення механізму формування ідеального сліду ґрунтується на категорії відображення, що зумовлює чинники, які впливають на механізм формування ідеального сліду, відповідні закономірності.

Сліди пам'яті, тобто уявні образи як носії інформації, є відображенням реальної дійсності в пам'яті людини, які виявляються зовні у вигляді повідомлень підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, свідка. Слід пам'яті – це результат інтелектуальної діяльності, здійснюваної в соціальному середовищі.

Матеріальні сліди злочину – це пов'язані зі злочином зміни в елементах навколишньої обстановки, що утворилися внаслідок механічного, хімічного, біологічного, термічного або іншого взаємовпливу (наприклад, сліди знарядь зламу, різноманітних дій злочинців, потерпілих, переміщення предметів або речовин, їх наявності або відсутності у певному місці, втрата або набуття ними певних ознак, властивостей тощо) [96, с. 48].

Матеріальні сліди людини варто поділяти за об'єктом і предметом відображення на: 1) сліди відображення (зовнішності; шкірного покриву; рук, ніг; ліктів; зубів; звуку голосу; навичок: письма, ходи, способів дії); 2) сліди-речовини: а) речовини-частки (крові, волосся, нігтів, шкіри, кісток, сперми тощо); б) речовини-виділення (слини, запаху, сечі, калу, піхвової рідини, виділень з носа, блювотні маси) [96, с. 54].

Ідеальні сліди є інформацією про подію злочину й особу злочинця, яка відома і може бути повідомлена учасниками кримінального провадження під час проведення слідчих (розшукових) дій. Їхній зміст (інформацію про подію злочину) використовують не лише під час допиту, а й у таких слідчих (розшукових) діях, як пред'явлення для впізнання, слідчий експеримент, обшук. Ідеальні сліди злочину як криміналістично значуща (кримінально-релевантна) інформація, сприйнята й відбита людиною у вигляді уявних (пам'ятних) образів, яка може бути ним відтворена у вербальній або іншій формі або одержана з її пам'яті засобами, допустимими для використання в кримінальному судочинстві [219, с. 50].

Так, В. Л. Васильєв визначає ідеальні сліди як інформацію про подію злочину й особу злочинця, яку люди знають і можуть відтворити під час допиту [35, с. 440].

Ідеальний слід, який виникає внаслідок відображення, характеризується ознаками, що принципово відрізняють його від матеріального відображення. У криміналістичній літературі проводилися дослідження щодо визначення ознак ідеальних слідів. Серед них вчені зазначають: активність, вибірковість, доцільність, формування та збереження відображень, підсумовування та випереджувальний характер.

Крім того, ідеальному відображенню (ідеальному сліду) притаманні:

а) відносна адекватність (він не тотожний відображуваному об'єкту, з огляду на що відображення завжди є біднішим, ніж об'єктивна реальність, сприйнята суб'єктом);

б) суб'єктивність (на уявному образі позначається джерело, тобто особа, яка сприймає світ індивідуально). Уявний образ називають суб'єктивним, оскільки він трансформований свідомістю конкретної людини;

в) латентність (його не можна сфотографувати, відокремити від матеріального носія, встановити безпосереднім спостереженням або виготовити копію тими технічними засобами, які застосовуються під час роботи з матеріально фіксованими слідами) [82, с. 51].

Їхній зміст можна розкрити лише прийомами та правилами спілкування як процесу обміну інформацією, діалогу слідчого з людьми, що є носіями ідеальних слідів, під час допиту, одночасного допиту двох попередньо допитаних осіб, слідчого експерименту й інших слідчих (розшукових) дій, пов'язаних з отриманням вербальної інформації. Ідеться про прийоми та правила мовного й немовного характеру, а також про комбінації правил і прийомів того й іншого виду. Унаслідок проведення цих слідчих (розшукових) дій слідчий одержує доказову інформацію, виражену у вербальній (словесній) формі. Це показання підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, свідка. Матеріалізація ідеальних слідів відбувається зазвичай у процесі спілкування учасників кримінального судочинства з використанням вербальних і невербальних засобів. У цьому контексті протоколи вербальних слідчих (розшукових) дій становлять матеріалізоване закріплення слідів пам'яті. Саме

завдяки цьому вони стають доступними для стороннього спостерігача й використовуються в процесі доказування. У цьому контексті ідеальні сліди принципово відрізняються від матеріальних за способами виявлення, фіксування, дослідження, де застосовуються специфічні методи й засоби роботи з такими слідами [158, с. 48].

Попри свою суб'єктивну природу, уявний образ досить повно й адекватно відображає об'єктивну реальність і може успішно використовуватись у криміналістичних цілях: для відшукування носіїв інформації, встановлення даних, що цікавлять слідчого, ідентифікації, встановлення та розшуку особи тощо.

Таким чином, ідеальний слід має об'єктивний зміст – відображає об'єктивну реальність і суб'єктивну форму, оскільки відображається у свідомості конкретної людини. Натомість сприйняття залежить від безлічі особистісних, психологічних, фізичних якостей і станів, а тому має суб'єктивно-об'єктивний характер.

Визначаючи сутність ідеальних слідів, слід ґрунтуватися на тому, що ідеальні сліди в криміналістиці – це не лише результат відображення дійсності у свідомості певної людини, а й форма збереження (відображення) відповідної інформації.

Ідеальні сліди існують об'єктивно в пам'яті людини, а обсяг інформації, який зберігається в ідеальних слідах, зазвичай більший, ніж обсяг інформації, отриманий (відновлений) із цих слідів. Завдання ж слідчого полягає в тому, щоб під час допиту й інших слідчих дій із застосуванням різноманітних техніко-криміналістичних і тактичних прийомів актуалізувати (відновити, поновити, відбудувати, витягти, оживити, отримати, дістати, добути) інформацію з цих слідів. Це завдання можна вважати виконаним за умов, коли обсяг збереженої та отриманої інформації майже збігаються [21, с. 60].

Особливістю утворення ідеальних слідів є відсутність прямого контакту між взаємодіючими об'єктами. Оскільки ідеальне відображення здійснюється у формі свідомості, то об'єктом, що відображає, є лише людина як єдиний його

носій. Під час утворення матеріальних слідів об'єктом, що відображає, може також бути людина, проте лише як тілесна істота.

Комплексне дослідження ідеальних слідів передбачає здійснення їх класифікації. Зокрема, їх доцільно класифікувати за такими критеріями:

1) за фізичною природою – інформація зорова, слухова, смакова, дотикова, нюхова, просторово-часова;

2) за рівнем сприйняття – очевидна (не потребує спеціальних засобів і методів) та прихована (передбачає використання спеціальних засобів і методів);

3) за процесуальним статусом особи, яка дає інформацію, – отримана від потерпілого, свідка, спеціаліста, експерта, підозрюваного (обвинуваченого), іншої особи (інформатора або анонімно);

4) за формою подання – вербальна (усна або письмова), графічна, знакова, конклюдентна (передається за допомогою жестів), змішана та інша;

5) за характером фактичних даних – пряма (така, що безпосередньо, однозначно підтверджує або спростовує кожну з обставин, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні) та непряма (обґрунтовує проміжний факт, а через нього – обставини, які належать до предмета доказування);

6) за видом слідчої (розшукової) дії – виявлена під час допиту, слідчого огляду, обшуку, слідчого експерименту, пред'явлення для впізнання, проведення експертизи, одержання висновку експерта;

7) за процесуальним значенням – процесуальна, непроцесуальна;

8) за обставинами, що підлягають доказуванню, – інформація про подію злочину; про винність особи в учиненні злочину, форму її вини й мотиви; про характер і розміри шкоди; про обставини, що виключають злочинність і караність діяння; про обставини, що пом'якшують і обтяжують покарання; про обставини, які можуть бути підставою звільнення від кримінальної відповідальності; про обставини, що сприяють учиненню злочину;

9) за характером формування слідів пам'яті особистісні джерела поділяють на: осіб, які безпосередньо сприймали подію злочину або брали

участь у ній (обвинувачений, потерпілий, свідок); осіб, які опосередковано сприймали подію злочину (поняті, спеціалісти); сторонніх, що не мають стосунку до події злочину та його сприйняття, але володіють іншою кримінально-релевантною інформацією (спеціалісти, відомчі інспектори). Крім цього, інформація може бути позитивного (підтверджує слідчу версію) або негативного (спростовує певну версію) характеру. Інформація також може бути об'єктивною (достовірною) або необ'єктивною (помилковою чи викривленою, імовірнісною, яка надалі трансформується в достовірну або помилкову) [65, с. 66].

Отже, одним із джерел криміналістичної інформації є ідеальні сліди. Аналіз розглянутої проблеми актуалізує низку складних проблем, якими означене розслідування злочинів: виявлення джерела вербальної інформації – ідеальних слідів, визначення ступеня адекватності ідеального сліду, а також відшукування способів, прийомів і засобів одержання інформації про зміст ідеального сліду.

Вивчення кримінальних проваджень (додаток Б) засвідчило, що вчинення умисних вбивств під час перевищення меж необхідної оборони супроводжується утворенням інформативної слідової картини злочину. Ідеться про труп потерпілого (100 %), знаряддя та засоби вчинення злочину (57,6 %), сліди біологічного походження (кров, волосся, нашарування поту, нігті (43,1 %), трасологічні сліди (пальців рук, взуття, тканини, транспортних засобів) (52,9 %), частини одягу (33,9 %).

Найчастіше під час розслідування вищезазначених видів вбивств знаряддя їх учинення й інші потенційні речові докази можуть знаходитись у важко доступних для людини місцях, у каналізаційних колодязях, озерах, ставках, річках.

Науковці визначають знаряддя злочину як будь-який елемент матеріального середовища, що має природне або штучне походження, використовуваний суб'єктом злочинної поведінки для неправомірного, караного в кримінально-правовому змісті його злочинного діяння. Основним,

універсальним знаряддям безпосередньої взаємодії людини з навколишнім середовищем є його руки. Вони слугують інструментом вияву кримінального насильства щодо іншої людини (завдавання їй небезпечних для життя тілесних ушкоджень, удушення, утоплення) [278].

Для розслідування цієї категорії злочину важливим є виявлення та встановлення місцезнаходження речових доказів, що відображено в ст. 98 КПК України. Це матеріальні об'єкти, які були знаряддям учинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, що можуть бути використані як доказ факту чи обставин, котрі встановлюють під час кримінального провадження.

Результати вивчення кримінальних проваджень (додаток Б) підтверджують, що під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, ознаками, які можуть свідчити про перебіг подій, що відбувалися, та завдяки яким може бути надана оцінка стану необхідної оборони, є:

- сліди боротьби, наявні як на місці події, так і на потерпілому. Ці сліди характерні для вчинення злочину в побутових умовах, коли злочинець і потерпілий вживають спиртні напої, а злочин вчиняють унаслідок раптового конфлікту (36,3 %);

- сліди ніг осіб, причетних до події злочину. Ідеться про вчинення злочину в громадських місцях, з огляду на що слід урахувати, що частина слідової інформації не стосуватиметься події злочину, а належатиме стороннім особам – 21,8 %;

- сліди крові у вигляді калюж, патьоків і крапель біля трупа, якщо на трупі є пошкодження, пов'язані з втратою крові. Для перевірки версії про вбивство шляхом застосування холодної зброї, колючо-ріжучих предметів необхідно застосувати заходи щодо ідентифікації слідів крові, встановлення місцезнаходження предмета злочину (19,9 %).

Особливої уваги варті сліди, що знаходяться безпосередньо на трупі (синці, подряпини, інші ушкодження) (18,6 %), а також стан одягу трупа

(3,4 %). Ця обстановка містить дані інформаційного характеру, що можуть підтвердити або, навпаки, спростувати слідчі версії. Важливе значення має виявлення, вилучення та дослідження мікрооб'єктів (61,2 %), особливо за умов боротьби між злочинцем і потерпілим. Вказані відомості може бути використано під час побудови версій про механізм учинення злочину, стать, вік, фізичну силу, навички злочинця, мотиви злочину тощо. Їх вивчення має суттєве значення для висунення чи спростування слідчих версій про наявність стану необхідної оборони.

Ретельному вивченню підлягають знаряддя вбивства (ножі, вогнепальна зброя, колючо-ріжучі предмети), які можуть бути залишені біля трупа, виявлені під час подальшого розслідування події.

Увагу слід акцентувати на речах потерпілого, котрі злочинець залишив як такі, що не становили для нього інтересу, адже це може спростувати версію вбивства з корисливих мотивів [102, с. 23].

Під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, увагу варто зосередити на можливій відсутності слідів, що мали утворитись унаслідок цих подій, зокрема відсутність:

- слідів боротьби між нападником та особою, що оборонялася спочатку;
- слідів крові, тілесних ушкоджень, характерних для вказаної події, або навпаки, слідів взуття особи, яка оборонялася, що могло б свідчити про пересування тіла трупа;
- слідів мікрочастинок на руках і одязі потерпілого від предметів, яких він обов'язково повинний був торкнутися.

Відсутність (а інколи – наявність) слідів, що суперечать закономірному перебігу подій може свідчити про інсценування процесу оборони задля пом'якшення відповідальності або вказувати на пересування тіла з іншого місця.

У своїх працях В. П. Бахін наголошує, що вкрай важливим для слідчих є не лише знання основних слідів і речових доказів, тактичних прийомів

виявлення, фіксації та вилучення окремих видів слідів, а й виявлення специфіки утворення доказової інформації [14, с. 18–19].

Проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема огляду місця події, під час розслідування умисного вбивства зазначеної категорії спрямоване на дослідження слідової картини злочину. Це визначає відповідні особливості розслідування.

Зокрема, у разі вбивства з використанням вогнепальної зброї під час огляду місця події та трупа можна виявити: зброю заводського або саморобного виготовлення, кулі, гільзи, пижі, картеч, сліди металізації на тілі й одязі трупа.

Можна встановити напрямок пострілу, а також відстань, з якої його зроблено, а саме: у разі пострілу впритул навколо вхідного отвору залишається відбиток дулового зрізу зброї; якщо постріл зроблено з близької відстані – наявні обпалення, кіптява, незгорілі порошинки; у разі пострілу з далекої відстані кіптява й незгорілі порошинки відсутні.

Виявлення слідів стріляючого на м'якому ґрунті, піску, глині тощо дає можливість встановити позу злочинця в момент пострілу: чи лежав він, очікуючи жертву (виявлення слідів тулуба на м'якому ґрунті); стріляв на ходу або під час бігу (виявлення слідів з відхиленнями від прямої доріжки слідів); стояв (сліди ніг).

У разі вбивства особи з використанням колючо-ріжучих, рублячих і тупих предметів залишаються відповідні ушкодження. У межах вирішення питання стосовно того, чи тілесні ушкодження нанесено саме цим знаряддям, суттєву роль відіграють виявлені під час розтину трупа частки леза колючо-ріжучих предметів (якщо вони становлять єдине ціле зі знаряддям, виявленим на місці злочину або в підозрюваного), а також сліди дефектів леза досліджуваного знаряддя (наприклад, зазублини), що відобразилися на рубаних ушкодженнях кісток.

На причетність особи до вбивства, учиненого шляхом удушення, можуть вказувати такі сліди: виявлення у квартирі обвинувачуваного матеріалу, з якого виготовлено зашморґ; кінець мотузки, вилученої в підозрюваного, що за

ознаками відділення (відрізана за допомогою ножа чи ножиць, відірвана) становить єдине ціле з кінцем мотузки зашморгу; вузли мотузки зашморгу ідентичні експериментальним вузлам, виконаним підозрюваним; на його руках виявлені мікрочастинки, що відповідають волокнам матеріалу, з якого виготовлено петлю зашморгу, або часточки пилу та бруду, залишені відбитки пальців.

Найчастіше використання самооборони супроводжується утворенням таких слідів, як подряпини, садна, синці на тілі підозрюваного; розірваний одяг; безлад у приміщенні; сліди крові на навколишніх предметах. Про це на відкритій місцевості можуть свідчити прим'ята трава, потоптана земля, зламані гілки дерев. Аналіз перелічених даних може також свідчити про умови, що виключають самогубство або нещасний випадок.

До слідів, які вказують на те, що вбивство вчинено підозрюваним, належать: співпадаючі за груповими, типовими властивостями та резус-належністю з кров'ю потерпілого сліди крові, виявлені на одязі чи взутті підозрюваного; залишені на місці події відбитки пальців рук підозрюваного, сліди взуття останнього, предмети, які йому належать; наявність на одязі потерпілого мікрочасток, що збігаються з волокнами одягу підозрюваного (та навпаки); наявність на одязі підозрюваного й потерпілого однорідних сторонніх мікрочастинок; однорідність сторонніх домішок, виявлених на одязі, взутті підозрюваного (фарба, вапно) з домішками, що є на місці події; однорідність ґрунтових часток на його одязі, взутті з ґрунтом на місці події.

В історії судочинства пріоритетними, як відомо, вважали то ідеальні, то матеріальні сліди. Слушною слід визнати позицію тих науковців, які обстоюють розумний паритет між матеріальними й ідеальними слідами, зрівнюють у правах матеріальний слід та уявний образ, адже одним з головних завдань сучасної криміналістики є «реалізація можливості виявлення та дешифрування значущої інформації, наявної в матеріальних й ідеальних слідах» [250, с. 6].

З огляду на специфіку слідової картини, утвореної під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, під час огляду місця події слід звертати увагу на всі без винятку можливі сліди злочину та вживати заходів щодо їх правильного вилучення й ретельного дослідження. Неповнота в дослідженні механізму утворення та локалізації слідів на місці події може дезорієнтувати слідчого в питанні про наявність взагалі події як оборони та спрямувати розслідування кримінального провадження помилковим шляхом.

Отже, слідова картина як структурний елемент криміналістичної характеристики умисних вбивств зазначеної категорії має важливе значення як у теоретичному (для методики розслідування цього виду злочинів), так і в практичному (для висунення й опрацювання версій) значенні. Вивчення слідової картини в процесі розслідування злочину здійснюється як самим слідчим, так і за допомогою використання спеціальних знань. Детальне дослідження слідової картини часто є запорукою успішного розкриття та розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони [74, с. 303].

Особливості особи злочинців відображаються в матеріальних та ідеальних слідах злочину, а також способах його вчинення. Тому дослідження слідів злочинців здатне поглибити знання про індивідуальність особи злочинця, сприяє вдосконаленню розкриття й розслідування умисних вбивств наведеної категорії.

Дослідження як матеріальних, так й ідеальних слідів злочину здебільшого відбувається в межах проведення слідчих (розшукових) дій – огляду, обшуку, допиту, призначення експертизи, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій, на чому буде акцентовано увагу в наступних підрозділах дисертації.

1.2.3. Особа злочинця та особа потерпілого від умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони.

Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики є одним із ключових предметів вивчення вчених-криміналістів. За змістом низки досліджень особу злочинця характеризують саме в кримінально-правовому, а здебільшого в кримінологічному аспекті, що найбільш розроблені в науці.

Неодноразово криміналісти наголошували на взаємозв'язку та взаємозалежності елементів криміналістичної характеристики злочину. Особливого значення це набуває під час вивчення потерпілого та встановлення його взаємозв'язку зі злочинцем. Слід зазначити, що причиною скоєння злочину, передбаченого ст. 118 КК України, є поведінка потерпілого, який вчиняє неправомірні дії відносно злочинця. Таку поведінку називають віктимною. Поняття «віктимність», на думку Л. В. Франка, передбачає підвищену здатність особи (з огляду на низку духовних і фізичних властивостей, а також соціальну роль або статус) ставати за певних обставин жертвою злочину [262, с. 35]. Отже, під час учинення умисних вбивств при перевищенні меж необхідної оборони провина потерпілого й вина злочинця пов'язані між собою.

І. В. Борисенко виокремлює дві групи особливостей, що впливають на віктимність потерпілого та його взаємозв'язок з іншими елементами криміналістичної характеристики злочину. До першої групи автор включає основні властивості безпосередньо потерпілих, що мають криміналістичне значення: їхній вік і пов'язані з ним особливості психіки, сімейний стан, рід занять, інтелектуальний і фізичний розвиток, а також наявність окремих психічних і фізичних недоліків. До другої групи дослідник зараховує особливості, притаманні поведінці потерпілих, криміналістично значущими з-поміж яких є спосіб життя, коло і характер зв'язків, поведінка в побуті, статеві культура, зловживання алкоголем та інші особливості, що характеризують їхню поведінку поза зв'язком з учиненими щодо них злочинами [27, с. 142].

Слушною слід визнати думку Р. А. Ахмедшина стосовно того, що криміналістична характеристика особи злочинця в структурі криміналістичного знання має наскрізний характер, адже про неї йдеться в усіх основних розділах криміналістики, зокрема в теорії криміналістики (у межах систематизації криміналістично значущої інформації), у криміналістичній техніці (розкриває природу матеріальних слідів за допомогою з'ясування логічного зв'язку «особистість злочинця – сліди злочину»), у криміналістичній тактиці (дає змогу визначити зміст одного зі структурних рівнів тактичного прийому; цей зміст зводиться до обліку сукупності особливостей психіки осіб, у взаємодії з якими проводять слідчі дії), у методиці розслідування злочинів (становить один із найважливіших блоків вихідної інформації, на базі яких конструюють нові окремі методики розслідування певних груп злочинів) [9, с. 11].

Особу злочинця як елемент криміналістичної характеристики виокремлюють усі вчені-криміналісти. Однак питання про те, які ознаки та властивості слід описувати, залишається відкритим. Тому іноді особу злочинця характеризують у кримінально-правовому, а здебільшого – у кримінологічному аспекті, що найбільш розроблено в науці.

У цьому контексті М. В. Салтевський зазначає, що криміналістична характеристика особи злочинця має представляти людину як соціально-біологічну систему, властивості й ознаки якої відображаються в матеріальному середовищі та використовуються для розслідування злочинів [227, с. 271].

Дослідження особи людини – одна з найскладніших проблем філософії, антропології, психології та інших наук гуманітарного напрямку. Проблему особи необхідно розглядати крізь призму її внутрішньої структури, організації та функціонування її психічних процесів. Її може бути представлено як систему, що охоплює тілесні, психічні й атрибутивні властивості [71, с. 94].

Методологічна складність вивчення особи злочинця полягає в тому, що в момент учинення злочину особа злочинця недоступна для наукового дослідження. Це, передусім, людина, тобто біологічна істота, адже її природа біосоціальна, причому біологічне перебуває в підпорядкуванні щодо

соціального; особистість як цілісне утворення є продуктом соціалізації людини [75, с. 52].

Одним з основних структурних елементів криміналістичної характеристики будь-якого злочину є особа злочинця, дослідження якої є передумовою розкриття та розслідування злочину [242, с. 8].

На думку О. М. Коршунової та О. О. Степанова, злочини вчиняють конкретні особи, які мають певну сукупність ознак, що характеризують їх в особистісному контексті й слугують основою для їх визначення як суб'єктів посягання. Останній є елементом складу злочину, конкретною особою, яка фактично вчинила суспільно небезпечне діяння, ключовою фігурою в системі посягання. Від нього залежить склад злочину. Ця особа є «продуктом» суспільства, середовища, у якому вона зросла, живе та працює. Їй притаманні розум, воля, емоції, знання, потреби й навички, що визначають ставлення до дійсності, до власної поведінки та вчинення злочинного посягання [148, с. 63].

Дослідження цієї проблематики вирізняється актуальністю, передусім, у межах розслідування певної категорії неочевидних злочинів, що означені значною або цілковитою відсутністю даних про особу злочинця. Це стосується й умисного вбивства, учиненого при перевищенні меж необхідної оборони.

Аналіз наукових джерел переконує, що такий елемент, як особа злочинця, є предметом вивчення майже кожного науковця, який розглядає криміналістичну методику, зокрема криміналістичну характеристику злочинів. Проте це не означає, що питання про ознаки та властивості особи злочинця остаточно вирішено. Як уже було зазначено, її здебільшого характеризують у кримінологічному, психологічному та кримінально-правовому аспектах.

Особа злочинця, як і будь-якої іншої людини, має безліч різноманітних ознак: соціальні зв'язки (політичні, трудові, побутові, сімейні тощо); морально-політичні якості (світогляд, спрямованість, переконання, інтереси); психологічні властивості й особливості (інтелект, вольові якості, емоційні особливості, темперамент); демографічні та фізичні дані (стать, вік, стан

здоров'я, біографія, життєвий досвід, освіта, заслуги та провини перед суспільством тощо) [259, с. 130].

Поняття «особа злочинця» І. М. Даньшин тлумачить як сукупність істотних і стійких соціальних ознак та соціально зумовлених біопсихологічних особливостей індивіда, які, об'єктивно реалізуючись у вчиненому конкретному злочині (злочинах) за вирішального впливу негативних обставин зовнішнього середовища, наділяють учинене діяння характером суспільної небезпеки, а винну особу (цього індивіда) властивостями суспільної небезпеки, у зв'язку з чим її притягують до відповідальності, передбаченої кримінальним законом [60, с. 119].

Розробляючи методи вивчення особи злочинця, учені не обмежуються кримінально-правовими чи соціологічними дослідженнями. Тут ураховують також психологічні, педагогічні й інші знання, які допомагають визначити мотиви та мету вчинення злочину, а також засоби впливу на особу злочинця. У діяльності правоохоронних органів ураховують кримінально-правові, кримінально-процесуальні й пенітенціарні характеристики особи злочинця.

Зокрема, учені виокремлюють такі групи елементів структури особи злочинця:

1. Соціально-демографічні ознаки – стать, вік, соціальне, сімейне та посадове становище, професійна належність, рівень матеріальної забезпеченості, наявність або відсутність постійного місця проживання тощо.

2. Кримінально-правові ознаки, притаманні лише злочинцям. Це дані про вид учиненого злочину, його мотив, форму вини, одноособовий чи груповий характер злочинної діяльності. У цих ознаках відображено характеристики, властивості злочинності, її окремих видів (груп), а також конкретних злочинів.

3. Моральні риси та психологічні особливості, що відображають суб'єктивний світ злочинця. Вказана група ознак охоплює такі підвиди: мотиваційна сфера (потреби й потяги, інтереси, мотиви), нормативні характеристики свідомості (погляди, переконання, ціннісні орієнтації).

Психологічні особливості аналізують у контексті інтелектуальної, емоційної, вольової та інших сфер [137, с. 81].

Соціальний і психологічний портрет вбивці має різноманітні риси залежно від того, чи є злочин умисним або вчинений з необережності. Злочинець, який вчинив убивство навмисно, наділений такими негативними рисами, як агресивність, жорстокість, егоїзм, цинізм, зневага до чужих інтересів, розбещеність тощо. Серед злочинців цієї категорії переважають наркомани, сексуальні психопати, особи із психічними відхиленнями. У разі необережних вбивств злочинці зазвичай не мають таких рис: дії злочинця на місці події дають змогу дійти висновку про його обережність, виваженість дій, наявність фахових навичок, силу, жорстокість тощо [121, с. 154].

За потреби встановити характеристику та соціальний статус особи злочинця даними, що її характеризують (особливо якщо справа стосується перевищення меж необхідної оборони), слід вважати таку інформацію: вік; район місця проживання; район місця роботи, служби, навчання; приватні характеристики місця ймовірного проживання; сімейний стан; рівень освіти й професійної кваліфікації; особливості походження (сім'ї батьків) та особистої історії життя; рід занять; наявність дітей; ставлення до окремих видів діяльності – до служби в армії, спорту, медицини; наявність психічної чи інших патологій; наявність судимості; антропологічні й динамічні характеристики особи (тип зовнішності, статура, пантоміміка тощо). Крім зазначених, можуть бути враховані й інші дані, які стосуються вчиненого злочину [197; 266].

В умисних вбивствах, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, злочинцем є особа, яка вчиняла дії, спрямовані на припинення правопорушення, однак з огляду на фізичні або психологічні особливості мала на меті довести процес до логічного завершення, зокрема настання суспільно небезпечних наслідків для особи, яка напала, – смерті.

Характерною рисою вбивств зазначеної категорії є те, що мотив дій цієї особи не збігається з мотивом особи вбивці. Неможливим є вчинення наведеного злочину в групі. Відповідальність буде нести лише особа, від дій

якої настала смерть потерпілого. Найбільш типова ознака особи злочинця в умисних вбивствах, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, – це безпосередньо напад з боку особи (яка надалі буде потерпілим) на особу злочинця. Результати емпіричних досліджень засвідчують, що особою злочинця в цьому разі можуть бути як чоловіки, так і жінки, адже напади можуть бути здійснені за різних обставин (з корисливих, хуліганських мотивів або через неприязні стосунки).

Ретельне вивчення особи злочинця у вбивствах вказаної категорії є значущим з точки зору встановлення криміналістичної характеристики цього злочину, з'ясування особливостей його вчинення.

Особу потерпілого в правовій науці розглядають у різних аспектах, переважно з позицій кримінального права, криміналістики та кримінального процесу. У криміналістиці відомості про потерпілого охоплюють дані про його біологічний організм, спосіб життя, зв'язки й відносини з іншими особами, підозрюваним, поведінка потерпілого до, під час і після вчинення злочину. Відомості про жертву також становлять зміст криміналістичної характеристики злочинів. Їх використовують у методиці розслідування окремих видів злочинів для висунування версій, планування розслідування, встановлення злочинця, а також тих обставин, які стосуються потерпілого та які сприяли вчиненню злочину.

Вирішення питання стосовно того, хто є потерпілим унаслідок учинення вбивства, є особливо важливим, адже здебільшого встановлення особи потерпілого є вихідним пунктом для розслідування. У разі, якщо відома особа загиблого, є можливість виявити його зв'язки, близьких осіб, друзів, ворогів, обставини його життя, що передували вбивству, відповідно до чого висунути основні версії розслідування.

Під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, залежно від способу позбавлення життя необхідно встановлювати такі факти, як фізичний і психічний стан особи потерпілого, матеріальне становище, сферу діяльності. Дані про особу потерпілого в

кримінальних провадженнях за ознаками злочину, передбаченого ст. 118 КК України, є досить специфічними та суттєво відрізняються від характеристики жертв умисних вбивств. Специфіка ця полягає в тому, що саме з причин протиправних дій особи потерпілого настали наслідки, які спонукали до вчинення підозрюваним тих дій, які позбавили потерпілого життя.

Традиційно в криміналістичній літературі в межах визначення структури криміналістичної характеристики злочину використовують термін «особа потерпілого». Однак, з огляду на положення КПК України та особливості розглядуваного злочину, вважаємо за доцільне дещо пояснити.

Так, згідно зі ст. 55 КПК України, потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. Права й обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого. Потерпілому вручають пам'ятку про процесуальні права та обов'язки особою, яка прийняла заяву про вчинення кримінального правопорушення.

Згідно з ч. 6 ст. 55 КПК України, якщо внаслідок кримінального правопорушення настала смерть особи або особа перебуває в стані, що унеможливило подання нею відповідної заяви, положення ч. 1–3 ст. 55 КПК України поширюються на близьких родичів чи членів сім'ї такої особи. Потерпілим визнають одну особу з числа близьких родичів чи членів сім'ї, яка подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого, а за відповідним клопотанням – потерпілими може бути визнано декілька осіб.

Отже, поряд з терміном «потерпілий від злочину», що є усталеним у криміналістичній літературі, вважаємо за доцільне для позначення особи, яка є потерпілим від умисного вбивства, учиненого при перевищенні меж необхідної оборони, використовувати термін «жертва злочину».

Зазвичай у криміналістичній літературі значну увагу приділяють дослідженню системи «злочинець – жертва». Однак під час розслідування вбивств цієї категорії слід зважати на деякі особливості вказаного злочину, зокрема те, що, на перший погляд, злочин виглядає як умисне вбивство, але під час вивчення особи потерпілого й обставин, що трапились, дає змогу правильно кваліфікувати злочинні діяння. Тому, аналізуючи типову особу потерпілого, можна виокремити дві їх групи, які передбачають відповідний алгоритм дій у межах кримінального провадження:

1. Особа потерпілого (жертви злочину) відома – у такому разі, найімовірніше, відбувалася побутова сварка. За цих обставин потрібно, передусім, відпрацювати родинні зв'язки, а також осіб, які були присутні чи можуть володіти будь-якою інформацією про події, що відбувалися.

2. Особа потерпілого (жертви злочину) невідома. Аналіз судових вироків дає змогу стверджувати, що в разі виявлення невстановленої особи потерпілого, коли наявні ознаки необхідної оборони, особа потерпілого намагалася здійснити напад на підозрювану особу з певною метою (з корисливих чи хуліганських мотивів). У такому разі першочерговими слідчими (розшуковими) діями під час розслідування кримінальних проваджень є встановлення особи потерпілого й обставин, що трапились.

Поведінка злочинця до, під час та після вчинення злочину – це складна динамічна система, що складається з комплексу взаємодіючих систем (елементів). Критерієм класифікації елементів цієї системи може слугувати структура поведінки людини взагалі (суб'єкт, мотив, мета, об'єкт, спосіб і наслідки поведінки). Поведінку до, під час та після вчинення злочину доцільно розглядати в декількох контекстах – онтологічному, практичному та науковому. В онтологічному аспекті – це об'єктивно існуюча система поведінкових актів особи у зв'язку з учиненням нею злочину. Практичний контекст поняття пов'язаний з відображенням цієї системи у свідомості слідчого або іншого суб'єкта діяльності як уявної інформаційної криміналістичної моделі. У

науковому аспекті ідеться про його типову інформаційну криміналістичну модель – загальну (стосується злочинів усіх видів), видову або групову [244].

Проведені емпіричні дослідження (додаток Б) підтверджують, що до вчинення вказаного виду злочину зазвичай причетна вікова група 20–45 років (стосується як підозрюваного, так і потерпілого (жертви злочину)). Щодо вікових категорій потерпілого, то у 24,9 % потерпілі були віком 25 років, у 46,7 % випадках – віком від 25 до 40 років, у 23,9 % – від 40 років і старші. Особа злочинця, згідно з аналізом кримінальних проваджень, суттєво не відрізняється. Це пов'язано з тим, що майже всі злочини цієї категорії вчиняють особи, які мають соціальні зв'язки, а отже, приблизно однаковий вік.

Нерідко особи, як потерпілий, так і злочинець, мали певні психічні розлади, що зумовлювало викривлене сприйняття ними подій, пов'язаних зі злочинном.

Так, здебільшого, а саме в 63,5 % випадків (додаток Б), під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, потерпілий характеризувався як психічно здорова особа без будь-яких психічних розладів. Однак у 30,5 % потерпілий мав психічні розлади та в 6,0 % потерпілий був психічно хворою особою.

Відповідно, у 76,7 % злочинець був психічно здоровою особою, яка не мала психічних розладів. У 23,3 % злочинець був психічно здоровою особою, але мав психічні розлади, які в 52,6 % були пов'язані з вживанням алкоголю та наркотичних речовин, а у 26,3 % – з розумовою відсталістю різних ступенів, 10,5 % – з травмами мозку тощо (додаток Б).

У результаті вивчення кримінальних проваджень встановлено соціальний стан потерпілих і злочинця вказаного злочину: у 64,7 % випадків особи, які вчинили умисні вбивства при перевищенні меж необхідної оборони, були безробітними, у 47,1 % – мали професійно-технічну освіту.

У 36,4 % випадків злочинець перебував у стані алкогольного сп'яніння.

Так, згідно з вироком районного суду Львівської області від 2 грудня 2013 року № 455/1900/13-к, обвинувачений 24 травня 2013 року близько 11 год

у с. Яворів Турківського району, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, під час конфлікту з потерпілим, що виник під час спільного вживання алкогольних напоїв, з метою самозахисту від протиправних дій потерпілого, перевищуючи межі необхідної оборони, умисно завдав останньому удару склянню пляшкою, а потім каменем по голові, заподіявши відкриту важку черепно-мозкову травму, перелом лобної кістки справа з поширенням на основу черепа, важкий забій обох півкуль мозку, що призвів до внутрішньомозкової гематоми в правій півкулі мозку й ускладнилося набряком – набуханням головного мозку, у зв'язку з чим від отриманих травм потерпілий помер [69].

Водночас у 61,2 % випадків жертва злочину є офіційно безробітною, має професійно-технічну освіту (68,2 %). Привертає увагу те, що 78,8 % потерпілих у момент учинення злочину перебували в стані алкогольного сп'яніння.

Наприклад, відповідно до вироку Пролетарського районного суду м. Донецька від 9 серпня 2013 року № 262/3974/13-к, 7 квітня 2013 року з 10 до 11 год обвинувачений прийшов до квартири, де проживав його син, який перебував у стані алкогольного сп'яніння. Там між ними виникла сварка на ґрунті особистих неприязних стосунків, під час якої останній, тримаючи в правій руці ніж, став висловлювати погрози вбивством своєму батькові. Сприймаючи погрози вбивством як реальні, а сина як такого, що здатний їх реалізувати, маючи достатньо підстав побоюватись здійснення таких погроз, батько прийомом самозахисту вибив з рук сина ніж, унаслідок чого той впав спиною на диван та між ними почалася бійка. Під час обопільної боротьби син знову потягнувся за ножом, однак батько відштовхнув ніж у бік, після чого з метою необхідної оборони взяв із коробки невстановлений гострий предмет, яким декілька разів тикнув сину в передню частину тіла, чим завдав йому поверхневі колоті рани обличчя, грудної клітки, лівого передпліччя, садна обличчя, шиї та правого передпліччя, які належать до легких тілесних ушкоджень. Син, продовжуючи висловлювати погрози вбивством, знову спробував вдарити батька в обличчя, на що останній з метою самозахисту від суспільно небезпечного посягання з боку сина та спричинення йому тяжкої

шкоди, яка явно не відповідала небезпечності посягання та обставинам захисту, не усвідомлюючи помилковості свого припущення, взяв у праву руку ніж та завдав ним один удар у ділянку грудної клітки сина. Унаслідок цього батько спричинив сину проникаюче колото-різане поранення грудної клітки зліва з пошкодженням лівої легені, що ускладнилось розвитком загальної гострої крововтрати і шоком, від якого останній помер на місці [69].

Аналіз матеріалів судових вироків за останні шість років (2010–2016 рр.) за ознаками злочину, передбаченого ст. 118 КК України, показує, що здебільшого потерпілими (жертвами злочину) є чоловіки (85,9 % від загальної кількості жертв). Привертає увагу, що з особою злочинця ситуація є протилежною: у 56,5 % кримінальних проваджень щодо вчинення умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, злочин учинила жінка, у 43,5 % – чоловік [63]. Така їх висока віктимність, на нашу думку, пояснюється тим, що обставини вчинення вказаних злочинів полягають у попередньому нападі особи потерпілого на особу злочинця, що в подальшому переходить у стан необхідної оборони з наслідками, які спричинили смерть нападника, від неправомірних дій особи, що захищалася, але у зв'язку з перевищенням заходів необхідних для відбиття нападу позбавила життя нападника. Криміналістичне значення характеристик потерпілих за статтю і віком досить різноманітне. Вони можуть бути використані для ототожнення загиблого в тих випадках, коли його особу не встановлено, для моделювання механізму злочинної події, планування розслідування, пошуку злочинця тощо. Загальноосвітній рівень потерпілих також є різним.

Характерною рисою умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, є те, що мотив особи, яка вчинила це кримінально каране діяння, є спільним між всіма підозрюваними, а саме – учинення дій, спрямованих на використання права необхідної оборони, але, з огляду на перевищення вказаних заходів, що спричинили смерть особи, їх кваліфікують за ст. 118 КК України.

Щодо взаємозв'язку особи потерпілого й особи злочинця, то під час розслідування вбивств цієї категорії слід не відокремлювати вказаних осіб і розглядати їх як єдине ціле, адже неправомірні дії одного спонукали до неправомірних дій іншого. Натомість з метою встановлення об'єктивності необхідно розмежувати дії кожного з них.

Аналіз емпіричних досліджень (додаток Б) дає змогу встановити, що в 90,6 % кримінальних проваджень потерпілий (жертва злочину) та злочинець знали один одного:

- особи перебували в шлюбі або мали спільний побут (42,8 %);
- мали товариські стосунки (25,9 %);
- мешкали неподалік один одного, але нічого спільного не мали (18,2 %);
- мали різнорівневий соціальний статус, як працівник та керівник (14,3 %);
- мали спільну власність (11,8 %).

Інші 9,4 % – це раптові сварки між особами, або було вчинено напад на потерпілого з корисливих мотивів.

Також встановлено, що в 67,9 % випадків відносини між потерпілим і злочинцем означені тривалими конфліктами (понад місяць). Вони супроводжуються: заподіянням тілесних ушкоджень потерпілим підозрюваному (51,9 %); погрозою застосування фізичного насилля відносно підозрюваного (32,1 %); погрозою з боку підозрюваного застосувати матеріальні санкції (8,6 %); інші ситуації (7,1 %).

У 32,1 % випадків учинення умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони характеризувалось тим, що конфлікт між особами був наявний незадовго до вчинення злочину (найчастіше виникав під час спільного вживання алкогольних напоїв, сварки з будь-якого приводу, конфліктів на ґрунті ревності тощо).

Отже, усебічне дослідження особи злочинця та потерпілого, їх поведінки та взаємовідносин має принципове значення для встановлення обставин

кримінального провадження під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони.

Висновки до розділу 1

Учені-криміналісти досліджували окремі позавидові методики розслідування умисних вбивств, однак безпосередньо питання розслідування вбивств за умови перевищення меж необхідної оборони не розглядали.

Інститут необхідної оборони та перевищення її меж є предметом дослідження різних юридичних наук. Увагу акцентовано на наукових працях у галузі кримінального права (з метою забезпечення правильної кваліфікації цього злочину), а також дослідженнях з юридичної психології (для встановлення взаємозв'язку між учиненням умисних вбивств і психологічним станом особи злочинця).

Розкрито зміст криміналістичної характеристики умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони.

Встановлено, що спосіб учинення цього злочину не належить до повноструктурного, адже відсутній такий елемент, як підготовка до вчинення умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони. Це пов'язано з тим, що злочини вказаної категорії вчиняють спонтанно, вони викликані особливим емоційним станом суб'єкта злочину, спричиненим попередньою протиправною поведінкою потерпілого.

Безпосереднє вчинення злочину має на меті реалізацію злочинного умислу й полягає в заподіянні колото-різаних ран, переважно за допомогою холодної зброї, побитті руками й ногами, застосуванні вогнепальної зброї, заподіянні тілесних ушкоджень тупими предметами, задушенні (асфіксії).

До структури способу вчинення злочину належить і приховування, реалізація якого спрямована на знищення, зміну слідів злочину та злочинця, з метою перешкоджання розслідуванню. Під час учинення умисних вбивств

зазначеної категорії це можуть бути: переховування від правоохоронних органів, приховування факту вчинення злочину шляхом відмови від дачі показань, надання завідомо неправдивих показань, знищення матеріальних джерел інформації, їх маскуванню, забезпечення алібі. Особливим є те, що в окремих випадках провадження було розпочато після повідомлення безпосередньо злочинцем про вчинення злочину, причому останній акцентував увагу на обставинах, які свідчать про протиправну поведінку потерпілого.

Вивчення обстановки умисного вбивства під час перевищення меж необхідної оборони надає вихідну інформацію про подію, дає змогу оцінити ситуацію з погляду об'єктивної можливості використання права на необхідну оборону в конкретних умовах, сприяє встановленню свідків-очевидців злочину й обставин кримінального провадження.

Місцями вчинення вказаних злочинів є квартири, житлові будинки, гральні заклади, розважальні нічні клуби, бари й цілодобові магазини, де продають алкогольні напої, парки, сквери та інші громадські місця.

Обстановка умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, зумовлена поведінкою осіб, що передувала вчиненню злочинів. Поширеним є попереднє розпивання спиртних напоїв, що спровокувало виникнення конфліктних ситуацій, спорів, які переростали в погрози, заподіяння тілесних ушкоджень, бійку.

Учинення зазначених вбивств супроводжується утворенням інформативної слідової картини злочину. Ідеться про труп потерпілого, знаряддя й засоби вчинення злочину, сліди біологічного походження (кров, волосся, нашарування поту, нігті), трасологічні сліди (пальців рук, взуття, транспортних засобів), частини одягу.

Усебічне дослідження особи злочинця та потерпілого, їх поведінки, стосунків між ними має принципове значення для встановлення обставин кримінального провадження під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони. Потерпілий і злочинець переважно знали один одного. Зокрема, особи були одружені або вели спільний побут,

товаришували, мешкали поряд, але за відсутності дружніх стосунків мали різний соціальний статус, перебували в підпорядкуванні на роботі, мали спільну власність. У низці випадків як потерпілий, так і злочинець мали певні психічні розлади, що зумовлює викривлене сприйняття обставин, пов'язаних з подією злочину.

РОЗДІЛ 2

ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ, УЧИНЕНИХ ПРИ ПЕРЕВИЩЕННІ МЕЖ НЕОБХІДНОЇ ОБОРОНИ

2.1. Обставини, що підлягають встановленню на початковому етапі розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони

Початок досудового розслідування має важливе значення в кримінальному провадженні. Саме від вирішення питання щодо реєстрації заяви чи повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення в ЄРДР залежить подальша доля ефективності досудового розслідування. Слідчий, прокурор здійснюють свої повноваження починаючи з моменту надходження інформації про злочин від заявника до правоохоронного органу, що є підставою для початку досудового розслідування, шляхом внесення відомостей до ЄРДР [245, с. 177].

Згідно з п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК України, досудове розслідування – це стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР і закінчується: закриттям кримінального провадження; направленням до суду обвинувального акта; клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру; клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Отже, початком досудового розслідування вважають момент отримання уповноваженими законом органами інформації про кримінальний проступок або злочин. Відповідні службові особи зобов'язані розпочати досудове розслідування невідкладно після отримання такої інформації, про що повідомляють прокурору [206].

Відповідно до ст. 214 КПК України, слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 год після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до ЄРДР та розпочати розслідування [135]. Здійснення досудового розслідування до внесення відомостей до реєстру або без такого внесення не допускається і тягне відповідальність, встановлену законом.

Джерелами отримання інформації про вчинення умисного вбивства, учиненого при перевищенні меж необхідної оборони, згідно з КПК України, можуть бути: заяви, повідомлення фізичних чи юридичних осіб про вчинене кримінальне правопорушення; самостійне виявлення кримінального правопорушення з будь-якого джерела.

1. Заява (повідомлення) фізичних чи юридичних осіб про вчинене кримінальне правопорушення як привід до початку досудового розслідування, – це направлена слідчому, прокурору інформація про кримінальне правопорушення, що засвідчена певною особою (заявником або потерпілим). Вони не можуть ґрунтуватися на припущеннях або чутках. Зміст заяви (повідомлення) про кримінальне правопорушення має відповідати вимогам закону до такого джерела доказу, як документ (ч. 1 ст. 99 КПК України), тобто в ній повинні міститися відомості, що свідчать про вчинення кримінального правопорушення. Заяви або повідомлення представників влади, громадськості чи окремих громадян про злочин можуть бути усними або письмовими. Повідомлення підприємств, установ, організацій (тобто юридичних осіб) і посадових осіб мають бути викладені лише в письмовій формі.

2. Самостійне виявлення кримінального правопорушення з будь-якого джерела слідчим чи прокурором означає, що ці суб'єкти кримінального процесу безпосередньо виявляють ознаки кримінального правопорушення (наприклад, слідчий – під час досудового розслідування іншого злочину, прокурор – у

межах здійснення нагляду). Формальним моментом відліку початку процесуальної діяльності в таких випадках є складання вказаними посадовими особами процесуального документа, у якому буде міститися ця інформація (наприклад, рапорту, акта, довідки, протоколу), що є підставою для внесення відомостей до ЄРДР та початку досудового розслідування. Це впливає із вивчення ч. 6 ст. 214 КПК України та наукової літератури [21, с. 65]. Хоча тут варто зауважити, що донині узгодженого погляду на таку підставу в правових джерелах не сформовано. На нашу думку, підставою для внесення відомостей до ЄРДР (початку досудового розслідування) є обставини, що свідчать про вчинення кримінального правопорушення (ч.1 ст. 214 КПК України). Ці обставини, передусім, має бути підтверджено наявністю елементів складу злочину, зокрема об'єкта й об'єктивної сторони. Для початку досудового розслідування інформація про інші елементи складу злочину не принципова, однак вона буде з'ясована під час подальшого розслідування. Саме на підставі інформації про вказані обставини до ЄРДР вносять відомості про попередню правову кваліфікацію кримінального правопорушення, зазначаючи статтю (частину статті) закону України про кримінальну відповідальність [52].

Основним завданням перевірки заяв і повідомлень є встановлення наявності чи відсутності умов (передумов), необхідних для внесення відомостей до ЄРДР. Слідчий, прокурор зобов'язані, з одного боку, реагувати на кожен факт виявлення ознак кримінального правопорушення, а з іншого – не допускати необґрунтованого внесення відомостей до ЄРДР. На цьому етапі досудового розслідування не ставлять і не вирішують завдання достовірного встановлення та викриття винуватого. Інститут перевірки заяв, повідомлень про кримінальні правопорушення за період свого існування зазнав значних змін, щодо нього донині тривають дискусії серед учених і практиків. Попри те, що в цьому дискурсі застосовують різні підходи до визначення вказаної діяльності, її суть залишається незмінною. Досудовому розслідуванню передуює етап, що дає змогу отримати інформацію, яка слугує не лише підставою для початку досудового розслідування, а й визначає його подальший перебіг загалом.

У юридичній літературі вже лунала думка про необхідність проведення перевірки в усіх випадках надходження даних про злочин, однак ішлося не про здійснення перевірочних дій, які становлять основний зміст цієї діяльності, а про аналіз та оцінку первинної інформації [218, с. 188–189]. Звісно, з огляду на законодавчі зміни, діяльність правоохоронних органів з перевірки заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення має певні особливості, які необхідно врахувати, а саме:

- така перевірка пов’язана з обмеженням часу: слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 год після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов’язаний внести відповідні відомості до ЄРДР та розпочати розслідування (ч. 1 ст. 214 КПК України) [124];

- відомості, що містяться в заявах і повідомленнях про кримінальні правопорушення, характеризуються значно більшою достовірністю, порівняно з тими, які містяться в інших джерелах (ч. 2 ст. 6 Закону «Про оперативно-розшукову діяльність») [196];

- такий підвищений ступінь достовірності зумовлений вказаним у ст. 214 КПК України порядком прийняття заяв, повідомлень про кримінальні правопорушення (зокрема, ідентифікується особа, яка заявляє або повідомляє про кримінальне правопорушення). З метою попередження подання завідомо неправдивих заяв про кримінальні правопорушення заявника попереджають про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення (ст. 383 КК України). Це попередження роблять у письмовій формі, що засвідчується підписом заявника.

Якщо кримінальне правопорушення виявив безпосередньо працівник правоохоронного органу, він складає рапорт із зазначенням відомостей, які становлять основний зміст події. Рапорт передається керівнику органу досудового розслідування, який визначає попередню правову кваліфікацію і

доручає слідчому внести відомості до ЄРДР та провести досудове розслідування шляхом проведення необхідних слідчих (розшукових) дій [136].

Розглядаючи початок досудового розслідування, слід звернути увагу на відсутність інституту дослідчої перевірки, який позбавляє необхідності повторного проведення окремих процесуальних дій, однакових за змістом, однак різних за формою (опитування – допит, дослідження спеціаліста – експертне дослідження тощо). Водночас, на думку деяких дослідників, з'явився інститут дослідчого провадження, тобто стадія кримінального процесу, яка не є аналогом дослідчої перевірки, однак за змістом становить діяльність із прийняття, реєстрації, розгляду та перевірки заяв і повідомлень про вчинене кримінальне правопорушення, та в разі з'ясування наявності ознак злочину, створює юридичні підстави для початку досудового розслідування шляхом внесення відомостей до ЄРДР [246, с. 189].

Завдяки новому КПК України ми позбулися конфлікту між слідчими органами й органами дізнання щодо повноти проведених перевірок і наявності підстав для порушення кримінальної справи, а отже, тривалого, численного, безпідставного пересилання матеріалів між цими підрозділами [246, с. 194].

За нових умов заявники мають змогу реалізувати право на захист одразу після відповідного звернення до правоохоронних органів. Адже, відповідно до попереднього КПК України, відносно значної кількості заяв виносили рішення про відмову в порушенні кримінальної справи, що ускладнювало, а подекуди й унеможливлювало відновлення порушених прав громадян. Стосовно окремих матеріалів дослідчих перевірок рішення про порушення кримінальних справ приймали через декілька років після реєстрації відповідної заяви. Тому постає питання: про які першочергові слідчі дії та докази взагалі в такому разі може йтися?

За умов внесення відомостей про умисні вбивства до ЄРДР, після набуття чинності КПК України 2012 року, відбулися суттєві зміни. Так, у разі надходження інформації про виявлений труп відомості негайно мають бути

внесені до ЄРДР. Проте ця категорія злочинів із кваліфікацією за ст. 115 КК України передбачає обов'язкове визначення додаткових категорій, а саме:

1. Раптова смерть – застосовують у разі виявлення трупа особи, у будь-якому місці (вдома, на вулиці, у лікарні), без видимих тілесних ушкоджень і насильницької смерті. Здебільшого вказане кримінальне провадження в майбутньому підлягає закриттю, на підставі п. 1 ч. 1 ст. 284 КПК України, за відсутності події кримінального правопорушення. Лише незначна частина підлягає перекваліфікації та подальшому досудовому розслідуванню. Але прийняття рішення відбувається тільки після отримання та долучення до матеріалів кримінального провадження висновку судово-медичного експерта.

2. Умисне вбивство – у разі виявлення трупа з видимими тілесними ушкодженнями або тоді, коли наявні вказівки на те, що особу було позбавлено життя. Цю категорію злочинів зазвичай до отримання та долучення до матеріалів кримінального провадження висновку судово-медичного експерта залишають незмінною. Після цього, згідно з проведеним дослідженням, у 69,5 % було продовжено розслідування за тією самою кваліфікацією, 25,3 % перекваліфіковано на менш тяжкий злочин, та в 4,2 % окреслена категорія злочинів підлягає закриттю (на підставі п. 1 ч. 1 ст. 284 КПК України), за відсутності події кримінального правопорушення.

3. Зникнення безвісти – використання цієї кваліфікації наявне тоді, коли тіло особи не виявлено, а її місцезнаходження не встановлено. Результати вивчення практичних джерел свідчать, що в 53,7 % встановлюється місцезнаходження особи, яка з будь-яких причин не виходила на зв'язок з особою й заявила про зникнення (сварка, образа, психологічні розлади здоров'я). Водночас 36,1 % таких злочинів унаслідок проведення слідчих і негласних слідчих (розшукових дій) не надали позитивного результату щодо встановлення місцезнаходження особи, 10,2 % кримінальних проваджень підлягали перекваліфікації за результатами нововиявлених обставин під час досудового розслідування. Особливу увагу слід приділяти вказаній категорії в

разі зникнення неповнолітніх. За цих умов слід терміново внести відомості до ЄРДР, про що негайно повідомити прокурору.

Розпочинаючи кримінальне провадження в разі вчинення умисних вбивств при перевищенні меж необхідної оборони, слід урахувати низку особливостей порівняно з умисними вбивствами. Так, емпіричні дослідження засвідчили, що лише 18,9 % злочинів за ст. 118 КК України відразу вносять до ЄРДР з цією класифікацією, а 81,1 % перекваліфікують з інших злочинів (вказане питання розглянемо більш детально надалі).

Таким чином, підставами для початку досудового розслідування щодо вчинення умисних вбивств при перевищенні меж необхідної оборони є:

1. Заява (громадянина про вчинений злочин; з'явлення із зізнанням); повідомлення (підприємств установ, організацій, посадових осіб, представників влади, громадськості; представників влади, громадськості або окремих громадян, які затримали підозрювану особу на місці вчинення злочину; повідомлення, опубліковані в пресі).

2. Самостійне виявлення слідчим, прокурором із будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення (під час іншого досудового розслідування, через засоби масової інформації, матеріали оперативних підрозділів, виконавчої служби, контролюючих органів тощо).

Розглянемо детальніше кожен випадок. Що стосується заяв і повідомлень, то це не притаманний для вказаної категорії злочинів випадок, оскільки потерпіла особа в цьому разі померла, а повідомлення мають надходити від свідків і очевидців такого злочину, які б переконували слідчого здійснити кваліфікацію злочину за ст. 118 КК України.

Другий випадок є більш поширеним. Проведений у межах роботи аналіз продемонстрував, що за цією підставою було перекваліфіковано злочини в 37,7 % випадків – зі ст. 121 КК України, та 62,3 % – зі ст. 115 КК України. Це пов'язано з тим, що злочини описаної категорії вносять до ЄРДР негайно після отримання повідомлення про їх учинення, однак після проведення досудового

розслідування, особливо для прийняття рішення про перекваліфікацію, важливим є проведення таких слідчих (розшукових) дій, як допит підозрюваного, свідків, проведення слідчого експерименту, проведення судово-медичної, судово-психологічної, судово-психіатричної та низки інших експертиз.

Вивчення матеріалів кримінальних проваджень, розслідування яких було здійснено за ст. 118 КК України, дало змогу стверджувати, що у вказаній категорії злочинів зазвичай відразу не здійснюють кваліфікацію за цією статтею, оскільки такий злочин є специфічним для розслідування, що ми розглянемо далі. Тому акцентувати на певних особливостях внесення відомостей до ЄРДР під час розслідування таких вбивств не має сенсу, оскільки такий злочин означений процесом перекваліфікації з іншого злочину внаслідок встановлених обставин під час досудового розслідування.

У КПК України визначено загальний перелік обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні (ст. 91 КПК України «Обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні»), а саме:

1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення);

2) винуватість обвинуваченого в учиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення;

3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат;

4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження;

5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання [182].

Проте визначені в законодавстві обставини мають для сторони обвинувачення орієнтуючий характер, стосуються розслідування всіх кримінальних правопорушень і недостатньо конкретизовані щодо певних категорій злочинів. Водночас переліки таких обставин для окремих видів кримінальних проваджень є специфічними й залежать від ознак складу злочину. Саме тому дослідження обставин, що підлягають встановленню та доказуванню у кримінальних провадженнях цієї категорії, слід визнати невід'ємним елементом методики розслідування окремих видів злочинів.

У науці криміналістиці існують різні підходи щодо спільної назви таких обставин – «обставини, що підлягають з'ясуванню, встановленню або доказуванню під час розслідування злочину». Так, на думку В. А. Журавля, процедура формування обставин, що підлягають з'ясуванню, зумовлена трьома чинниками: предметом доказування (ст. 64 КПК України 1961 року, ст. 91 чинного КПК України), кримінально-правовою та криміналістичною характеристикою певного різновиду злочинного посягання. Причому обставини, що підлягають доказуванню, як структурний елемент окремої криміналістичної методики є значно ширшими, ніж предмет доказування в значенні КПК України [73, с. 13]. Стосовно місця обставин, що підлягають з'ясуванню в межах методики розслідування окремих видів злочинів, багато вчених розглядають їх як окремий елемент, на одному рівні з криміналістичною характеристикою злочинів [72, с. 183; 255, с. 175]. Зокрема, Б. В. Щур на підтвердження такої позиції наводить статистику, згідно з якою 23,0 % опитаних практичних працівників визнали, що до елементів структури окремої криміналістичної методики слід включити обставини, що підлягають з'ясуванню. Крім того, Б. В. Щур ототожнює обставини, які підлягають з'ясуванню під час розслідування злочину, з поняттям «предмет розслідування» [293, с. 15]. Щодо розслідування умисних вбивств при перевищенні меж необхідної оборони, то 89,3 % опитаних слідчих (додаток А) вважають, що формування криміналістичних методик для розкриття такого виду злочину є необхідним для теоретичного розуміння та ефективної практичної діяльності.

Слушною слід визнати позицію М. В. Салтевського стосовно того, що структуру криміналістичної характеристики не можна ототожнювати з обставинами, які підлягають доказуванню. Усі елементи предмета доказування не можуть бути охоплені елементами криміналістичної характеристики, які здебільшого описують типові властивості й ознаки злочину, проте їх поєднання є можливим [224, с. 419]. Обставини, що підлягають встановленню, на відміну від криміналістичної характеристики злочинів, поєднують у собі властивості правової сутності злочину. Це дає змогу виділити з усіх подій і діянь ті, які наділені ознаками кримінально-правового, юридично значущого характеру (суспільна небезпека, протиправність, винність) і дати їм правильну кримінально-правову оцінку [257, с. 142].

Водночас розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, що об'єднує принципові ознаки перелічених складів та до того ж має певну специфіку, потребує розроблення власної методики їх розслідування, яка включатиме й обставини, що підлягають з'ясуванню.

Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування вбивств, досліджували та формулювали чимало вчених, зокрема з огляду на вид убивства, що вивчався.

Наприклад, на думку М. Ю. Тарасова, обставини, що підлягають доказуванню, визначені кримінальним процесуальним законом і належать до будь-яких злочинів. Проте в межах кожного зі складів злочинів вони набувають своїх особливостей, будучи орієнтованими на ті ознаки, які характерні для конкретного складу злочину, та необхідними для розмежування різних складів злочину. До ключових обставин, що підлягають доказуванню під час розслідування вбивств, він зараховує наявність причинового зв'язку між дією (бездіяльністю) винного та смертю потерпілого, винуватість особи в учиненні злочину, форму вини, зміст і спрямованість умислу, обставини, що характеризують особу потерпілого [293, с. 17].

Натомість Р. О. Чеботарьов конкретизує обставини, що підлягають встановленню під час доказування події вбивства: смерть потерпілого,

насильницький характер смерті, факт заподіяння смерті іншою людиною [273, с. 180].

Більш узагальнений перелік обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування вбивств, наводять М. І. Панов та В. О. Коновалова: безпосередня причина смерті; що саме відбулося – насильницьке заподіяння смерті чи настання смерті з інших причин (нещасний випадок, хвороба); яким способом, за допомогою яких знарядь учинено вбивство; час настання смерті; місце вчинення вбивства; обставини, за яких вчинено вбивство; особа жертви; співучасники вбивства та роль кожного з них у вчиненні злочину; особа вбивці; мотиви вбивства; обставини, що сприяли вбивству (умисному чи необережному); заходи, яких слід вжити для попередження таких злочинів [184, с. 195].

У процесі розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, необхідно з'ясувати низку питань, що сприяють встановленню об'єктивності та прийняття рішення. До них належать:

- 1) безпосередня причина смерті;
- 2) що саме сталося – насильницьке заподіяння смерті чи настання смерті з інших причин (нещасний випадок, хвороба);
- 3) у який спосіб, за допомогою яких знарядь учинено вбивство;
- 4) час настання смерті (має важливе значення для встановлення багатьох обставин, зокрема часу вчинення злочину, визначення кола можливих свідків, організації оперативно-розшукових заходів, пов'язаних із пошуком злочинця, тощо);
- 5) місце вчинення вбивства;
- 6) обставини, за яких учинено вбивство;
- 7) особа жертви (потерпілого). Може бути встановлена в разі виявлення документів, які посвідчують особу, а також пред'явлення для впізнання особам, котрі першими виявили потерпілого, або тим, які проживають поруч з місцем події; особа жертви може бути встановлена шляхом звернення до

криміналістичних обліків, зокрема до дактилоскопічного й обліку осіб, які зникли безвісти;

8) співучасники вбивства й роль кожного з них у вчиненні злочину;

9) особа вбивці (може бути встановлена шляхом опитування свідків, складання суб'єктивного портрета, його демонстрації на телебаченні);

10) мотиви вбивства;

11) обставини, що сприяли вбивству (умисному чи з необережності), заходи, яких треба вжити для попередження таких злочинів [121, с. 521].

Перелічені обставини є основними питаннями під час розслідування цієї категорії вбивств, але не вичерпують їх.

Важливе значення має точне встановлення дати й часу надходження заяви про вчинення злочину, що дає змогу з'ясувати проміжок часу між учиненням злочину та надходженням інформації до правоохоронних органів. Цю обставину враховують під час висунення та перевірки версій щодо наявності стану необхідної оборони, планування проведення відповідних слідчих (розшукових) дій.

У межах проведеного дослідження встановлено, що після вчинення умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони про злочин повідомили свідки (очевидці) цієї події в 63,5 % випадків, у 36,5 % – з моменту вчинення злочину до повідомлення про нього минув певний проміжок часу (від 2 год до доби), а повідомлення надійшло від третіх осіб, зокрема сусідів, перехожих, господарів квартир, де було вчинено злочин, інших осіб (додаток Б).

У цьому контексті І. С. Тишкевич зауважує, що перевищення меж необхідної оборони може полягати в несвоєчасності або надмірності оборонних дій. Інколи оборона є своєчасною, однак водночас надмірною за своєю інтенсивністю [254, с. 75].

У своїх працях С. Г. Помазан зазначає, що суттєвою невідповідністю захисту характеру та безпеки посягання є спричинення нападаючому явно непотрібної, надмірної, такої, що не зумовлена обстановкою тяжкої шкоди

(зокрема смерті або тяжких тілесних ушкоджень), коли той, що обороняється, удався до захисту такими засобами до методів, застосування яких явно не викликалося ні характером нападу, ні реальною обстановкою, і без потреби завдав нападаючому тяжкої шкоди [194, с. 443].

Вищезазначене дає змогу стверджувати, що перевищення меж необхідної оборони наявне передусім у разі явної невідповідності між загрозливою шкодою та шкодою, що заподіюється обороною, у випадках різкої неспівмірності між цінністю, важливістю, громадським значенням інтересу того, що захищається, та інтересу, що порушується обороною. Ідеться саме про різку невідповідність між благом, яке захищається, і благом, що порушене обороною.

У більшості випадків, пов'язаних зі станом необхідної оборони, досить складно визначити, якою має бути та «мінімальна шкода», спричинення котрої буде «достатнім» для відбиття нападу, та водночас такою, що буде правомірною, не потягне за собою кримінальну відповідальність.

Розглядаючи питання розслідування умисних вбивств при перевищенні необхідної оборони, не слід акцентувати увагу на необхідності з'ясування питання про можливість стану необхідної, а не уявної оборони.

Уявною обороною, згідно зі ст. 37 КК України, є дії, пов'язані із заподіянням шкоди за таких обставин, коли реального суспільно небезпечного посягання не було, і особа, неправильно оцінюючи дії потерпілого, лише помилково передбачала наявність такого посягання [121].

Уявна оборона означена наявністю трьох ознак у їх сукупності:

1) відсутність у межах невизначеної обстановки реального небезпечного посягання;

2) особа, перебуваючи в невизначеній обстановці, помилково сприйняла певну поведінку іншої людини за наявне посягання. Інакше кажучи, у зв'язку з невизначеністю обстановки умови необхідної оборони існують лише суб'єктивно, в уявленні особи, у її помилковому припущенні;

З) через помилкове сприйняття наявності посягання потерпілому було завдано шкоду [39, с. 191].

Розглядаючи це поняття, ми вважаємо, що під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, потрібно перевіряти версію щодо вчинення вбивства за уявної оборони, а також у стані сильного душевного хвилювання.

Проте якщо особа вчинила умисне вбивство за уявної оборони, очевидно, що в такому разі в неї відсутня вина у формі умислу, а отже, вона може підлягати відповідальності лише за необережне заподіяння шкоди: за вбивство через необережність (ст. 119 КК України) чи за необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 128 КК України), оскільки менш тяжка шкода, заподіяна з необережності, не є караною.

У цьому контексті вартий уваги зміст ч. 4 ст. 36 КК України, де зазначено, що особа не підлягає кримінальній відповідальності, якщо через сильне душевне хвилювання, викликане суспільно небезпечним посяганням, вона не могла оцінити відповідальність заподіяної нею шкоди небезпечності посягання чи обставині захисту. Водночас вивчення слідчої практики засвідчило проблемність практичної реалізації цієї норми.

Таким чином, початковий етап розслідування спрямований на встановлення обставин, визначених ст. 91 КПК України. Додатково слід з'ясовувати наявність ознак ст. 36 КК України з метою встановлення характеру дій особи з необхідної оборони та причин перевищення її меж.

2.2. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, та напрями їх вирішення

У криміналістиці досить поширеним є погляд науковців на процес розслідування як комбінацію слідчих ситуацій, що послідовно змінюють одна

одну. Такий напрям розвитку отримав назву ситуаційного підходу і його вважають резервом подальшого вдосконалення криміналістичної методики та слідчої діяльності. Оскільки раціональний вибір тактики під час розслідування злочину як способу поведінки слідчого залежить від ситуації, то формування ефективних криміналістичних рекомендацій розслідування має відбуватися з урахуванням цього підходу.

Під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, слідчий приймає процесуальні рішення, проводить ті чи інші слідчі (розшукові) дії, обирає тактичні прийоми. Ефективність цієї діяльності здебільшого залежить від правильного сприйняття слідчим ситуації та її адекватної оцінки.

Побудові оптимальних слідчих версій слідчим сприяє, по-перше, знання криміналістичної характеристики конкретного виду злочину, по-друге, володіння знанням про поширені слідчі ситуації, що можуть виникнути під час умисних вбивств при перевищенні меж необхідної оборони, що можуть виникнути на конкретному етапі розслідування.

Дослідженню слідчих ситуацій приділяли увагу провідні вчені-криміналісти: В. П. Бахін, Р. С. Белкін, С. В. Веліканов, А. Ф. Волобуєв, Т. С. Волчецька, В. К. Гавло, В. Г. Гончаренко, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, О. М. Колесніченко, В. О. Коновалова, Г. А. Матусовський, О. С. Саїнчин, М. В. Салтевський, М. О. Селіванов, В. В. Тіщенко, В. Ю. Шепітько.

Невід'ємним елементом методики розслідування злочинів є типові слідчі ситуації, що виникають на початковому етапі кримінального провадження, оскільки слідчі ситуації наступних етапів розслідування переважно зумовлені як результативністю попереднього етапу, так і тактичними рішеннями, що прийматиме слідчий на основі наявної доказової інформації та власних професійних навичок і практичного досвіду, що ускладнює можливість визначити закономірність їх повторюваності.

На нашу думку, найбільш змістовним є визначення слідчої ситуації, запропоноване О. М. Колесніченком та В. О. Коновалою: це – характеристика

стану розслідування злочину, що зумовлена наявністю (відсутністю) доказової та оперативної інформації про обставини предмета доказування та елементи криміналістичної характеристики, котрі зумовлюють систему безпосередніх завдань і напрямів розслідування [100, с. 64].

Загальноприйнятої класифікації слідчих ситуацій немає. Аналіз криміналістичної літератури засвідчує, що існують різноманітні підстави, за якими можна класифікувати слідчі ситуації. Найбільш повно класифікацію слідчих ситуацій розглянуто в працях Р. С. Белкіна, Т. С. Волчецької та С. В. Веліканова [16, с. 96–98; 38, с. 10–15; 45, с. 50–115].

Серед науковців донині тривають дискусії щодо питання слідчої ситуації. Перша стосується того, до якого розділу науки криміналістики її віднести. Одні вважають, що вчення про слідчі ситуації тісно пов'язане з дослідженням проблем криміналістичної методики, і розглядають її як конструктивний елемент окремих методик розслідування. Так, І. Ф. Герасимов обстоює тезу про те, що розроблення методик розслідування з урахуванням різних слідчих ситуацій робить їх більш конкретними й підвищує ефективність рекомендацій [47, с. 14]. На думку М. О. Селіванова, слідча ситуація впливає на методику розслідування злочину значно більше, ніж криміналістична характеристика, що, власне, слід ураховувати в процесі планування розслідування [231, с. 58]. Водночас Є. С. Хижняк переконує, що слідча ситуація, як і криміналістична характеристика, є одним із найважливіших інструментів у руках слідчого, що дає змогу максимально підвищити ефективність діяльності з розслідування злочинів, а володіння типовими слідчими ситуаціями допомагає слідчому визначити коло пріоритетних завдань, уникнути непотрібної витрати часу й сил. На основі зіставлення типової слідчої ситуації та ситуації, що сталася під час розслідування конкретного злочину, використовуючи взаємозв'язки між елементами криміналістичної характеристики цієї групи злочинів, слідчий зможе оптимально спланувати процес розслідування та найефективніше виконати завдання щодо встановлення особи, яка вчинила злочин [263, с. 197]. Інші науковці переконують, що слідча ситуація є категорією криміналістичної

тактики. Наприклад, В. К. Весельський стверджує, що слідча ситуація належить до кола понять криміналістичної тактики і вже в цій ролі, як й інші тактико-криміналістичні поняття, реалізується в криміналістичній методиці. Такий висновок учений обґрунтовує тим, що саме слідча ситуація зумовлює тактику конкретних слідчих дій [40, с. 195; 283].

Особливе методичне значення має виділення слідчих ситуацій на початку розслідування, коли визначають його загальний напрям, а також після закінчення первинних слідчих дій, коли підсумовують усю отриману на попередньому етапі інформацію та визначають завдання повного розкриття злочину. Такими є особливості сприйняття конкретних слідчих ситуацій і значення їх аналізу для визначення напрямів, засобів і методів розслідування [256, с. 964].

Слідча ситуація як наукова криміналістична категорія має не лише теоретичне, а й прикладне значення для методики розслідування окремих видів злочинів. Воно полягає в тому, що визначення змісту слідчих ситуацій, їх класифікація, аналіз та оцінка уможливають об'єктивне обґрунтування вибору варіантів методики розслідування, які передусім відповідали б обставинам і завданням розслідування на певному етапі [292, с. 112].

Інформація про типові слідчі ситуації є результатом узагальнення практики розслідування певного виду злочинів. Так, С. С. Чернявський вбачає у типовій слідчій ситуації інформаційну модель з найбільш значущими властивостями й ознаками процесу розслідування в кримінальних провадженнях щодо злочинів певної категорії [275, с. 405].

Ураховуючи особливості вчинення умисних вбивств під час перевищення меж необхідної оборони, можна виокремити низку видів типових слідчих ситуацій.

Перша ситуація – кримінальне провадження відкрито у зв'язку з повідомленням про умисне вбивство, учинене при перевищенні меж необхідної оборони, особу злочинця затримано, особу потерпілого (жертви злочину)

встановлено, обставини події очевидні та підтверджуються зібраними доказами.

Така ситуація характерна для випадків, коли стосунки між злочинцем і жертвою були означені тривалим конфліктом, про який знали оточуючі та котрий можуть підтвердити свідки. Прикладом може слугувати ситуація, що сталася під час побутового конфлікту внаслідок вживання алкогольних напоїв. В окремих випадках попереднього конфлікту могло й не бути, але жертва своїми протиправними діями відносно злочинця чи оточуючих спровокувала відповідну реакцію з їхнього боку та змусила їх припинити таку злочинну поведінку. Під час таких подій можуть знаходитись сторонні особи, які стали очевидцями протиправних дій жертви, що надалі будуть свідками в кримінальному провадженні. Також у цій ситуації можуть бути відсутні очевидці злочину, тому слідчому необхідно спрямувати зусилля на перевірку версій про самооборону.

Вказана ситуація є найбільш сприятливою для розслідування. Вивчивши емпіричні дані дослідження, можна прослідкувати певну тенденцію в учиненні цього виду злочину: у 59,2 % випадків злочин вчиняють саме за таких умов [70].

Прикладом зазначеної ситуації є кримінальне провадження Макарівського відділу поліції Київської області, внесене до ЄРДР 1 листопада 2015 року за ознаками злочину, передбаченого ст. 118 КК України, у якому підозрюваний, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, почав конфліктувати з потерпілою, яка, своєю чергою, намагалася вдарити його. Обвинувачений, не розрахувавши силу, стиснув шию потерпілої, яка внаслідок цього померла від механічної асфіксії. Обвинуваченого було затримано на місці вчинення злочину [69].

Основними тактичними завданнями в цій ситуації є: аналіз слідової картини злочину (часу, місця та інших обставин), способу вчинення, встановлення форми вини, мотиву й мети злочину, збір усіх необхідних доказів для повідомлення особі про підозру в учиненні умисного вбивства під час

перевищення меж необхідної оборони або заходів, необхідних для затримання злочинця [57, с. 36].

Для виконання вищезазначених завдань, що характерні для цієї ситуації, необхідно здійснити такі слідчі (розшукові) дії: провести огляд місця події, зокрема до внесення відомостей до ЄРДР, відразу після отримання інформації про подію; з метою отримання інформації, що може цікавити слідство, вирішити питання про проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Друга ситуація – кримінальне провадження розпочато у зв'язку з повідомленням про умисне вбивство вчинене при перевищенні меж необхідної оборони, особу злочинця встановлено, але не затримано, особу потерпілого (жертви злочину) встановлено.

Зазначена ситуація виникає зазвичай у разі, коли злочинець усвідомлює, що перевищує межі оборони, але умисно продовжує вчиняти злочин (у 31,4 % випадків злочин вчиняють саме з такою слідчою ситуацією) [70]. Цій ситуації притаманне переховування злочинця, коли в нього виникає страх перед відповідальністю, або він, усвідомлюючи свою вину та перебуваючи в шоківому стані, намагається втекти задля уникнення покарання або знищення слідів.

Прикладом такої ситуації є кримінальне провадження Октябрського відділу поліції Полтавської області, внесеного до ЄРДР від 10 червня 2014 року № 12014170040001328 за ознаками злочину, передбаченого ст. 118 КК України, у якому обвинувачена особа та її мотиви встановлено, вина її доказана, але злочинець із місця події зник з метою знищення речових доказів та уникнення відповідальності [69].

Основними тактичними завданнями є: встановлення події та обставини вчинення злочину, місцезнаходження злочинця та його затримання, збір доказів для повідомлення підозри, а в разі невстановлення його місцезнаходження – оголошення особи в розшук. Перевірка інформації про злочин у вказаній слідчій ситуації має здійснюватися не лише шляхом огляду місця події, а

передусім завдяки опитуванню очевидців злочину або осіб, які виявили труп потерпілого [57, с. 36–37].

Першочерговими процесуальними діями будуть допити свідків, вилучення речових доказів (предмет учинення злочину, біологічні сліди); встановлення місцезнаходження злочинця та його затримання; допит підозрюваного та проведення його освідчування; вилучення його одягу та взуття, та біологічних зразків для проведення відповідних експертиз; призначення експертиз із залученням спеціалістів (судово-медичної – трупа; судово-психологічної, судово-психіатричної – підозрюваного, та інших криміналістичних експертиз); допити свідків; за потреби – обшуки за місцем проживання та роботи підозрюваного; за умов невстановлення місцезнаходження злочинця – винесення клопотання про оголошення особи в розшук.

Третя ситуація – кримінальне провадження розпочато у зв'язку з отриманням інформації про виявлення трупа з явними ознаками насильницької смерті, особу злочинця не встановлено, особу потерпілого (жертви злочину) встановлено.

Така ситуація може мати різні версії, основною з яких є перевищення злочинцем меж необхідної оборони, та за відсутності на місці свідків. Така слідча ситуація, згідно з результатами досліджень, виникає в 6,1 %. У цьому випадку злочинець, усвідомлюючи свої дії та маючи намір приховати факт убивства (або через надмірне хвилювання щодо притягнення до відповідальності), зникає з місця події.

Ситуація є проблемною для розслідування, адже на початку кримінального провадження неможливо відразу встановити ознаки вбивства, учиненого при перевищенні меж необхідної оборони. Тому попередня кваліфікація діяння може бути за ст. 115 або ч. 2 ст. 121 КК України, а не за ст. 118 КК України. Однак позитивним є наявність відомостей про особу потерпілого, які можуть бути встановлені з документів, що знаходилися при

ньому, або від свідків, які виявили злочин і володіють інформацією про потерпілого [70].

Основними тактичними завданнями на початковому етапі розслідування є встановлення та затримання злочинця, а також збір доказів його вини. Для виконання вказаних завдань проводять огляд місця події з метою виявлення та вилучення слідів злочину, з'ясування обставин учинення злочину, встановлення можливих свідків злочину та допит їх як свідків, призначення судово-медичної експертизи трупа [57, с. 37].

З огляду на специфіку цього злочину, доцільним є встановлення наявності на місці події чи поблизу нього відеореєстраторів (у разі позитивного результату слід отримати тимчасовий доступ до реєстрів). Відеоматеріали підлягають огляду, а за потреби – вилученню та визнанню речовим доказом у кримінальному провадженні. На таких відеозаписах може бути зафіксовано механізм злочину або принаймні встановлено осіб з підозрілою поведінкою (тікали з місця події, поводитися схвильовано тощо).

Для встановлення особи підозрюваного вивчають особу потерпілого задля з'ясування, кому було вигідно вчинити злочин щодо потерпілого та яким міг бути мотив злочину. З цією метою необхідно відпрацювати родинні зв'язки потерпілого. Після встановлення особи підозрюваного його необхідно затримати й допитати, пред'явити для впізнання свідкові (за його наявності), якщо той вказує, що зможе впізнати, та призначити судові експертизи [57, с. 38].

Четверта ситуація – кримінальне провадження розпочато за інформацією про те, що виявлено труп невстановленої особи з явними ознаками насильницької смерті, злочинця не встановлено. Ситуація є найбільш складною для проведення досудового розслідування і завжди попередньо кваліфікується за ст. 115 або ч. 2 ст. 121 КК України. Лише під час проведення розслідування та за виявленими доказами можна встановити ознаки злочину, передбаченого ст. 118 КК України, тобто ознаки перевищення меж необхідної оборони.

Вказана ситуація є типовою для випадків, коли жертву виявлено поза місцем проживання, без документів і предметів, які допоможуть її ідентифікувати. Злочинець, як і в попередній ситуації, зникає з місця події з тих самих причин. Така слідча ситуація, згідно з результатами дослідження, виникає в 3,3 % [70].

Основними тактичними завданнями розслідування в розглядуваній слідчій ситуації є встановлення особи жертви, встановлення особи злочинця та збір доказів його вини, а також встановлення ознак перевищення меж необхідної оборони. Вказані завдання є проміжними завданнями розслідування, основним з яких є встановлення особи, що вчинила злочин в умовах неочевидності.

Досудове розслідування в такій ситуації здійснюють за типовим алгоритмом розслідування неочевидних убивств. Першочерговою слідчою (розшуковою) дією буде проведення огляду місця події та трупа, під час чого можуть бути виявлені ознаки боротьби, які в майбутньому дають змогу визначити обставини вчинення злочину й ознаки перевищення меж необхідної оборони. Проводять заходи, спрямовані на виявлення очевидців і свідків злочину, а також інших значущих носіїв інформації. Призначають судово-медичну експертизу трупа й речових доказів, а також, залежно від виявлених на місці події об'єктів, низку інших експертиз.

У цьому разі, ураховуючи всі обставини та біологічні сліди, може виникнути потреба в призначенні ДНК-експертизи для встановлення особи потерпілого чи злочинця. Здійснюють перевірку на причетність до вчинення вбивства певного контингенту осіб, які знаходяться в зоні ризику, перебувають на відповідних обліках Національної поліції, інших правоохоронних органів. З метою встановлення особи жертви, злочинця та обставин події злочину проводять допити свідків. Крім того, активно використовують криміналістичні обліки. Реалізація вказаного комплексу слідчих (розшукових) дій та організаційних заходів сприяє досягненню результату щодо встановлення особи жертви. Надалі слідча ситуація переходить у нову, за якої особа

потерпілого відома. Після цього проводять заходи з відпрацювання зв'язків потерпілого, виявлення та затримання злочинця [57, с. 38–39].

Для встановлення місцезнаходження підозрюваного в учиненні цього злочину може виникнути потреба в проведенні негласних слідчих (розшукових) дій. Однак оскільки умисне вбивство, учинене при перевищенні меж необхідної оборони, належить до категорії кримінальних правопорушень середньої тяжкості, то в кримінальних провадженнях вказаної категорії серед негласних слідчих (розшукових) дій можна проводити лише зняття інформації з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем чи не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту (ч. 2 ст. 264 КК України), установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України). Вказаний висновок впливає з вивчення КПК України, Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затвердженої наказом ГПУ, МВС України, СБУ, Адміністрації ДПС України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16 листопада 2012 року № 114/1042/516/1199/936/1687/5/.

Однак ми вважаємо, що ця обставина певною мірою обмежує слідчого щодо можливостей з'ясування обставин кримінального провадження. Доцільним є проведення й інших негласних слідчих (розшукових) дій з метою з'ясування обставин кримінального провадження, що підтверджують 75,7 % слідчих (додаток Б).

2.3. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони

Запорукою успіху в розкритті й розслідуванні будь-якого злочину, зокрема умисного вбивства, учиненого при перевищенні між необхідної

оборони, є добре продумана та скоординована взаємодія слідчого, який проводить досудове розслідування, з працівниками оперативних підрозділів. Без проведення оперативно-розшукової роботи в кримінальних провадженнях цієї категорії розкриття суттєво ускладнюється.

Поняттям «взаємодія» послуговуються в різних галузях науки, тому його визначення залежить від напрямку використання. Так, згідно з тлумачним словником сучасної української мови, взаємодією є «взаємний зв'язок між предметами в дії, а також погоджена дія між ким-, чим-небудь» [174, с. 188].

У дослідженнях із кримінального процесу, оперативно-розшукової діяльності, криміналістики інституту взаємодії приділяють значну увагу. У контексті нашої праці ми будемо розглядати питання взаємодії в контексті криміналістичної науки, а саме взаємодії слідчого з оперативними підрозділами та спеціалістами як найбільш поширеними різновидами.

З огляду на поширеність поняття «взаємодія» в юридичній літературі, йому притаманна неоднозначність. Серед науковців виникало чимало дискусій щодо визначення цього поняття, адже, як правило, його вживають тоді, коли йдеться про спільну, узгоджену діяльність різних органів та організацій у сфері протидії злочинності. Аналіз змісту тлумачень категорії «взаємодія» дає змогу стверджувати, що в контексті проблематики нам найбільше імпонує визначення, автором якого є А. Я. Хитра: взаємодія слідчого зі співробітниками оперативних підрозділів під час здійснення кримінального провадження – це заснована на законі та спільності завдань у кримінальному судочинстві погоджена колективна діяльність, яка передбачає ефективне використання правових заходів і сил слідчих, зумовлена їх компетенцією та формами діяльності та спрямована на розслідування та попередження злочинів [264, с. 6].

Питання взаємодії розглядають у різних розділах криміналістики: у загальнотеоретичному контексті – як проблему, що має загальне значення для виконання тактичних і методичних завдань розслідування загалом; у вузькоспеціалізованому контексті – коли йдеться про взаємодію під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій чи розслідування певних видів

кримінальних правопорушень. Однак найбільш повного та змістовного вираження ця проблема набуває саме в методиці розслідування злочинів, де на основі загальнотеоретичних положень криміналістики питання взаємодії реалізуються в окремих методиках розслідування [117].

Розглянемо деякі пропозиції вчених-криміналістів щодо тлумачення поняття взаємодії.

Так, В. В. Лисенко визначає взаємодію як діяльність щодо вибору ефективних засобів реалізації організаційних і практичних заходів, спрямованих на виконання завдань з виявлення, розкриття, розслідування та попередження злочинів, розшуку осіб, що переховуються від слідства та суду [151 с. 69]. Натомість В. Ю. Шепітько констатує, що взаємодія – це процес безпосереднього або опосередкованого впливу об'єктів (суб'єктів) один на одного, що породжує їхню взаємозумовленість і зв'язок [283 с. 42]. Водночас М. В. Салтевський слушно зауважує, що в криміналістиці є кілька визначень взаємодії органів розслідування злочинів. Узагальнення досвіду взаємодії правоохоронних та інших державних органів і посадових осіб у процесі розкриття й розслідування злочинів дає підстави розглядати її як узгоджену діяльність різних гілок однієї або кількох організаційних систем, спрямовану на досягнення загальної мети з найменшими витратами сил, засобів і часу [224, с. 147].

Досить часто поняття «взаємодія» співвідносять із категоріями «координація», «взаємодопомога», «узгоджені дії» тощо, проте, на думку Г. А. Матусовського, поняття «взаємодія» відрізняється від близьких до нього за змістом концептів (таких як «взаємозв'язок», «узгоджені дії», «координація», «сприяння», «виконання доручень та вказівок», «надання допомоги» та інших), зміст яких роз'яснено у відповідних правових нормах або впливає з їх тлумачення [166, с. 157].

Термін «координація» (від лат. *coordinatio* – погодження, узгодження) вживають у значенні «узгодження, приведення у відповідність, встановлення взаємозв'язку між діями, поняттями, рухами тощо» [174, с. 362]. У юридичній

літературі його використовують тоді, коли йдеться про кероване спрямування погодженої діяльності різних суб'єктів (органів, організацій, установ або їхніх структурних підрозділів), які беруть участь у будь-якій справі [210, с. 113].

Єдиної позиції щодо змісту понять «координація» та «взаємодія» з-поміж науковців не існує. Так, Т. Л. Маркелов вживає ці терміни як тотожні [163, с. 35]. Деякі автори надають перевагу категорії «координація», практично не вживаючи поняття «взаємодія» [161, с. 112]. Окремі науковці вважають, що координація – це діяльність щодо організації взаємодії, тому поняття координації охоплюється поняттям взаємодії [93, с. 142].

Попри схожість змісту термінів «координація» та «взаємодія», вони різняться тим, що за умов координації сторін одна з них організовує відносини, а інша – лише виконує умови відносин. Ми погоджуємось з точкою зору В. В. Коваленка стосовно того, що в межах координації перша сторона – організатор – керуючий компонент системи, який є суб'єктом управління, а друга сторона – це керований компонент, тобто об'єкт управління, якому немає потреби нести організаторський тягар. Під час взаємодії обидві сторони зобов'язані організовувати відносини, оскільки небажання одного з учасників припиняє існування відносин. У кожному конкретному випадку та чи інша сторона відносин бере на себе функцію їх організації [93, с. 197].

На нашу думку, поняття взаємодії слід вважати ширшим, ніж поняття координації, адже воно охоплює всі форми зв'язків між суб'єктами певної діяльності. Прихильники цієї позиції стверджують, що взаємодія – це будь-яка спільна узгоджена діяльність різних суб'єктів щодо виконання покладених завдань. Сутність взаємодії полягає в узгоджених діях, спрямованих на досягнення спільних цілей, взаємодопомогу в процесі виконання завдань [92, с. 78–79; 118, с. 69].

На сьогодні загальновизнаною стає теза про те, що з усіх напрямів взаємодії в кримінальному провадженні, зумовлених головним суб'єктом її організації та здійснення, особливого значення набуває саме взаємодія слідчого, спрямована на виконання завдань, притаманних його процесуальному

статусу. Так, відповідно до п. 17 ч. 1 ст. 3, ч. 4 ст. 38, ч. 2 ст. 40 КПК України, саме на слідчого покладається головне завдання – застосовувати всі передбачені законом заходи для забезпечення ефективності досудового розслідування. Слідчий, здійснюючи свої повноваження, є самостійним у своїй процесуальній діяльності. Головним засобом забезпечення цієї процесуальної самостійності слідчого, серед іншого, слугує комплекс його організаційних повноважень, що уможлиблюють належну організацію взаємодії з відповідними суб'єктами. Фактично йдеться про один із принципів взаємодії слідчого з іншими органами та підрозділами в попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень [83], згідно з яким слідчий є відповідальним за швидке, повне й неупереджене розслідування кримінальних правопорушень, самостійним у процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, які не мають на те законних повноважень, забороняється. Таким чином, слідчий зобов'язаний виконувати такі завдання: за потреби залучати до розслідування в кримінальному провадженні оперативні підрозділи, спеціалістів, експертів та інших суб'єктів, здатних надати йому відповідну допомогу; визначати конкретні завдання цієї взаємодії, а також час, місце та строки її реалізації; встановлювати обсяг і послідовність виконання необхідних дій в межах організовуваної взаємодії; конкретизувати роль кожного органу чи іншого суб'єкта у випадках спільного проведення кількох дій; розподіляти обов'язки між учасниками взаємодії тощо.

Передусім розглянемо поняття суб'єктів взаємодії з точки зору норм КПК України, згідно з якими слідчий залучає оперативні підрозділи до сфери кримінального провадження.

Так, поняття «взаємодія» та «координація» в КПК України наведено в ч. 3 ст. 571 КПК України «Створення та діяльність спільних слідчих груп». У вказаній нормі йдеться про те, що «члени спільної слідчої групи безпосередньо взаємодіють між собою, узгоджують основні напрями досудового розслідування, проведення процесуальних дій, обмінюються отриманою інформацією. Координацію їх діяльності здійснює ініціатор створення спільної

слідчої групи або один з її членів». Водночас вказана норма діє тоді, коли необхідно провадити досудове розслідування кримінальних правопорушень, учинених на території декількох держав. Однак ми вважаємо, що її доцільно також застосовувати під час діяльності слідчої групи та на території однієї держави. Таким чином, координатором взаємодії такої слідчої групи має бути слідчий, який, власне, ініціює створення групи. Усі процесуальні рішення в кримінальному провадженні повинен приймати безпосередньо він (повідомлення про підозру, відкриття матеріалів, обвинувальний акт). Інші слідчі – члени слідчої групи, які безпосередньо проводять слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії, унаслідок чого складають процесуальні документи, слугуватимуть виконавцями в процесі взаємодії.

Отже, відповідно до ч. 2 ст. 38 КПК України, суб'єктами взаємодії є слідчі, які можуть проводити розслідування в складі слідчої групи.

Наступним суб'єктом процесуальної форми взаємодії є керівник органу досудового розслідування, який, згідно з ч. 1 ст. 39 КПК України, організовує досудове розслідування шляхом визначення слідчого, котрий буде здійснювати розслідування кримінального провадження, або старшого слідчої групи (у разі розслідування провадження групою слідчих). Він може також самостійно здійснювати досудове розслідування, а під час взаємодії зі слідчим давати йому вказівки, погоджувати проведення слідчих (розшукових) дій і продовжувати строк їх проведення.

У разі відмови прокурора погодити клопотання слідчого до слідчого судді про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій чи негласних слідчих (розшукових) дій, слідчий має право звернутися до керівника органу досудового розслідування, який після вивчення клопотання за необхідності ініціює розгляд питань, порушених у ньому, перед прокурором вищого рівня. Також керівник органу досудового розслідування має право ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування та давати вказівки щодо його розслідування [135].

Взаємодія слідчого з іншими органами й підрозділами відбувається на основі Конституції України, КК України, КПК України, Закону України «Про Національну поліцію», наказів МВС України «Про організацію діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України» від 6 липня 2017 року № 570, «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні» від 7 липня 2017 року № 575, «Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події» від 3 листопада 2015 року № 1339.

Основними принципами взаємодії є:

- 1) відповідальність слідчого за швидке, повне й неупереджене розслідування кримінальних правопорушень, його самостійність у процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється;
- 2) активне використання методик, наукових і технічних досягнень у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень;
- 3) оптимальне використання наявних можливостей слідчих та оперативних підрозділів у попередженні, виявленні й розслідуванні кримінальних правопорушень;
- 4) дотримання загальних засад кримінального провадження;
- 5) забезпечення нерозголошення даних досудового розслідування [75].

Ефективність розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, підвищується за умови залучення до виконання завдань кримінального провадження (додаток Б) співробітників оперативних підрозділів (100 % слідчих), інших компетентних суб'єктів, а саме: судових експертів (100 %), інспекторів-криміналістів (99,3 %), судових експертів у тому числі у складі у складі спеціалізованої пересувної лабораторії Експертної

служби МВС України (74,3 %), дільничних інспекторів (45,7 %), психологів (24,3 %), кінологів зі службовим собакою (11,4 %).

Отже, запорукою реалізації завдань кримінального провадження під час розслідування вбивств зазначеної категорії є належним чином організована взаємодія слідчого з працівниками оперативних підрозділів у процесуальній (на підставі ст. 40 КПК України) та, непроцесуальній формах. Вказана взаємодія реалізується під час підготовки до виїзду та безпосередньої роботи в складі слідчо-оперативної групи (далі – СОГ) на місці події; під час проведення огляду місця події та інших слідчих (розшукових) дій; за умови розслідування злочину СОГ тощо. Важливим завданням оперативних підрозділів є отримання даних, які неможливо встановити процесуальним шляхом.

Взаємодія слідчого з працівниками оперативних підрозділів відбувається на підставі ст. 40 КПК України, згідно з якою слідчий уповноважений доручати проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій оперативним підрозділам. Власне виконання цих доручень є однією з найбільш важливих функцій оперативних підрозділів (ст. 41 КПК України).

Строк виконання доручення в законодавстві не закріплено, його визначає слідчий. Цей строк має бути розумним і достатнім для його виконання. На нашу думку, така позиція законодавця є правильною, оскільки залежно від складності завдань, поставлених слідчим у дорученні, має визначатись і строк його виконання. Термін виконання доручень слідчих не має перевищувати встановленого в них строку.

З цього питання ми провели опитування слідчих Національної поліції (додаток А) з метою встановлення найбільш ефективного строку виконання доручення оперативними співробітниками. Унаслідок цього було отримано такі відповіді: не більше 10 діб (20,6 %); від 10 до 25 діб (30,3 %); понад 25 діб (8,3 %); строк не має значення, адже більшість доручень однаково виконують формально (40,8 %).

Стан речей щодо формального виконання доручень слідчого потребує з'ясування їх причин з метою усунення. Так практичні співробітники

(додаток А) на це відповіли: не вистачає часу на їх виконання (16,6 %); бракує контролю з боку керівництва підрозділу (35,9 %); неналежне ставлення до своїх обов'язків (37,4 %); відсутність мотивації (10,1 %).

Як було зазначено вище, процесуальна взаємодія слідчого з оперативними працівниками відбувається шляхом виконання останніми доручень на проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій.

На думку В. В. Пивоварова, зовнішнім вираженням спільної діяльності слідчого й оперативних працівників є форми їх взаємодії, що становлять чотири блоки: 1) обмін інформацією; 2) спільне розроблення управлінських рішень; 3) реалізація розроблених управлінських рішень; 4) проведення інших погоджених заходів, що не були передбачені письмовими управлінськими рішеннями [201, с. 90].

Відповідно до Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, затвердженої наказом МВС України від 7 липня 2017 року № 575, для досудового розслідування кримінальних правопорушень передбачено створення та діяльність СОГ (розділи IV, V).

Так, для всебічного, повного й неупередженого досудового розслідування в складних і значних за обсягом кримінальних провадженнях, а також щодо тяжких та особливо тяжких злочинів, учинених в умовах неочевидності, кримінальних правопорушень, які набули суспільного резонансу або вчинені на території декількох адміністративно-територіальних одиниць України, утворюють СОГ.

Також метою створення та діяльності СОГ є здійснення ефективної взаємодії слідчих і працівників оперативних підрозділів поліції під час досудового розслідування у кримінальних провадженнях, у яких здійснення досудового розслідування доручено Генеральним прокурором України, його

заступниками, керівниками регіональних прокуратур за вмотивованими постановами, у разі неефективного досудового розслідування.

Начальники ГУНП, їх територіальних (відокремлених) підрозділів є відповідальними за організацію своєчасного направлення на місце події СОГ у повному складі, інших працівників органу, підрозділу поліції залежно від обставин і характеру вчиненого кримінального правопорушення та доставляння за необхідності до місця події спеціалістів інших органів.

СОГ створюють при чергових частинах органів і підрозділів поліції. Склад цих груп формують з числа працівників поліції відповідно до графіка чергування, затвердженого керівником органу, підрозділу поліції та погодженого з керівником органу досудового розслідування. До складу СОГ належать слідчий (старший СОГ), працівник оперативного підрозділу, інспектор-криміналіст (технік-криміналіст), а також (за потреби) кінолог зі службовим собакою.

Керівником СОГ є слідчий, визначений керівником органу досудового розслідування для проведення досудового розслідування кримінального правопорушення [203].

У разі вчинення особливо тяжких злочинів, а також кримінальних правопорушень, які викликають значний суспільний резонанс, керівник органу, підрозділу поліції (у разі його відсутності – особа, яка виконує його обов'язки) зобов'язаний особисто виїхати на місце пригоди, забезпечити проведення огляду місця події СОГ, організувати належну взаємодію між працівниками поліції під час проведення першочергових заходів та невідкладних слідчих (розшукових) дій, забезпечити залучення додаткових сил і засобів, надання іншої необхідної допомоги членам СОГ для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила.

Діяльність СОГ здійснюється на підставі плану проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, який розробляють з урахуванням наданих обґрунтованих пропозицій усіх працівників представників СОГ. У зазначеному плані відображають версії вчинення

кримінального правопорушення, заходи, спрямовані на їх перевірку, а також зазначають конкретні виконавці та строки виконання. План погоджують керівники органу досудового розслідування та оперативного підрозділу й затверджує керівник територіального органу, підрозділу поліції. Якщо план проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій виконано, а кримінальне правопорушення залишається нерозкритим, розробляють план додаткових заходів. Реалізацію зазначених планів контролюють керівники органу досудового розслідування та відповідних оперативних підрозділів за напрямками роботи.

Оперативний супровід досудового розслідування забезпечують з моменту створення СОГ і до ухвалення судом вироку чи постановлення ухвали, які набрали законної сили, або в разі закриття кримінального провадження [203].

Отже, передумовами ефективної взаємодії є:

- організація виїзду СОГ на місце та своєчасне отримання інформації про вчинену подію;
- взаємодія слідчого з працівниками оперативних підрозділів на початковому етапі розслідування, передусім під час огляду місця події;
- взаємодія всіх учасників досудового розслідування на наступних етапах розслідування;
- взаємодія у формі створення постійно діючих СОГ.

Основним завданням оперативних співробітників за такої взаємодії є отримання передусім таких даних, які в низці випадків неможливо встановити процесуальним шляхом (зокрема, збір даних про особу, яка вчинила злочин, причетність її до інших видів злочинів).

Оперативно-розшукову діяльність під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, доцільно провадити за двома схемами:

- 1) від вихідної інформації, отриманої під час проведення невідкладних слідчих (розшукових) та оперативно-розшукових заходів на початковому й подальшому етапах розслідування, до осіб, які вчинили цей злочин;

2) від даних про особу потерпілого до кола осіб, серед яких необхідно шукати тих, хто вчинив цей злочин.

Складовими взаємодії учасників СОГ, створеної для розкриття та розслідування цих убивств, слід вважати:

1) планування спільними зусиллями роботи і постійне коригування планів залежно від слідчої ситуації;

2) спільний аналіз та оцінка інформації, одержуваної в результаті проведення слідчих (розшукових) та оперативних дій як на первинному, так і на наступному етапах розслідування;

3) одночасна перевірка слідчим й оперативним шляхом усіх висунутих версій та осіб, щодо яких є дані про причетність до розслідуваного злочину;

4) спільний аналіз припинених та архівних кримінальних справ, кримінальних проваджень про аналогічні злочини;

5) використання даних криміналістичних та оперативно-розшукових обліків.

Від початку розслідування слідчий проводить слідчі (розшукові) дії. Водночас оперативні працівники паралельно вживають необхідні для розслідування оперативно-розшукові заходи, координуючи свою роботу зі слідчим.

З огляду на це, на початковому етапі розслідування оперативні співробітники мають здійснити низку невідкладних розшукових та оперативно-розшукових заходів, до яких належать: застосування службово-розшукового собачи, опитування свідків-очевидців, обстеження місцевості, переслідування злочинця за гарячими слідами, здійснення розвідувально-пошукової роботи на місці події, загороджувальні й інші заходи, спрямовані на встановлення та затримання осіб, які вчинили вбивство. Ці заходи мають відбуватись у комплексі відразу ж після того, як встановлено дані про злочинця, його прикмети, відомості про використання ним автотранспортних засобів, шляхів відходу з місця події, та отримано іншу інформацію розшукового характеру.

Розшукові заходи мають бути спрямовані також на встановлення особи потерпілого (у разі, якщо її не встановлено).

Прибувши на місце події, слідчий має оцінити слідчу ситуацію і в комплексі з наявною вихідною інформацією визначити основні напрями своєї взаємодії з оперативними працівниками. Уже під час огляду місця події він має зорієнтувати оперативних працівників на виконання невідкладних розшукових та оперативно-розшукових заходів.

У разі, якщо на місці події виявлено будь-які речі, предмети, сліди біологічних виділень, щодо яких можна висунути версію про те, що вони належать злочинцю або стосуються його (наприклад, на місці події виявлено ганчірку, якою злочинець, імовірно, витирав сліди пальців рук з предметів обстановки), доцільно використовувати службово-розшукового собаку з метою пошуку шляхів відходу злочинця (злочинців) з місця події. Це слід робити ще до початку огляду, поки його учасники не внесли в обстановку місця події свої запахові сліди.

Крім організації заходів, спрямованих на затримання злочинця за гарячими слідами, слід негайно провести опитування свідків-очевидців учиненого вбивства. Причому опитування свідків-очевидців здійснюють перед тим, як починають організовувати заходи із затримання злочинця, оскільки першочергово необхідно встановити прикмети злочинців і використовуваного ним автотранспорту, а також шляхи його відходу або від'їзду з місця вчинення вбивства.

Позитивним результатом сприяє проведення розвідувально-пошукових заходів, так звана робота на слух. Вона полягає в уловлюванні чуток у натовпі, що дає змогу отримати інформацію з розмов між місцевими жителями або колегами, котрі добре знали потерпілого та висловлюють свої судження з приводу події, про передбачувані дії злочинця, а також мотиви вчиненого вбивства.

Крім цього, негайно інформують та орієнтують на розкриття вказаного злочину всі підрозділи поліції прилеглих районів, міст, областей.

Якщо безпосередньо встановлено наявність факту самооборони, а особу, яка вчинила злочин, не встановлено, оперативним працівникам необхідно відпрацювати місця надання першої медичної допомоги, оскільки власне злочинець також зазнав нападу та міг травмуватися (у вигляді забоїв, переломів, поранень, у тому числі вогнепальних).

На наступних етапах розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, взаємодія слідчого з оперативними працівниками також повинна мати скоординований характер, як у разі невстановлення особи злочинця, так і за умов її встановлення, з метою з'ясування всіх обставин учинення злочину.

Крім того, саме слідчий безпосередньо здійснює контроль за організованою ним взаємодією, а в разі неналежного її виконання кимось з іншого боку слідчий несе персональну відповідальність за проведення й результати слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних і позапроцесуальних заходів. Однак він не може відповідати за всі дії оперативних працівників чи інших уповноважених на взаємодію суб'єктів у кримінальному провадженні. Вони, своєю чергою, підпорядковуються безпосередньому керівництву, якому зобов'язані звітувати про обсяг, якість і результати виконаної роботи.

Залежно від тривалості спільної роботи взаємодія слідчого з оперативними підрозділами в певному кримінальному провадженні може бути:

1) епізодичною, що полягає в короткостроковому залученні співробітників оперативних підрозділів з тією чи іншою метою (зазвичай це стосується виконання доручення, після виконання якого працівник завершує працювати в межах певного кримінального провадження);

2) тривалою, що зазвичай стосується нерозкритих злочинів (особу злочинця не встановлено), за яких оперативні працівники, попри наявність чи відсутність доручення, працюють з метою розкриття злочину.

Взаємодія слідчого з відповідними суб'єктами в кримінальному провадженні зумовлена слідчою ситуацією та може здійснюватися із самого

моменту початку кримінального провадження та впродовж усього процесу розслідування. Так чи інакше взаємодія відображається в змісті виконуваних слідчих (розшукових) дій та інших заходах, тобто в процедурі всього досудового розслідування і, зокрема, якщо вести мову про взаємодію з оперативними підрозділами, також під час розшуку підозрюваних, місцезнаходження яких невідоме. Це впливає зі змісту ст. 40, 41 та 281 КПК України, у яких визначено межі повноважень слідчого й оперативних підрозділів під час здійснення взаємодії в кримінальному провадженні.

Таким чином, безпосередня взаємодія здійснюється на підставі доручення слідчого оперативним підрозділам щодо проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій і зорієнтована на досягнення завдань кримінального провадження.

Згідно з п. 3 ч. 1 ст. 40 КПК України, слідчий уповноважений доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам. Строк виконання доручення в законодавстві не зафіксовано, його має визначати слідчий. Цей строк має бути розумним і достатнім для його виконання. На нашу думку, така позиція законодавця є правильною, оскільки залежно від складності завдань, поставлених слідчим у дорученні, має визначатись і строк його виконання. Термін виконання доручень слідчих не повинен перевищувати встановленого в них строку.

Оперативний працівник виконує письмові доручення слідчого про проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій. Під час їх виконання він користується повноваженнями слідчого. Доручення слідчого є обов'язковими для виконання оперативним підрозділом.

Матеріали про виконання доручень слідчих надсилають до органу досудового розслідування разом із супровідним листом залежно від рівня органу досудового розслідування за підписом керівника структурного підрозділу апарату центрального органу управління поліцією, керівника територіального органу поліції, керівника міжрегіонального територіального

органу поліції, керівника територіального (відокремленого) підрозділу, який виконував доручення слідчого. Вказані матеріали реєструють у канцелярії відповідного органу, підрозділу поліції.

У дорученнях вказують найменування кримінального провадження, його реєстраційний номер і дату початку досудового розслідування; правову кваліфікацію кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) КК України; короткий виклад фактичних обставин кримінального правопорушення; конкретний перелік слідчих (розшукових) чи негласних слідчих (розшукових) дій, які слід виконати; інші відомості, необхідні для виконання цих дій.

Виконання доручень слідчих має відбуватись у строки, зазначені в дорученнях. За неможливості своєчасно виконати доручення продовження строку його виконання письмово погоджують зі слідчим, який дав доручення [203].

У процесі взаємодії під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, слідчі й оперативні працівники повинні систематично обмінюватися інформацією, що має важливе значення для розслідування. Причому доцільно знайомити слідчого з оперативно-розшуковими матеріалами, а оперативних працівників – з матеріалами кримінального провадження. Це має важливе значення, оскільки оперативні дані дають змогу слідчому визначити тактику проведення слідчих дій, послідовність пред'явлення доказів, розробити план розслідування, висунути версії в кримінальному провадженні.

Вивчення емпіричних джерел (додаток А) засвідчує, що взаємодія слідчого з оперативними підрозділами під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, може бути реалізована в таких формах: під час діяльності в складі СОГ (98,1 %); шляхом надання письмового доручення на проведення слідчих (розшукових) дій (85,6 %) та негласних слідчих (розшукових) дій (17,3 %); у межах виконання усних вказівок і доручень слідчого оперативним підрозділом (34,9 %); надання

оперативним підрозділом обґрунтованих пропозицій щодо необхідності проведення конкретних слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій (19,8 %) тощо.

Безперечно, найбільш ефективним буде створення на базі органів досудового розслідування підрозділів, що спеціалізуються на розслідуванні та розкритті умисних вбивств, у тому числі й умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, у складі яких буде передбачено слідчих, оперативних працівників, представників експертних установ, а також співробітників, що забезпечуватимуть безпеку як працівників цього підрозділу, так і свідків, потерпілих та інших осіб.

Підсумовуючи, слід зауважити, що однією з основних причин вагомих недоліків у роботі з розкриття вбивств зазначеної категорії є недооцінка деякими слідчими значущості правильної організації взаємодії слідчих з оперативними працівниками. Унаслідок цього слідчий та оперативні працівники працюють неузгоджено, не обмінюються своєчасно наявною в їх розпорядженні інформацією, з огляду на що вся слідча й оперативна робота набуває хаотичного характеру. Це призводить до безкарності деяких злочинців [22, с. 156].

Таким чином, використання всіх можливостей взаємодії з оперативними працівниками під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, – обов'язок слідчого.

Висновки до розділу 2

На початковому етапі розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, важливе значення має точне встановлення дати й часу надходження заяви про вчинення злочину, що дає змогу встановити час, який минув між учиненням злочину та надходженням інформації до правоохоронних органів. Цю обставину враховують під час

висунення та перевірки версій щодо наявності стану необхідної оборони, проведення відповідних слідчих (розшукових) дій.

У кримінальному провадженні щодо умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, слід урахувати низку особливостей. Так, лише 18,9 % злочинів за ст. 118 КК України відразу вносять до ЄРДР з цією кваліфікацією, а 81,1 % перекваліфікують з інших злочинів (зокрема, 37,7 % зі ст. 121 КК України та 62,3 % зі ст. 115 КК України) (додаток А). Це пов'язано з тим, що на момент внесення відомостей до ЄРДР за умов невідкладності складно встановити обставини, які б достовірно свідчили про наявність стану необхідної оборони, що здійснюється після проведення низки слідчих (розшукових) дій (допиту підозрюваного та свідків, проведення слідчого експерименту, проведення судово-медичної, судово-психологічної, судово-психіатричної та низки інших експертиз).

Типовими слідчими ситуаціями початкового етапу розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, є:

- кримінальне провадження розпочато у зв'язку з повідомленням про умисне вбивство, учинене при перевищенні меж необхідної оборони, в умовах очевидності, тобто злочинця затримано, особу потерпілого встановлено (59,2 % кримінальних проваджень). Першочерговими завданнями у цій ситуації є: аналіз обстановки та слідової картини злочину, способу вчинення злочину, встановлення форми вини, мотиву й мети злочину;

- кримінальне провадження розпочато у зв'язку з повідомленням про умисне вбивство, учинене при перевищенні меж необхідної оборони, особа потерпілого відома, особу злочинця встановлено, але не затримано (31,4 %). Слід з'ясувати обставини вчинення злочину, встановити місцезнаходження та затримати злочинця;

- кримінальне провадження розпочато у зв'язку з виявленням трупа з ознаками насильницької смерті, особу потерпілого встановлено, особу злочинця не встановлено (6,1 %). За цих умов необхідно вжити заходів для

встановлення та затримання злочинця, збирання доказів його причетності до вчинення злочину;

– кримінальне провадження розпочато у зв'язку з виявленням трупа невідомої особи, особу злочинця не встановлено, інформація про неї відсутня (3,3 %). Ситуація є найбільш складною для досудового розслідування та подія злочину попередньо кваліфікується за ст. 115 або ч. 2 ст. 121 КК України і лише в ході проведення розслідування та встановлення доказової інформації можна встановити ознаки злочину, передбаченого ст. 118 КК України, констатувати наявність у злочинця стану необхідної оборони. Основними завданнями за цих умов є встановлення особи жертви, особи злочинця, збирання доказової інформації щодо події злочину, виявлення ознак перевищення меж необхідної оборони.

Ефективність розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, підвищується за умови залучення до виконання завдань кримінального провадження співробітників оперативних підрозділів, інших компетентних суб'єктів, зокрема: судових експертів, інспекторів-криміналістів, судових експертів у складі спеціалізованої пересувної лабораторії Експертної служби МВС України, дільничних інспекторів, психологів, кінологів.

Запорукою досягнення завдань кримінального провадження під час розслідування умисного вбивства зазначеної категорії є належним чином організована взаємодія слідчого з працівниками оперативних підрозділів у процесуальній (на підставі ст. 40 КПК України) та непроцесуальній формах. Вказана взаємодія реалізується під час підготовки до виїзду та безпосередньої роботи в складі СОГ на місці події; під час проведення огляду місця події та інших слідчих (розшукових) дій; за умови розслідування злочину СОГ тощо. Важливим завданням оперативних підрозділів є отримання даних, які неможливо встановити процесуальним шляхом.

На початковому етапі розслідування оперативні співробітники мають здійснити низку невідкладних розшукових та оперативно-розшукових заходів,

зокрема: опитування свідків-очевидців, обстеження місцевості, переслідування злочинця за гарячими слідами, проведення розвідувально-пошукової роботи на місці події, загороджувальні й інші заходи, спрямовані на встановлення та затримання осіб, які вчинили вбивство. Вказані заходи слід проводити в комплексі відразу ж після того, як встановлено дані про злочинця, його прикмети, відомості про використання ним автотранспортних засобів, шляхів відходу з місця події, а також отримано іншу інформацію, що має розшуковий характер. У разі, коли не встановлено особу потерпілого, розшукові заходи мають бути спрямовані також на її встановлення.

РОЗДІЛ 3

ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ, УЧИНЕНИХ ПРИ ПЕРЕВИЩЕННІ МЕЖ НЕОБХІДНОЇ ОБОРОНИ

3.1. Тактика проведення вербальних слідчих (розшукових) дій під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони

Згідно з ч. 1 ст. 223 КПК України, слідчими (розшуковими) діями є дії, спрямовані на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні [135].

У кримінальній процесуальній науці проблематику інституту слідчих дій розгадали досить активно. Зокрема, С. М. Стахівський тлумачить слідчі дії як частину процесуальних дій, що спрямовані на збирання та перевірку доказів у матеріалах досудового розслідування та відрізняються від решти дій слідчого силою процесуального примусу [224, с. 7]. Водночас М. А. Погорецький визначає слідчі дії як вид процесуальних дій, передбачених кримінально-процесуальним законом, що здійснюються у визначеному ним порядку уповноваженими на це особами, які наділені владними повноваженнями примусового характеру для отримання доказів (виявлення фактичних даних та їхніх джерел, перевірки й оцінки їх та надання їм статусу доказів), перевірки й оцінки власне доказів та їх використання в кримінальній справі [176, с. 392–393]. На думку В. П. Шибіки, слідчі дії – це частина процесуальних дій, які пов’язані з виявленням, фіксацією та перевіркою доказів у матеріалах досудового розслідування [190, 67–68; 290, с. 218].

М. Я. Никоненко зазначає, що слідчі (розшукові) дії – це регламентовані кримінальним процесуальним законом процесуальні дії, які здійснюються уповноваженою особою і є сукупністю пошукових пізнавальних операцій,

спрямованих на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні [192, с. 223]. У цьому контексті О. В. Капліна стверджує, що серед процесуальних дій особливе значення мають дії, спрямовані на отримання (розшукування, збирання) або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. Такі дії називають слідчими (розшуковими) діями, які мають пізнавальну спрямованість, тобто вони завжди спрямовані на отримання, фіксацію або перевірку доказів [134, с. 365].

Залежно від прийомів отримання інформації слідчі (розшукові) дії можна поділити на вербальні, невербальні та змішані. Вербальними є слідчі (розшукові) дії, у результаті яких одержують словесну інформацію. До них можна віднести допит та одночасний допит двох чи більше допитаних осіб. Невербальними називають такі слідчі (розшукові) дії, у результаті яких слідчий, прокурор отримують інформацію, що міститься в об'єктах матеріального світу і виражається в предметно-просторових ознаках, таких як форма, колір, обсяг тощо. До невербальних слідчих (розшукових) дій належать огляд, освідування, обшук. Решта слідчих (розшукових) дій є змішаними, тобто такими, під час яких отримують інформацію як словесну, так і ту, що наявна в об'єктах матеріального світу [133, с. 291].

Класифікація слідчих (розшукових) дій є різноманітною. На думку Ю. М. Чорноус, слідчі (розшукові) дії різняться залежно від відображень (матеріальних та ідеальних). Так звані німі свідки злочину є джерелом матеріальних слідів-відбитків, а люди – носіями ідеальних слідів-відбитків, що зберігаються в їхній пам'яті. З огляду на це, розрізняють такі слідчі (розшукові) дії: вербальні, невербальні, змішаного характеру [279, с. 23–24].

Результати анкетування слідчих (додаток А) засвідчили, що під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, проводили такі слідчі (розшукові) дії: допит (100 %), огляд (100 %), залучення експерта та проведення експертизи (100 %), слідчий експеримент

(73,4 %), пред'явлення для впізнання (27,9 %), обшук (19,3 %), освідкування (5,7 %) та інші слідчі (розшукові) дії (5,0 %).

Унаслідок аналізу вироків (додаток Б), винесених судами України в кримінальних провадженнях про вбивства зазначеної категорії протягом 2000 – трьох кварталів 2018 року, було встановлено, що найбільш поширеними слідчими (розшуковими) діями в кримінальних провадженнях вказаної категорії є: огляд (огляд місця події, огляд трупа, речей і документів), а також допити (потерпілого, свідків, підозрюваного) – 100 % випадків; призначення експертиз (медичних, балістичних, психологічних та інших) – 100 %; слідчий експеримент – 70,6 %; пред'явлення для впізнання – 25,8 %; освідкування – 18,8 %.

З огляду на вищезазначені результати емпіричних досліджень, у дисертації слід проаналізувати найбільш поширені слідчі (розшукові) дії, котрі здійснюють під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони.

Допит – це найпоширеніша слідча (розшукова) дія, що зазвичай є інформаційно насиченою. Досліджуючи тактику слідчих дій, учені характеризують його як процес передачі допитуваним слідчому інформації про подію, яка розслідується, або про пов'язані з нею обставини та про причетних осіб [150, с. 97]. Аналізуючи погляди вітчизняних науковців щодо цього питання, можна дійти висновку, що допит – це слідча дія, сутність якої полягає в тому, що слідчий отримує від допитуваної особи відомості про подію злочину, осіб, які його вчинили, характер і розмір завданої шкоди, причини й умови, що сприяли вчиненню злочину, а також про інші обставини, що мають значення для справи [24, с. 241].

Українські науковці-криміналісти тлумачать допит як процесуальну дію, що являє собою регламентований кримінально-процесуальними нормами інформаційно-логічний процес спілкування осіб, котрі беруть у ньому участь, та спрямований на отримання інформації про відомі факти, що мають значення для встановлення істини в кримінальному провадженні [127, с. 252; 144, с. 287].

Вважаємо, що допит підозрюваного, потерпілого чи свідка має на меті взаємодію всіх учасників для отримання від останніх показань про обставини, які підлягають встановленню під час розслідування умисних вбивств при перевищенні меж необхідної оборони. У ст. 95 КПК України зазначено, що показання – це відомості, які надають в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження [135].

Слід погодитись із В. К. Весельським стосовно того, що вибір тактики допиту залежить від декількох чинників: а) ситуації допиту (первинний, повторний, наявність психологічного контакту тощо); б) процесуального положення допитуваного та рівня його зацікавленості в результатах розслідування; в) особливостей допитуваної особи (вік, характер, рівень правової поінформованості, наявність злочинного досвіду); г) характеру інформації та доказів, наявних у слідства, тощо [181, с. 60–61].

На нашу думку, допит під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, – це комплекс пізнавальних і логічно відтворених операцій, які проводять уповноважені суб'єкти кримінального судочинства в межах розслідування кримінальних проваджень відповідної категорії з метою отримання, встановлення та фіксації показань, що мають значення для кримінального провадження.

У криміналістичній літературі більшість учених по-різному класифікують допит, проте, на нашу думку, найбільш широку класифікацію запропонував К. О. Чаплинським, який розрізняє види допиту залежно від: етапу досудового розслідування; слідчої ситуації; процесуального становища допитуваного; суб'єкта проведення; змісту, послідовності, місця й часу проведення допиту; вікових особливостей і психофізичного стану допитуваного; кола учасників; належності допитуваного до певної категорії осіб; якості отриманих відомостей; використання науково-технічних засобів і процедурних особливостей проведення допиту тощо [271, с. 130].

У контексті нашого дослідження доцільно звернути увагу на класифікацію допиту, який здійснюють під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, а також деталізувати тактику допиту підозрюваного.

Коли потерпілий (жертва злочину) унаслідок перевищення заходів з необхідної оборони помер, показання підозрюваного на досудовому розслідуванні є одним з найбільш важливих джерел доказів, адже він має найбільше інформації про обставини вчиненого злочину. Відомості, які підозрюваний повідомляє під час допитів, безперечно, слід піддавати ретельній перевірці й оцінці. Недотримання цієї вимоги може призвести до втрати важливих доказів та ускладнення процесу розслідування, а можливо, й до закриття кримінального провадження за відсутності складу злочину чи винесення виправдувального вироку.

Підозрюваним у кримінальному провадженні є особа, якій у порядку, передбаченому ст. 276–279 КПК України, повідомлено про підозру, особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак вона не пред'явлена внаслідок не встановлення місцезнаходження особи, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений КПК України для вручення повідомлень (ст. 42 КПК України) [135].

Загальновизнаними є такі етапи проведення допиту:

- 1) початковий, тобто підготовчий;
- 2) основний;
- 3) заключний (етап фіксування результатів допиту).

Проведення допиту під час розслідування цієї категорії злочинів потребує ретельної підготовки, а отже, важливе значення має підготовчий етап. Так, на думку С. С. Чернявського, підготовка до допиту охоплює такі заходи: вивчення матеріалів досудового розслідування; підготовка спеціальних питань; вивчення особи допитуваного; складання плану допиту [276, с. 532].

Етап підготовки до допиту, на думку В. О. Коновалової та А. М. Сербулова, передбачає чотири взаємопов'язані елементи: 1) вивчення матеріалів кримінальної справи; 2) вивчення спеціальних питань; 3) вивчення даних про особу допитуваного; 4) складання плану допиту [105, с. 38–50].

Під час підготовки до допиту слідчий має ретельно вивчити наявні матеріали провадження, щоб мати змогу оптимально спланувати проведення слідчої (розшукової) дії. Неабияку роль у підготовці до проведення допиту є складання його плану. Попереднє планування проведення допиту не тільки надає слідчому можливість формувати логічні запитання, не залишити без уваги важливі деталі, а й відчувати себе впевненіше в психологічному контексті. Під час підготовчого допиту не слід забувати й про важливу роль у його результативності питань, пов'язаних з вивченням слідчим особистості допитуваних, рис їх характеру. Наприклад, урахування особливостей характеру й поведінки особи, яку допитують, її життєвих інтересів і проблем, характеристики взаємовідносин з рідними, близькими та іншими особами, що дасть змогу слідчому встановити психологічний контакт, і навпаки, їх ігнорування призводить до загострення обстановки допиту та навіть відмови від спілкування [15, с. 6].

Під час розслідування зазначеної категорії злочинів у межах вивчення матеріалів кримінального провадження необхідно більш ретельно ознайомитись із низкою документів, серед яких: протокол огляду місця події та трупа; висновки експертів; протоколи допиту свідків; протокол допиту потерпілого (за його наявності); інші матеріали, що містять відомості про вчинення цього злочину.

Це необхідно для того, щоб не допустити під час допиту підозрюваного втрати деталей учиненого злочину, що може свідчити про стан необхідної оборони, або навпаки, її відсутність, що передусім цікавить досудове розслідування на початку його проведення.

Після ознайомлення з матеріалами, слідчий має підготувати перелік питань, які цікавлять досудове розслідування в межах кримінального

провадження щодо умисного вбивства, учиненого при перевищенні меж необхідної оборони, з метою проведення різних експертиз (психологічної, психіатричної). Зокрема, це можуть бути такі питання:

- чи страждаєте Ви (або страждали в дитинстві) на будь-яке психічне чи фізичне захворювання;
- чи зверталися коли-небудь до лікаря-психіатра чи нарколога;
- чи вживали Ви до (під час, після) вчинення злочину алкоголь, наркотичні засоби чи психотропні речовини;
- що трапилось напередодні вчинення злочину;
- чи виявляв потерпілий систематично знущання, протиправне насильство (якщо так, то в якій формі);
- коли та з чого почався конфлікт між Вами та потерпілим;
- чи намагалися владнати конфлікт, яким саме чином;
- які знаряддя Ви використовували для вчинення злочину, чи готували їх заздалегідь;
- яким саме чином завдавали удари потерпілому;
- чи подавав потерпілий ознаки життя після закінчення завдавання Вами ушкоджень;
- якими були ваші дії після вчинення злочину;
- чи мали Ви умисел приховати сліди злочину (якщо так, то чи зробили Ви це та яким чином це відбувалося)?

Показання підозрюваного записують до протоколу допиту від першої особи якомога дослівніше. Підозрюваний має право написати показання власноруч. Показання допитуваного записують у протоколі в тій послідовності, у якій він їх викладає під час довільної розповіді. Потім, за потреби, ставлять запитання. Поставлені питання та відповіді в протоколі записують дослівно. Після цього підозрюваний, а також усі інші учасники (за їх присутності) особисто ознайомлюються з протоколом допиту, після чого засвідчують це своїми підписами.

Під час допиту підозрюваного доцільно застосовувати звуко- або відеозапис, що також необхідно зазначати в протоколі допиту, а результати фіксувати на цифровому носії інформації та долучати до матеріалів кримінального провадження. Поєднання звукозапису та відеозображення синхронно відображає дію та мову, збагачуючи цим зміст повідомлення (наприклад, дає змогу урахувати не лише зміст слів, а й «мову жестів») [281, с. 194]. Важливою перевагою цих науково-технічних засобів є те, що завдяки їм можна зафіксувати вербальну, наочно-образну, звукову, зорову інформацію, а також емоційний стан відображених осіб, що є важливим для оцінки об'єктивності отриманої інформації [77, с. 80]. Наявні на аудіо-, відеоносіях відображення ідеальних слідів набувають якісно іншого стану, що дає змогу їх зберігати, передавати, аналізувати, оцінювати, причому не лише з формально-змістової, а й психологічної точки зору [89, с. 134].

На думку М. Ф. Сокирана, вибір певного тактичного прийому допиту підозрюваного під час розслідування кримінальних проваджень має ґрунтуватися на оцінці особистісної специфіки допитуваного, обставин злочину й обстановки допиту. Сукупність цих умов дасть змогу слідчому обрати прийом, що буде ефективним і, водночас, не призведе до неприпустимих наслідків – приниження честі й гідності допитуваного, здійснення на нього психологічного тиску або інших порушень кримінально-процесуального законодавства [240, с. 173].

Особливістю допиту підозрюваного є його безконфліктний характер (59,3 % слідчих). Це зумовлено тим, що підозрюваний не мав наміру заподіяти смерть іншій особі, однак через виключні обставини, дії особи, яка вчинила суспільно небезпечне посягання, підозрюваний застосував заходи необхідної оборони. Тому слідчий під час проведення допиту має спонукати підозрюваного надати правдиві показання, співпрацювати зі слідством з метою повного й об'єктивного з'ясування обставин кримінального провадження.

Законодавець у кримінальному процесуальному законодавстві дає визначення поняття свідка. Зокрема, згідно з ч.1 ст.65 КПК України, свідком є

фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і яка викликана для давання показань. Процесуальний порядок допиту свідків під час досудового розслідування регламентований ст. 224–227 КПК України. Так, його не можна проводити в нічний час (з 22 до 6 год), він не може тривати понад 8 год. У разі, якщо допит триває понад 2 год, обов'язковою є перерва [135].

Перед допитом свідка йому повідомляють, за яким кримінальним провадженням його викликали, попереджають про обов'язок розповісти все відоме йому про подію чи певних осіб, а також про кримінальну відповідальність за відмову дати показання та за дачу завідомо неправдивих показань (ст. 384, 385 КК України). Йому також роз'яснюють право не давати показань щодо себе, членів сім'ї, близьких родичів (ч. 1 ст. 63 Конституції України).

Свідками в кримінальному провадженні за фактом умисного вбивства, учиненого при перевищенні меж необхідної оборони, можуть бути:

1) особи, які були безпосередньо на місці вчинення злочину, його приховання та яким відомі факти вчинення злочину;

2) особи, що можуть охарактеризувати особу злочинця чи потерпілого (до цієї категорії належать рідні чи близькі родичі потерпілого чи особи злочинця, близьких знайомих, колег, сусідів, а також дільничного інспектора поліції чи лікаря, у якого знаходився на лікуванні підозрюваний чи потерпілий);

3) особи, які виявили труп чи сліди злочину та повідомили про вчинений злочин;

4) особи, яких залучали до проведення слідчих (розшукових) дій (поняті, працівники правоохоронних органів, які затримували підозрюваного, спеціалісти, експерти тощо).

Перша категорія свідків для розслідування зазначеної категорії злочинів є найголовнішими. Їх слід допитати першочергово, оскільки саме їхні показання можуть мати найбільш ефективне джерело доказів. До цієї категорії належать особи, які були присутні під час виникнення конфліктної ситуації між

підозрюваним і потерпілим, де підозрювана особа почала конфлікт, або її розв'язання та осіб, яким відома будь-яка інформація про його вчинення.

Цій категорії свідків можна поставити такі запитання:

- чи знайомі Ви з потерпілим (якщо так, то в яких стосунках перебуваєте);
- чи знайомі Ви з підозрюваним (якщо так, то в яких стосунках перебуваєте);
- як Ви опинилися на місці вчинення злочину;
- коли Ви опинилися на місця злочину, що в цей момент відбувалося;
- якими були дії потерпілого;
- якими були дії підозрюваного;
- чи був ще хтось, окрім Вас, підозрюваного та потерпілого, присутнім на вказаному місці;
- чи було помітно, що хтось з осіб, які брали участь у конфлікті, перебували в стані сп'яніння (якщо так, то хто саме)?

Друга категорія свідків здатна надати слідчому або уповноваженій особі, яка проводить допит, інформацію, яка характеризує особу потерпілого чи злочинця (позитивну або негативну), дані про наявність зв'язку потерпілого зі злочинцем, а також повідомити, чи наявне було систематичне знущання або протиправне насильство з боку потерпілого.

Водночас свідкам, які належать до другої категорії, можна поставити такі питання:

- чи знайомі Ви з потерпілим (якщо так, то з якого часу, за яких обставин познайомилися, у яких стосунках перебуваєте);
- чи знайомі Ви з підозрюваним (якщо так, то з якого часу, за яких обставин познайомилися, у яких стосунках перебуваєте);
- чи відомо Вам про наявність будь-яких конфліктів між вказаними особами в минулому;
- чи відомо Вам про факти вживання алкоголю, наркотичних речовини вказаними особами?

Типовими запитаннями до третьої категорії свідків є такі:

- звідки Вам стало відомо про вчинення злочину;
- як Ви опинилися на місці вчинення злочину;
- коли Ви опинилися на місця злочину, що в цей момент відбувалося;
- хто, окрім Вас, знаходився на місці виявлення трупа;
- у якому положенні знаходився труп;
- що саме відомо Вам про обставини вчинення злочину;
- чи були Ви безпосередньо свідком учинення протиправних дій або дізналися про них від когось?

Остання класифікаційна категорія свідків у кримінальному провадженні про умисне вбивство, учинене при перевищенні меж необхідної оборони, відіграє для процесу доказування допоміжну функцію, зокрема дає змогу використати спеціальні знання (у разі залучення експертів). Типові запитання до четвертої категорії свідків:

- хто, коли та до якої саме слідчої (розшукової) дії Вас залучав;
- що Вам стало відомо під час проведення слідчої (розшукової) дії, до якої Вас було залучено;
- яким був результат слідчої (розшукової) дії та якою була поведінка її учасників?

Доречним у цьому контексті є вислів Г. Гросса: «Свідок невмілому слідчому або нічого не розповість, або розкаже щось несуттєве, або зовсім неправильне, і той самий свідок дасть досить правдиві, точні й докладні свідчення тому слідчому, який зуміє заглянути в його душу, зрозуміти його та зуміти з ним зійтись» [53, с. 45–46]. Тому під час проведення різного типу допитів важливим є використання тактичних прийомів.

Слід також зауважити, що під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, та допиту в межах цього провадження показання підозрюваного та свідка різняться певною мірою, тому слідчий має право провести одночасний допит вказаних осіб для з'ясування причин розбіжностей.

На думку В. Ю. Шепітька, тактика такого допиту має певну специфіку, яка пов'язана з розширеним складом її учасників; ускладненим інформаційним обміном; сильним психологічним впливом учасників слідчої (розшукової) дії один на одного; зниженням рівня прогнозу слідчого; можливістю зміни показань; підвищенням ступенем тактичного ризику [126, с. 210].

Так, В. О. Коновалова та В. Ю. Шепітько рекомендують такі прийоми проведення одночасного допиту: супровід спілкування пред'явленням доказів, маскуванню цілей одночасного допиту, раптовість її проведення, приховання обізнаності слідчого щодо тих або інших обставин. Для психологічного впливу пропонують проводити кілька одночасних допитів поспіль з недобросовісним учасником або одночасний допит у поєднанні з допитом. Рекомендують проводити одночасний допит зі зростаючою силою. За цих умов важливо визначити черговість одночасних допитів: на кожному одночасному допиті мають з'ясовувати щоразу більш істотні сумнівні обставини [106, с. 217]. Окрім зазначених вище, Ю. В. Новікова називає також такі тактичні прийоми: деталізація предмета одночасного допиту, маскуванню мети, загострення суперечностей у показаннях учасників у менш значущих сумнівних обставинах, сповільнений або форсований темп одночасного допиту [144, с. 391; 176, с. 157].

На думку К. О. Чаплинського, під час проведення одночасних допитів двох чи більше вже допитаних осіб застосовують усі тактичні прийоми, які використовують під час допитів. Але існують й інші, які доцільно застосовувати лише під час проведення одночасного допиту. До таких тактичних прийомів можна зарахувати:

- 1) проведення перед одночасним допитом раніше допитаних осіб, інших слідчих (розшукових) дій, наприклад, пред'явлення для впізнання, обшуку, слідчого експерименту та інших з метою впливу на стійкі негативні позиції злочинців;

- 2) повідомлення свідків, потерпілих і підозрюваних, які дають правдиві показання, про можливі труднощі психологічного характеру (погрози,

залякування, шантажування, компрометація), що можуть виникнути під час проведення одночасного допиту, та надати рекомендації, які дають змогу запобігти негативному впливу;

3) залучення до проведення одночасного допиту допоміжних осіб (слідчих, працівників оперативних підрозділів) з метою запобігання негативному впливу учасників один на одного, а також передачі певної інформації;

4) розташування допитуваних таким чином, щоб запобігти невербальному спілкуванню (наприклад, спиною до спини, допит через ширму тощо);

5) проведення серії одночасних допитів «за наростаючою силою» з особами, які дають правдиві показання;

6) утягнення допитуваних у суперечку з метою виявлення нових обставин, що мають значення для розслідування;

7) надання дозволу підозрюваним та їх захисникам ставити запитання особам, які дають правдиві показання, лише після закінчення одночасного допиту;

8) деталізація показань учасників одночасного допиту;

9) активізація пам'яті учасника, який несвідомо помиляється;

10) пред'явлення доказів з метою активізації пам'яті допитуваних осіб;

11) викриття неправди тощо [270, с. 357].

На нашу думку, під час одночасного допиту в провадженнях за фактом умисного вбивства, учиненого при перевищенні меж необхідної оборони, найдоцільніше використовувати такі тактичні прийоми: маскуванню мети одночасного допиту, приховання обізнаності слідчого щодо тих або інших обставин, прийом несподіваного пред'явлення доказів; поділ теми слідчої дії; сповільнений або форсований темп проведення одночасного допиту.

Результати аналізу судової практики цієї категорії кримінальних проваджень дають підстави стверджувати, що в 89,5 % випадків проводять одночасний допит декількох осіб між підозрюваним і свідком, а 10,5 % вказану слідчу дію не проводять.

Існують ситуації, коли під час розслідування умисного вбивства, учиненого при перевищенні меж необхідної оборони, проводити цю слідчу дію недоцільно. Ідеться про ситуації, за яких:

- між особами, що дають завідомо неправдиві показання;
- між можливими співучасниками кримінального правопорушення;
- між підозрюваними, що визнають свою вину, але схильні змінити показання або негативно вплинути на інших учасників;
- між особами, один з яких дає правдиві показання, проте перебуває в матеріальній, родинній або іншій залежності від іншого учасника;
- коли один з учасників одночасного допиту відмовляється давати показання в присутності іншої особи [265].

Важливим тактичним заходом у підготовці до проведення одночасного допиту є вибір її учасника, який буде давати показання першим. На це вказують і співробітники слідчих підрозділів Національної поліції (86 %), зауважуючи, що правильне визначення черговості дачі показань учасниками сприяє отриманню позитивних результатів і схиляння особи, що давала неправдиві свідчення, до дачі правдивих показань.

У науковій літературі справедливо зазначено, що спочатку надають можливість висловитися особі, яка, на думку слідчого, дає правдиві показання, що відповідають дійсності та викривають підозрюваного в злочинній діяльності; наполягає дати показання в присутності іншої особи; показання якої підтверджують інші матеріалами кримінального провадження [265].

На думку П. Д. Біленчука, В. К. Лисиченка та Н. І. Клименко, слідчий має забезпечити психологічну готовність учасників до проведення одночасного допиту, якої особливо потребують потерпілі та свідки, які вперше залучаються до сфери кримінального процесу і можуть неадекватно відреагувати на спілкування з підозрюваним, унаслідок чого мета слідчої дії не буде досягнута. За потреби для уточнення суперечливих показань осіб слідчий може їх додатково допитати перед проведенням одночасного допиту [124, с. 334].

Водночас існують випадки, коли під час розслідування злочину вищевказаної категорії несумлінного учасника слідчої дії доцільно допитувати першим, зокрема коли:

- слідчий переконаний у дотриманні сумлінним учасником обстоюваної ним позиції та не піддається негативному впливу;
- слідчий вважає, що сумлінний учасник, почувши неправду, більш повно й аргументовано обґрунтує свою позицію, що може бути корисним для досудового розслідування;
- показання несумлінного учасника можуть спонукати іншого учасника до повідомлення слідству нових відомостей;
- несумлінний учасник наполягає на цьому, маючи на меті змінити свої показання на свою користь, а слідчий, запобігаючи цьому, має намір використати ситуацію для одержання правдивих відомостей;
- слідчий знає про намір несумлінного учасника використати одночасний допит для впливу на іншого допитуваного [265].

Ефективність застосування вказаних тактичних прийомів під час проведення одночасного допиту під час розслідування умисного убивства, учиненого при перевищенні меж необхідної оборони, підтверджують результати опитування слідчих з цього питання: що 63,0 % – вказують на неприпустимість допитувати першим несумлінного учасника; 37,0 % – допускають таку можливість, але винятково з тактичних міркувань слідчого.

Також існують випадки, коли виникає потреба в допиті неповнолітньої особи, що також має специфіку проведення. Відповідно до п. 11, 12 ч. 1 ст. 3 КПК України, малолітня особа – це дитина до досягнення нею 14 років. Неповнолітня особа – це малолітня особа, а також дитина віком від 14 до 18 років.

У допиті неповнолітнього виділяють такі аспекти:

- процесуальний – суворе дотримання вимог закону щодо підготовки, проведення та фіксації допиту;

- психологічний – урахування вікових, гендерних особливостей, соціально-психологічної характеристики, темпераменту допитуваного;
- етичний – високоморальна, тактовна поведінка слідчого;
- педагогічний (виховний) – допит проводять на основі індивідуального підходу, вияві чуйності до особистості неповнолітнього;
- тактичний – використання тактичних прийомів допиту залежно від ситуації, що складається [140, с. 19–52].

Підготовка та проведення допиту неповнолітніх зумовлені віковими особливостями допитуваної особи. Знання цих особливостей має важливе значення для обрання прийомів встановлення психологічного контакту, вибору режиму проведення допиту, здійснення впливу на неповнолітнього, оцінки його показань. Вікові особливості – це сукупність взаємопов'язаних типових для цього віку процесів, станів і властивостей, що виявляються в поведінці та вказують на загальну спрямованість розвитку особи. Під час розгляду психологічних особливостей неповнолітніх окремих вікових груп необхідно враховувати не лише хронологічний вік, а й загальні якості культури і товариства, до якого вони належать, соціально-економічний стан, стать, індивідуально-типологічні якості [284, с. 280].

Під час допиту неповнолітнього необхідно використовувати фактор раптовості, слідча (розшукова) дія повинна мати активний характер, бути спрямованою на одержання повних відомостей. Доречно ставити уточнювальні, роз'яснювальні запитання, особливо якщо під час допиту, з огляду на вікові особливості чи емоційний стан, неповнолітній не в змозі самотійно викласти обставини вчиненого злочину.

У процесі допиту неповнолітнього, якщо останній відмовляється давати показання або говорить неправду, перекидає конкретні факти, слідчому необхідно застосувати такі тактичні прийоми, як: стимулювання позитивних якостей неповнолітнього; нейтралізація негативних якостей неповнолітнього; звернення до неповнолітнього із закликом: бути чесним, порядним, справедливим; звернення з проханням надати допомогу в боротьбі зі

злочинністю. Слідчий може використовувати також психологічний вплив – ставити несподівані запитання, пред'являти вагомі докази тощо [238, с. 171].

Погоджуючись із думкою Є. В. Пряхіна щодо процесуальних особливостей допиту неповнолітнього свідка, пропонуємо застосовувати тактичні прийоми його проведення, які також притаманні розслідуванню умисного вбивства, учиненого при перевищенні меж необхідної оборони:

- 1) роз'яснення важливості повідомлення правдивих даних;
- 2) демонстрація поінформованості про обставини його життя, потреби, інтереси;
- 3) роз'яснення суті та значення пред'явлених чи оголошених матеріалів;
- 4) роз'яснення неправильно зайнятої позиції (у разі відмови давати показання) [211, с. 46].

З метою з'ясування психологічного стану учасників події на момент учинення злочину, особливостей сприйняття ними дій з учинення злочину, встановлення психологічного контакту, важливим є залучення до проведення вербальних слідчих (розшукових) дій спеціаліста – психолога. Його діяльність допомагає слідчому визначити, чи перебував підозрюваний на момент учинення злочину в стані необхідної оборони, відновити в пам'яті учасника кримінального провадження забуті обставини вчинення злочину, надати іншу психологічну допомогу.

Розглядаючи тактику проведення допиту, варто наголосити на встановленні стану необхідної оборони та характеристиці заходів з її перевищення в показаннях підозрюваного і свідків злочину. Законодавець заборонив під час будь-якого прямого допиту, зокрема в межах судового розгляду, ставити навідні запитання, тобто запитання, у формулюванні яких наявна відповідь, частина відповіді або підказка до неї (ч. 6 ст. 352 КПК України) [135], однак під час досудового розслідування вказане положення не знайшло своєї законодавчої регламентації.

Що ж стосується навідних запитань під час досудового розслідування, то таке положення в чинному КПК України відсутнє, хоча в КПК України

1960 року його було передбачено, зокрема щодо свідка, потерпілого, обвинуваченого.

Цілком погоджуємося з думкою, згідно з якою використовувати під час допиту навідні запитання категорично заборонено, тим паче під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, оскільки вони лише негативно позначатимуться на перебігу досудового розслідування. Це зумовлено тим, що відповідь може спотворити загальну картину злочину, що зрештою буде позначатися на кваліфікації злочинних дій, об'єктивному встановленню обставин кримінального провадження.

З огляду на викладене, варто доповнити ст. 224 КПК України «Допит», додавши п. 10 такого змісту: «Під час допиту не дозволяється постановка навідних запитань будь-кому з учасників слідчої (розшукової) дії, тобто запитань, у формулюванні яких міститься відповідь, частина відповіді або підказка до неї».

3.2. Тактика проведення невербальних слідчих (розшукових) дій під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони

Невербальними слідчими (розшуковими) діями є огляд, освідчування та обшук, під час проведення яких доказову інформацію отримують з матеріальних джерел.

Огляд є однією з найважливіших слідчих (розшукових) дій під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони (проводять у 100 % випадків) (додаток Б).

У криміналістичній літературі огляд місця події вважають однією з найбільш складних слідчих (розшукових) дій. Так, визначаючи поняття місця події, О. М. Васильєв вказує, що це «ділянка місцевості чи приміщення, де було

вчинено злочин, а також місце, де було виявлено наслідки злочину, його концентровані матеріальні сліди» [119, с. 289]. Аналогічну точку зору обстоює І. Є. Биховський: «Місце, де було вчинено злочин, – відзначає він, – завжди буде місцем події, паралельно місце події – це місце, де було виявлено щонебудь, що порушило звичний порядок речей, нормальний спосіб життя, це порушення знов-таки свідчить про злочин» [32, с. 7].

Натомість В. Ю. Шепітько тлумачить огляд як слідчу дію, що полягає в безпосередньому сприйнятті об'єктів з метою виявлення слідів злочину та інших речових доказів, з'ясування обставин події, а також даних, які мають значення для справи [120, с. 56]. Аналізуючи окреслену проблематику, Р. С. Белкін стверджує, що огляд як спосіб безпосереднього сприйняття слідчим матеріальних слідів злочину та злочинця історично був однією з небагатьох слідчих дій, що використовувалася для збирання й дослідження доказів [18, с. 144].

Водночас В. О. Коновалова зазначає, що огляд місця події має певну специфіку, яка вирізняє його з-поміж інших слідчих дій. Остання полягає в тому, що: огляд місця події має на меті виявлення невизначеного кола доказів, характер яких зумовлений особливостями злочину, способом його вчинення і приховування; у разі виявлення тієї або іншої інформації слідчий має вирішити питання щодо її відносності до розслідуваного злочину та доказового значення [104, с. 49].

На думку В. Ю. Шепітька, безпосереднє сприйняття слідчим обстановки місця події й виявлених речових доказів слугує тим вихідним матеріалом, ознайомлення з яким дає змогу відновити подію злочину, а в окремих випадках і особу злочинця. Таке сприйняття має не лише загальні закономірності психологічного механізму його здійснення, а й специфічні риси, до яких може належати професійна вибірковість сприйняття, точна та швидка оцінка сприйнятого, здатність до виявлення речових доказів. Специфіка сприйняття слідів злочину визначає тактику огляду місця події й ті тактичні прийоми (їх системи), які можуть бути використані [274, с. 4; 289].

Огляд місця події є слідчою (розшуковою) дією, що дає змогу встановити сліди злочину й вилучити речові докази, з'ясувати обстановку події. Своєчасно та кваліфіковано проведений огляд місця події дає змогу визначити механізм злочину, виявити його важливі деталі, які вказують не лише на характер злочину, а й на особу вбивці.

З кримінально-процесуальної точки зору огляд місця події є єдиною слідчою (розшуковою) дією, яка в невідкладних випадках може бути проведена до внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР, що здійснюється негайно після завершення огляду (ч. 3 ст. 217 КПК України). У ч. 1 ст. 237 КПК України зазначено, що слідчий, прокурор можуть проводити огляд місцевості, приміщення, речей і документів. Так, за потреби провести огляд у житлі чи іншому володінні особи слідчий за погодженням із прокурором або прокурор самостійно звертається до слідчого судді з клопотанням [135]. Так, підставою проведення огляду житла чи іншого володіння особи є ухвала слідчого судді. Слідчий виносить клопотання, яке погоджується з процесуальним керівником та розглядається в судді. Таке клопотання підлягає задоволенню, якщо буде достатнім обґрунтування необхідності його проведення: виявлення відомостей про обставини кримінального правопорушення, пошук знарядь кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте в результаті його вчинення, тощо. Проведення огляду на місцевості такого дозволу не потребує.

Опитування слідчих засвідчило, що під час розслідування вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, у 63,3 % випадків (додаток А) за результатами проведення огляду місця події було вилучено слідову інформацію, яка в кримінальному провадженні набула статусу речових доказів (знаряддя та засоби вчинення злочину, біологічні сліди, мікрооб'єкти, трасологічні сліди-відображення).

Здійснюючи огляд місця події, слідчий має одержати інформацію, що в подальшому допоможе надати відповіді на такі запитання:

– чи є місце виявлення трупа місцем злочину;

- що відбулося на місці злочину;
- скільки осіб брали участь у злочині;
- якими були ймовірні мотиви дій злочинців;
- коли та впродовж якого часу відбувалася подія злочину;
- якими є версії про відносини між злочинцем і жертвою;
- хто вчинив злочин?

Відповіді на ці та інші запитання може бути отримано шляхом огляду й аналізу обстановки, виявлення та дослідження слідів, огляду трупа, одержання інформації від родичів, сусідів і свідків, аналізу отриманої інформації з позицій досвіду учасників огляду місця події та за допомогою інших методів [108, с. 195–196].

Завдання огляду найбільш оптимально визначив М. В. Салтевський, зарахувавши до них:

- 1) виявлення слідів злочину й речових доказів;
- 2) з'ясування обставин події;
- 3) виявлення, дослідження, фіксація та вилучення джерел матеріальних відображень;
- 4) висунення версій про подію злочину та його учасників;
- 5) отримання даних про осіб, які могли бути очевидцями злочину, для підготовки та проведення організаційно-розшукових заходів і подальших слідчих (розшукових) дій.

До конкретних (окремих) завдань нерідко зараховують установлення можливості одержання даних про обставини злочину з джерел, що перебувають за межами місця події, наприклад: хто міг чути, звідки можна було бачити, які сліди залишилися на тілі (одязі) злочинця тощо [224, с. 334].

На практиці трапляються випадки, коли злочинець інсценує вбивство в стані необхідної оборони, намагаючись уникнути кримінальної відповідальності й покарання. Під час перевірки версії про самооборону слід зіставити показання підозрюваного з даними, отриманими під час огляду, і висновками судових експертиз.

Розглядаючи особливості огляду місця події, слід детальніше зупинитися на оцінці отриманої інформації з позиції виявлення негативних обставин. У криміналістичній літературі негативними вважають обставини, які суперечать уявленню про звичайний перебіг події, на що вказують дані огляду місця події [19, с. 215; 31, с. 33; 168, с. 44]. Практичне значення негативних обставин полягає в тому, що вони вимагають побудови нових версій, які є «негативними» відносно попередньо висунутих версій і слугують засобом викриття інсценувань.

У криміналістичній літературі, присвяченій огляду місця події, майже всі автори визнають завданням огляду встановлення та фіксацію негативних обставин. Попри те, що чимало негативних обставин виявляють у процесі огляду місця події, деякі з них (до їх перевірки) тимчасово залишаються невстановленими. Для їх виявлення необхідно здійснити інші слідчі (розшукові) дії – допит, експертизу, слідчий експеримент.

Вивчення негативних обставин дає змогу викрити інсценування злочину, адже завдяки цьому можна встановити, що оглядуване місце не є місцем злочину. Ураховуючи ці обставини, слід відшукувати речові докази, розширивши межі огляду. Негативні обставини, виявлені під час огляду місця події, мають важливе значення для побудови слідчих версій, зокрема версій про необхідну оборону та перевищення її меж. Тому негативні обставини слід обов'язково фіксувати в протоколі огляду, зокрема за допомогою фотографування, відеозапису, виготовлення зліпків, схем, замальовок тощо.

Під час огляду місця події важливо зафіксувати сліди, що свідчать про дії осіб, які брали участь у події, сліди знарядь, які використовували учасники конфлікту, сліди напрями їх руху до, під час і після вчинення злочину. Важливе інформативне значення в цьому контексті мають сліди крові, виявлені (не виявлені) на різних предметах навколишнього середовища, учасниках боротьби, інших об'єктах. Перекинуті меблі, зламані речі також можуть вказувати на те, хто нападав, а хто оборонявся.

Важливе значення під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, належить тактиці проведення огляду місця події. До цього часу проблеми такої тактики недостатньо розроблені. У наукових працях немає чіткого визначення системи тактичних прийомів, необхідність застосування яких зумовлена слідчою ситуацією місця події. Вважаємо, що тактичні прийоми огляду місця події за цих умов залежать від організаційно-тактичної стадії, під час якої їх реалізують. Тактика огляду місця події передбачає три стадії: підготовчу, робочу та заключну. Вони спрямовані на вирішення завдань, визначених кримінальним процесуальним законом і криміналістичними рекомендаціями. Залежно від слідчих ситуацій, доцільно застосовувати тактичні прийоми з метою встановлення обставин кримінального провадження за результатами огляду місця події: зіставлення первинних даних і обстановки місця події; аналіз окремих слідів на місці події; моделювання події, що відбулася; зіставлення обстановки місця події з відомими даними тощо.

Під час слідчого огляду також важливе значення має послідовність його проведення, яка зумовлена певними обставинами в кожному конкретному випадку та має зберігатися до кінця, забезпечуючи огляд усіх об'єктів, що мають значення для кримінального провадження [159, с. 52].

Так, М. В. Салтевський запропонував класифікувати методи огляду залежно від засобів дослідження та послідовності їх використання. Ця типологія передбачає рекомендації щодо способів пересування під час огляду: ексцентричний спосіб – рух спіраллю від центра до периферії; концентричний – рух від периферії до центра; фронтальний – дослідження об'єктів, розташованих на одній лінії; секторний – вивчення території за секторами; вузловий – об'єкт розмежовується на ділянки, вузли, квадрати [222, с. 236–237]. Сучасна криміналістична література рекомендує нові методи огляду залежно від характеру відбиття (відображення) на місці події обставин злочину. Причому можна виокремити ситуації, коли подія злочину: а) має справжнє відбиття; б) має неповне відбиття; в) не має свого істинного відбиття; г) має помилкове відбиття [274, с. 7].

Як ми зазначали, огляд місця події під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, умовно можна поділити на три стадії: підготовчу, робочу, завершальну.

Підготовча стадія огляду місця події починається з моменту отримання повідомлення про злочин та негайного прийняття слідчим рішення про його проведення, визначення місця. Приймаючи таке рішення, слідчому необхідно вирішити такі питання:

1) склад учасників огляду (визначити, кого саме доцільно залучити до його проведення). На нашу думку, процесі огляду місця події під час розслідування вказаного злочину мають бути присутні: поняті (не менше двох незаінтересованих у результатах провадження осіб); прокурор; слідчий; співробітник оперативного підрозділу; спеціалісти (криміналіст, судовий медичний експерт, психолог та ін.);

2) технічні засоби, які потрібні для огляду (відео-, фотокамери тощо);

3) тактичні прийоми та їх комплекси, які доцільно використати за умов різних слідчих ситуацій.

Особливістю огляду місця події на робочому етапі є специфіка визначення його меж. Слідча практика засвідчує, що помилок у визначенні меж огляду припускаються саме під час механічного фіксування слідів та обстановки на місці події, хоча саме характер події та обстановка визначають у кожному конкретному випадку межі території, яку слід ретельно оглянути. Через необґрунтоване звуження меж залишаються без огляду ті ділянки місцевості, на яких можуть бути об'єкти, безпосередньо пов'язані зі злочином. Тактика огляду має певні особливості, які залежать від конкретної слідчої ситуації або від того, що оглядається: місце вчинення злочину чи місце події [232, с. 70–71].

Протягом робочого етапу слідчий складає протокол огляду.

На завершальному етапі проведення огляду слідчий, оцінивши отримані докази, продовжує їх фіксацію та вилучення, а також:

1) завершує оформлення протоколу огляду, складає плани, схеми;

- 2) за необхідності дає розпорядження про дактилоскопіювання трупа та вирішує питання про направлення його в морг;
- 3) упаковує вилучені з місця події об'єкти;
- 4) вживає заходів щодо збереження об'єктів, які мають доказове значення, але їх неможливо чи недоцільно вилучати з місця події;
- 5) ознайомлює учасників слідчої (розшукової) дії з протоколом і додатками, а також отримує засвідчення протоколу підписами присутніх осіб;
- 6) вживає заходів щодо вирішення заяв і зауважень, які надійшли від учасників огляду.

Прийомами фіксації слідів та інших речовин можуть бути: 1) фотографування; 2) відеозапис; 3) вимірювання об'єкта; 4) опис об'єкта; 5) схематичне відображення об'єкта; 6) оброблення об'єкта, на якому виявлено слід, з метою закріплення цього сліду і збереження його стану та ознак; 7) зняття копії (зліпка) зі сліду [211, с. 28].

Після складання протоколу слідчим його зачитує вголос, а всі учасники огляду підписують цей документ.

Додатковий огляд місця події проводять у разі, коли: з'явилася додаткова інформація, відповідно до якої потрібно більш детальне обстеження ділянок і предметів місця події (наприклад, якщо в результаті судово-медичного дослідження трупа була точно встановлена речовина, якою отруївся покійний, необхідно буде додатково оглянути місце події з метою виявлення такої речовини або упакування, що залишилася від неї); проведення первинного огляду було частково ускладнене (через темний час доби, дощ, снігопад тощо).

Під час додаткового огляду зазвичай оглядають не все місце події, а лише окремі його ділянки або предмети. Часто в разі виявлення трупа на місцевості додатковий огляд проводять з розширенням меж первинного огляду. Проведення додаткового огляду передбачає наявність матеріалів первинного, у яких чітко позначено місце розташування трупа, слідів, виявлених під час первинного огляду, викладено інформацію, добуту в межах первинного огляду. Додатковий огляд доцільно проводити за участю осіб, які брали участь у

первинному огляді [86, с. 11]. Повторний огляд місця події зазвичай проводять у разі, коли первинний огляд було здійснено неякісно, зі значними порушеннями як у процесуальному контексті, так і фактичному. Водночас його також може бути проведено в разі, коли первинний було здійснено в умовах негоди або в темний час доби. Під час проведення повторного огляду необхідно мати матеріали первинного огляду, а також залучити до роботи СОГ осіб, які брали участь у первинному огляді [248].

Крім огляду місця події, важливе значення має також огляд трупа потерпілого внаслідок вбивства, учиненого при перевищенні меж необхідної оборони. Цю дію передбачено в ст. 238 КПК України. Так, огляд трупа є слідчою (розшуковою) дією, яку проводить слідчий або прокурор за обов'язкової участі судово-медичного експерта або лікаря [135], на місці виявлення трупа чи в патологоанатомічному морзі з метою виявлення ознак, що дають змогу встановити особу потерпілого, місце, час, обставини та причини смерті, а також виявити ознаки, що вказують на особу злочинця.

Процес огляду трупа може бути окремою слідчою (розшуковою) дією або ж такий огляд проводять одночасно і в межах огляду місця, під час якого було виявлено труп.

Категорично заборонено до стадії огляду трупа вносити зміни до його зовнішнього вигляду, виймати з тіла чи його одягу сторонні предмети. Такі дії можуть негативно позначитись на отриманні відповідей, поставлених судово-медичному експерту, таких як встановлення справжньої причини смерті. Тому огляд трупа на місці його виявлення є фактично попереднім оглядом за участю спеціаліста, після якого труп підлягає обов'язковому направленню до судово-медичної установи для проведення експертизи з метою встановлення причини смерті й інших обставин, які мають значення для кримінального провадження. Більш детально це питання ми розглянемо далі в нашій роботі [136]. Для захоронення труп передають лише з письмового дозволу прокурора, після проведення судово-медичної експертизи та встановлення причини смерті.

Слідчому слід бути особливо уважним під час викладу в протоколі огляду трупа чи протоколі огляду місця події інформації, отриманої від судового медика, адже вона може містити малознайомі для нього терміни й поняття. Тому після того, як протокол буде підготовлено, необхідно дати прочитати судовому медикові ту його частину, що написана з його слів.

До протоколу додають плани й схеми місця події, відеозапис. У разі використання фототехніки отримані знімки повинні бути оформлені у вигляді фото таблиці й підписані слідчим, спеціалістом-криміналістом і понятими. Протокол огляду місця події рекомендовано складати в кількості не менш двох екземплярів. Другий екземпляр (копію) слід направити в судово-медичний морг разом з трупом [58, с. 578].

Наступною слідчою (розшуковою) дією, що належить до невербальної категорії і є різновидом огляду, є освідування. Його проводять для встановлення наявності (відсутності) слідів злочину або особливих прикмет на тілі освідуваного з метою з'ясування обставин учиненого злочину. Саме цій слідчій (розшуковій) дії в кримінальному провадженні про умисне вбивство, учинене при перевищенні меж необхідної оборони, належить особливе значення, оскільки саме освідування дає слідчому, що проводить досудове розслідування, змогу безпосередньо вивчити об'єкт з метою виявлення слідів злочину, особливих прикмет або з'ясування обставин події, встановити механізм злочину й особу злочинця, спираючись на цю слідчу (розшукову) дію. Таким чином, з'являється можливість висунути слідчі версії та визначити напрями розслідування. Попри це, згідно з результатами проведеного анкетування слідчих, вказану слідчу (розшукову) дію призначали лише в 5,7 % кримінальних проваджень про вбивства зазначеної категорії. Наведені дані засвідчують, що питання недостатньої активності слідчих щодо проведення освідування потребує додаткового наукового обґрунтування й теоретичного аналізу.

Незначна кількість проведених освідувань пояснюється ускладненням процедури отримання дозволу на його проведення, зокрема необхідністю

ініціювати перед прокурором відповідну постанову. Затримки з отриманням постанови на проведення освідування, передусім у нічний час чи вихідні дні, призводять до втрати ефективності вказаної слідчої дії або зводять її результативність нанівець, оскільки окремі сліди чи явища на тілі людини зберігаються нетривалий час (сліди ін'єкції, подряпини тощо) або можуть змінюватися чи зникати (піднігтьовий вміст, наявність сторонніх речовин), а його проведення без постанови прокурора є підставою для визнання доказу недопустимим [290].

Аналіз історичних джерел засвідчує, що термін «освідування» використовують здавна. Так, у 1920-х роках науковці освідуванням вважали діяльність лікаря чи спеціаліста у сфері медицини, які виконують завдання слідчого в тих випадках, коли для дослідження окремих питань потрібні спеціальні знання [268, с. 450].

Проте до середини ХХ ст. спостерігалася тенденція до часткового змішування освідування з оглядом. У 1960-х рр. думки вчених розділились. Одні дослідники вважали, що освідування – це один з видів огляду, а інші розглядали його як експертизу, якщо освідування проводить судово-медичний експерт, і як слідчий огляд – коли освідування проводить представник органу розслідування.

На межі ХХ–ХХІ ст. переважна більшість учених, зокрема Г. І. Грамович, М. І. Порубов, Г. М. Мухін, С. М. Стахівський, В. М. Тertiшник, О. А. Борідько, К. В. Парасочкіна, Г. О. Пономаренко та інші дослідники, освідуванням вважали огляд тіла особи з метою виявлення слідів злочину й особливих прикмет [269, с. 102]. Інші розглядали його як експертизу, якщо освідування проводить судово-медичний експерт, і як слідчий огляд – коли освідування проводить представник органу розслідування [249, с. 11; 287].

Водночас додаткового з'ясування потребує місце судово-медичного освідування серед процесуальних дій. Прихильники першої точки зору вказують, що освідування не може належати до слідчих (розшукових) дій, адже його проводять у межах судово-медичної експертизи. Так, наприклад,

С. А. Шейфер вважає, що воно не є самостійною слідчою дією і не може бути проведеним поза межами судової експертизи, оскільки обстеження живих осіб шляхом медичного спостереження часто передбачає виконання складних завдань, які вимагають глибоких професійних пізнань [282, с. 24–25]. В. Г. Дрозд підтримує цю точку зору, зазначаючи, що, наприклад, визначення стану людини дещо виходить за межі освідкування, оскільки потребує проведення відповідних ґрунтовних досліджень [64, с. 10]. Подібну позицію обстоюють Є. Д. Лук'янчиков та К. Ю. Чаплинський, зазначаючи, що визначення стану організму людини, зокрема сп'яніння, потребує використання спеціальних знань і має вирішуватися шляхом проведенням судово-медичної експертизи, а не освідкуванням, адже остатнє не передбачає проведення будь-яких досліджень над людиною. Однак виділяють судово-медичне освідкування як різновид освідкування, яке проводить судово-медичний експерт або лікар для встановлення на тілі людини ушкоджень будь-якого походження [155, с. 125; 272, с. 250].

Згідно зі ст. 241 КПК України, слідчий має право провести освідкування обвинуваченого або підозрюваного для встановлення на їхньому тілі слідів злочину чи особливих прикмет, якщо при цьому не потрібно проводити судово-медичну експертизу [135]. У такому разі слушною є думка С. О. Софронова щодо проведення освідкування безпосередньо слідчим із залученням до участі в ньому судово-медичного експерта або лікаря [230, с. 13–14].

Відповідно до ст. 241 КПК України, освідкування є самостійною процесуальною дією, яку включено до глави 20 «Слідчі (розшукові) дії». За своєю сутністю і пізнавальними прийомами освідкування є різновидом слідчого огляду, специфіка якого зумовлена його об'єктом – тіло живої особи. Освідкування передбачає необхідність і можливість оголення тіла (або його частин) освідкуваної особи. У цьому контексті наявні певні обмеження права особи на її тілесну недоторканність, що враховано законодавцем у визначенні правил його проведення [156, с. 90].

Тактика проведення освідування підозрюваного в кримінальному провадженні передбачає три етапи його здійснення: підготовчий, робочий та завершальний. Підготовчий етап проведення освідування розпочинається з моменту виявлення необхідності проведення цієї слідчої (розшукової) дії та безпосередньо прийняття рішення про його проведення. Під час цього етапу уповноваженій особі (слідчому) необхідно визначити склад учасників, тактичні прийоми, технічні засоби тощо.

З огляду на зміст ч. 7 ст. 223 КПК України, доцільно акцентувати увагу на необхідності проведення цієї слідчої (розшукової) дії за участі не менше двох незаінтересованих осіб понятих, окрім випадку застосування безперервного відеозапису ходу її проведення.

Для отримання позитивного результату проведення освідування важливе значення має якісний склад понятих. Бажано, щоб понятими були особи, не знайомі з освідуваною особою, однак близькі за віком. Це допоможе зняти або зменшити психологічну напругу людини. На нашу думку, слушною слід визнати позицію В. Г. Дрозд, яка вважає, що вирішення питання про запрошення до участі понятих доцільно погоджувати з особою з огляду на етичні міркування [145, с. 314].

Завданнями проведення освідування в умисних вбивствах, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, є виявлення, встановлення та фіксація наявних на тілі підозрюваного слідів кримінального правопорушення, що може бути наслідком протиправного застосування насильства, що зумовило в особі, яка підлягає освідуванню, виникнення стану необхідної оборони.

Водночас А. І. Кунтій констатує, що законодавець не передбачив можливість проведення освідування з метою виявлення стану сп'яніння. Тому для забезпечення швидкого, повного й неупередженого досудового розслідування встановлення наявності чи відсутності факту сп'яніння слід визначити одним із завдань освідування підозрюваного, який учинив умисне вбивство в стані сильного душевного хвилювання [143, с. 176]. З огляду на те, що умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони у 36,4 %

випадків вчиняють у стані алкогольного сп'яніння, зауваження про необхідність проведення освідування з метою виявлення стану сп'яніння є слушним, адже такий стан визнають обтяжуючою обставиною під час складання обвинувального акта.

Проведення освідування в кримінальних провадженнях за фактом умисного вбивства, учиненого при перевищенні меж необхідної оборони, передбачає такі загальні етапи: підготовчий, робочий і завершальний.

Початком підготовчого етапу освідування є момент прийняття рішення слідчим або прокурором про його проведення. У разі знаходження матеріалів кримінального провадження в слідчого, він повинен звернутися до прокурора з письмовим клопотанням про проведення освідування. Своєю чергою, прокурор, розглянувши клопотання, виносить постанову про задоволення (а в разі необґрунтованості проведення цієї слідчої (розшукової) дії – відмову в задоволенні) клопотання.

На думку С. О. Сафронова, для поєднання юридичних і медичних знань під час проведення освідування, що дасть змогу встановити наявність і характер тілесних ушкоджень (зокрема ран (вогнепальних, різаних або колотих, рубаних або заподіяних тупим предметом), саден, подряпин, синців, слідів дії отруйної речовини, визначити їхні розміри, локалізацію на тілі) та правильно й повно відобразити встановлені обставини в протоколі слідчої (розшукової) дії, доцільно до проведення освідування залучати судового медика або лікаря [230, с. 13–14].

На підготовчому етапі проведення освідування, слідчому, прокуророві потрібно визначити склад учасників освідування, перелік тактичних прийомів та технічних засобів, які слід використовувати під час освідування.

Коло учасників освідування охоплює таких осіб: слідчий; особа, що підлягає освідуванню; особа, що буде залучатися до слідчої (розшукової) дії – лікар чи спеціаліст, а також поняті, як передбачено вимогами до проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема у ч. 7 ст. 223 КПК України. Останніх попереджають про недопустимість розголошення відомостей, отриманих ними

в процесі виконання слідчої (розшукової) дії; роз'яснюють їм право бути присутніми при всіх діях слідчого і обов'язок засвідчити підписами в протоколі факт проведення освідування і його результат, а також роз'яснюють право робити зауваження з приводу освідування і правильності його фіксації, які заносяться до протоколу. Слідчому потрібно роз'яснити підозрюваному усю важливість проведення процесуальної дії, що допоможе досягти бажаного результату без застосування примусу, адже, у разі розслідування умисних вбивств при перевищенні меж необхідної оборони, для встановлення необхідності та наявності обставин застосування оборони, підозрюваний має бути зацікавлений в цьому, але слідчому необхідно про це наголосити.

Так, І. Л. Петрухін цілком слушно зауважує, що застосування заходів примусу, особливо пов'язаних з обмеженням свободи, є припустимими лише в випадках прямо зазначених в законі, оскільки ні аналогія процесуального закону, ні розширене тлумачення норм права в таких випадках не є прийнятними, позаяк становище особи не може бути погіршено через прогалини в нормативному матеріалі [186, с. 57].

На початку робочого етапу освідування необхідним є встановлення саме психологічного контакту з підозрюваним, який після вчинення умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони, знаходиться в емоційно пригніченому стані. У разі відмови підозрюваним проведення освідування КПК України передбачив застосування примусу до особи, що добровільно відмовляється від освідування. Не слід забувати, що будь-який примус щодо особи не може бути виправданий завданнями боротьби зі злочинністю, адже ці завдання можуть бути успішно вирішені лише за умов неухильного дотримання прав і законних інтересів громадян. Будь-який фізичний чи психічний вплив, примус, який може бути застосовано, не є морально обґрунтованим [162, с. 72]. Слід забезпечити належні правові підстави застосування примусу за цих умов, зокрема, отримавши ухвалу слідчого судді.

Під час проведення вказаної слідчої (розшукової) дії на робочому етапі відбувається фіксація, що може бути здійснена шляхом відеозапису,

фотографування або із застосуванням інших технічних засобів. На думку В. І. Мариніва, застосування фотозйомки для фіксації особливих прикмет і слідів, що знаходяться на відкритих частинах тіла та з часом можуть зникнути (сліди побоїв, синці), можливе лише за прямою згодою особи, що освідується. Недопустимим є використання фотозйомки для фіксації прикмет чи тілесних ушкоджень, що знаходяться на частинах тіла, які зазвичай прикриті одягом [157, с. 76]. Це твердження слід визнати правильним, адже дотримання етичних норм і прав людини на повагу до гідності слід дотримуватися під час фіксації слідів та особливих прикмет, що знаходяться на закритих та інтимних частинах тіла шляхом фотозйомки й відеозапису. Хоча про це й прямо не зазначено в КПК України, однак фотографування та відеозйомка в разі оголення освідуваної особи має відбуватися лише за її згодою.

КПК України містить норму, яка передбачає можливість фіксування наявності чи відсутності на тілі особи, яка підлягає освідуванню, слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет шляхом фотографування, відеозапису чи інших технічних засобів. Зображення, демонстрацію таких матеріалів можуть сприймати як образливу для освідуваної особи, тому їх зберігають в опечатаному вигляді та можуть надавати лише суду під час судового розгляду [135].

Після проведення вказаної слідчої (розшукової) дії та складання протоколу, результати фото- або відеозапису поміщають у непрозорий конверт, який опечатують у присутності всіх учасників слідчої (розшукової) дії, після чого всі матеріали засвідчують підписами учасників. Цей конверт надалі долучають до матеріалів кримінального провадження та зберігають до прийняття рішення (відповідно до ст. 284 КПК України) або винесення вироку суду.

Вважаємо відеозапис під час проведення освідування підозрюваного необхідною умовою проведення вказаної слідчої (розшукової) дії, адже під час цього ми можемо зафіксувати навіть поведінку підозрюваного, що надалі може слугувати допоміжним аргументом встановлення наявності чи відсутності

стану необхідної оборони під час проведення комплексної психолого-психіатричної експертизи.

На заключному етапі підбивають підсумки слідчої (розшукової) дії та оцінюють її результати. Ми погоджуємося з позицією В. С. Бурданової та Л. М. Нікітіна, вважаючи, що судово-медична експертиза не може замінити освідування, особливо тоді, коли її проводять через декілька днів чи тижнів, оскільки за цей час незначні подряпини, синці зникають, а в медичних документах містяться дані лише про ті тілесні ушкодження, щодо яких проводилось лікування, і відсутні записи про незначні тілесні ушкодження [10, с. 33; 144, с. 392–393].

Не менш важливою слідчою (розшуковою) дією, яку проводять під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, є обшук.

На думку О. Р. Ратинова, обшук – це слідча дія, яку органи досудового розслідування виконують за матеріалами досудового розслідування з метою одержання судових доказів у випадках, порядку та формах, установлених процесуальними нормами [214, с. 16–17]. На думку В. Ю. Шепітька, обшук – це слідча дія, яка полягає в примусовому обстеженні приміщень і споруд, ділянок місцевості чи окремих громадян з метою відшукування й вилучення предметів, що мають значення для розслідування, а також виявлення розшукуваних осіб [127, с. 118].

Метою обшуку є виявлення та фіксація відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знарядь кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте в результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб (ст. 234 КПК України) [135]. Крім цього, у кримінальних провадженнях про умисне вбивство, учинене під час перевищення меж необхідної оборони, унаслідок проведення обшуку можна встановити місцезнаходження трупа чи його частин.

У криміналістиці розрізняють такі види обшуків:

1) обшук жилих і нежилих приміщень (квартири, будинки, сховища, службові кабінети, гаражі, підсобні приміщення тощо);

2) обшук ділянок місцевості (подвір'я, садові ділянки, підсобні господарства, території установи);

3) обшук особи, її тіла та одягу;

4) обшук транспортних засобів. Крім того, розрізняють інші види обшуків: первинні та повторні; одиничні й групові (одночасні) [122, с. 191].

Обшук – це слідча (розшукова) дія примусового характеру, яка полягає в цілеспрямованому обстеженні приміщень, будівель і ділянок місцевості, що перебувають у віданні обшукуваного, членів його родини або організації чи установи, з метою виявлення, фіксації та вилучення знарядь злочину, зброї, предметів і цінностей, здобутих злочинним шляхом, документів та інших об'єктів, що мають значення для кримінального провадження, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб та їх затримання [136, с. 519].

Згідно з вимогами ст. 236 КПК України обшук житла чи іншого володіння особи на підставі ухвали слідчого судді повинен відбуватися в час, коли завдається найменша шкода звичайним заняттям особи, яка ними володіє, якщо лише слідчий, прокурор не вважає, що виконання такої умови може суттєво зашкодити меті обшуку. За одним фактом виявленого правопорушення можливий огляд декількох місць. Перед початком виконання ухвали слідчого судді особі, яка володіє житлом чи іншим володінням, а за її відсутності – іншій присутній особі, має бути пред'явлена ухвала і надана її копія. Слідчий, прокурор мають право заборонити будь-якій особі залишити місце обшуку до його закінчення та вчиняти будь-які дії, що заважають проведенню обшуку. Невиконання цих вимог тягне за собою передбачену законом відповідальність.

Успішним проведення обшуку буде тоді, коли всі учасники володітимуть інформацією про всі шукані об'єкти із зазначенням точних відомостей і даних.

Аналізуючи наявні рекомендації проведення обшуку, слід виокремити основні етапи проведення обшуку під час розслідування умисних вбивств,

учинених при перевищенні меж необхідної оборони. Так, спочатку необхідно пояснити всім членам групи, що безпосередньо є об'єктом і предметом обшуку (найпоширеніші предмети вчинення злочину вже було розглянуто в роботі, сліди злочину, наприклад, речі з плямами крові або інші предмети, які мають значення для розслідування):

- прибувши на місце, де заплановано проведення цієї слідчої (розшукової) дії, необхідно використовувати елемент раптовості, повідомити про мету свого відвідування перед початком обшуку;

- входити до приміщення, яке обшуковують, СОГ має разом із понятими, які зможуть дати показання про все, що відбувалося у процесі проведення цієї слідчої (розшукової) дії;

- роз'яснити всім учасникам, а також особам, що опинилися у приміщенні, яке обшуковують, правила, які обов'язково мають виконувати (наприклад, не пересуватися приміщенням, не виходити з нього без дозволу слідчого, не користуватися телефонами тощо);

- перед початком проведення обшуку слідчому варто доручити членам групи оглянути місце проведення слідчої (розшукової дії) з метою з'ясування можливих місць приховування злочинців, предметів, які складають предмет для розслідування або з метою недопущення знищення доказів.

Таким чином, важливе значення для ефективності розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, має ретельна підготовка до проведення такої слідчої (розшукової) дії, як обшук, оскільки саме з його допомогою забезпечується виявлення та фіксація відомостей про обставини вчинення злочину.

Слід зазначити, що глава 20 КПК України, яка визначає процесуальний порядок провадження слідчих (розшукових) дій, підстави їх проведення тощо, не передбачає норму, яка б регламентувала процесуальний порядок проведення обшуку особи, підстави його проведення.

Обшук особи проводять у таких випадках: 1) під час затримання особи у порядку, передбаченому ч. 3 ст. 208 КПК України; 2) під час проведення

обшуку житла чи іншого володіння особи у порядку, передбаченому ч. 5 ст. 236 КПК України.

Отже, під час досудового розслідування за фактом умисного вбивства, учиненого при перевищенні меж необхідної оборони, якщо існує необхідність у проведенні обшуку, то слідчий за погодженням із прокурором звертається до слідчого судді з відповідним клопотанням. На цьому етапі слідчий або прокурор повинні надати слідчому судді докази наявності підстав для необхідності проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії, які обґрунтовують відповідне клопотання. До клопотання також мають бути додані оригінали або копії документів та інших матеріалів, якими прокурор, слідчий аргументують доводи клопотання, а також витяг з ЄРДР щодо кримінального провадження, у межах якого подається клопотання.

Опитування слідчих з цього питання дає змогу дійти висновку, що лише в 13,7 % випадків було проведено обшук житла підозрюваної особи, а у 86,3 % потреби в проведенні цієї слідчої (розшукової) дії не виникало. Це зумовлено тим, що вказана категорія злочину зазвичай має побутовий характер, злочинець не зникає з місця події, його особа відома, а всі речові докази, зокрема знаряддя й засоби вчинення злочину, знаходяться на місці вчинення злочину.

Кожний обшук є індивідуальним, оскільки залежить від конкретних обставин справи, характеру об'єктів пошуку й особи злочинця, а також потребує розроблення загальних організаційно-тактичних дій стосовно конкретної слідчої ситуації. Після здійснення організаційно-тактичних заходів з підготовки проведення обшуку та прийняття відповідного рішення слідчий має змогу безпосередньо розпочати проведення обшуку.

Проведення обшуку складається з низки організаційних і тактичних заходів, спрямованих на виконання таких завдань [1, с. 202]:

- 1) ознайомлення обшуканого з процесуальними документами, що дають дозвіл на проведення обшуку;

2) процесуальне оформлення залучення учасників обшуку, роз'яснення прав та обов'язків, мети й порядку проведення обшуку, повідомлення про застосування технічних засобів, забезпечення реалізації їх прав та обов'язків;

3) створення умов для постійного та якісного безпосереднього контакту учасників обшуку з об'єктом, який досліджують відповідно до попереднього розподілу завдань (шуканий об'єкт, власник приміщення, члени родини);

4) забезпечення інформаційної взаємодії між учасниками обшуку й досліджуваними об'єктами за допомогою методів пізнання;

5) одержання нової матеріальної доказової та орієнтуючої інформації, визначення її джерел;

6) перевірка, уточнення, доповнення наявної в кримінальному провадженні інформації;

7) забезпечення цілісності шуканих об'єктів від дій осіб, зацікавлених у їх приховуванні, фальсифікації або знищенні;

8) усунення суперечностей, наявних у матеріалах кримінального провадження;

9) перевірка загальних та окремих криміналістичних версій стосовно розслідування загалом і обставин, що перевіряють під час проведення обшуку, внесення до них відповідних коректив, висунення їх підстав і нових версій;

10) одержання слідчим у процесі обшуку доказової та іншої інформації від учасників обшуку;

11) фіксація перебігу проведення та результатів обшуку.

12) процес фіксації перебігу та результатів обшуку, особливо за умов використання таких методів фіксації, як фотозйомка та відеозапис.

Тактика обшуку в кримінальних провадженнях про умисне вбивство, учинене при перевищенні меж необхідної оборони, суттєво не відрізняється від тактики обшуку, який проводять під час розслідування будь-якого іншого виду умисного вбивства.

Досліджуючи зазначену проблематику, С. Ф. Денисюк та В. Ю. Шепітько виокремлюють такі прийоми обшуку [61, с. 179]:

1) за функціональною спрямованістю: тактичні прийоми, які мають на меті виконати пошукову функцію (аналіз окремих ділянок приміщення; зіставлення предмета пошуку з різними об'єктами місця обшуку; орієнтація на професійні навички особи відносно якої проводять обшук, тощо); тактичні прийоми, які сприяють комунікації з цією особою (постановка контрольних питань; використання навіювання у формі наказу);

2) за об'єктом спрямованості: тактичні прийоми, які здійснюють вплив на особу відносно якої проводиться обшук (словесна розвідка; роз'яснення мети обшуку); тактичні прийоми, спрямовані на дослідження матеріальної обстановки (аналіз виявлених слідів та їхніх ознак; аналіз ознак предмета пошуку; використання можливостей типових аналогів тощо);

3) за особливостями реалізації: тактичні прийоми реалізує слідчий одноосібно; тактичні прийоми реалізує СОГ із розподілом ролей;

4) за широтою використання: тактичні прийоми, які використовують лише під час провадження обшуку (словесна розвідка; орієнтація на професійні навички особи, відносно якої проводять обшук); тактичні прийоми, які використовують у межах провадження різних слідчих дій (постановка тих чи інших питань; бесіда на абстрактну тему; роз'яснення необхідності надання допомоги органам розслідування тощо);

5) за характером інформації: тактичні прийоми, засновані на словесній інформації (бесіда на абстрактну тему; постановка нейтральних питань тощо); тактичні прийоми, що ґрунтуються на матеріалізованій інформації (показ аналога предмета пошуку); тактичні прийоми, засновані на логіко-розумовій інформації (аналіз ознак предмета пошуку; моделювання події, що сталася, тощо);

6) за характером слідчої ситуації: тактичні прийоми, які диференціюють залежно від виду ситуації обшуку.

Отже, усі перелічені тактичні прийоми і методи слугують ефективним засобом у відшуванні об'єктів пошуку. Застосування їх під час проведення обшуків дає змогу слідчому цілеспрямовано проводити пошуки, незалежно від слідчої ситуації, що склалася. Обшук, за наявності підстав, проводять невідкладно. З метою виявлення біологічних слідів слід вилучати одяг підозрюваного, який, імовірно, був на ньому під час учинення злочину, знаряддя вчинення злочину, деякі особисті речі, що можуть мати значення для досудового розслідування.

Підсумовуючи, зазначимо, що слідчому важливо правильно спланувати свої дії під час підготовки до проведення слідчої (розшукової) дії. Майстерність і професіоналізм слідчого полягає в тому, щоб він уміло використовував усі прийоми й методи під час проведення обшуку, варіював ними, відмовляючись від одних і переходячи до інших за потреби.

3.3. Тактика проведення слідчих (розшукових) дій змішаного характеру під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони

Слідчі дії змішаного характеру передбачають отримання інформації зі складного джерела – системи «люди – речі» – через психічне відображення проєкції ідеального на матеріальне та пов'язані із застосуванням складних спеціальних методів отримання доказової інформації: експерименту, моделювання, а також залучення спеціалістів, технічних засобів. Ці дії призначені для відображення об'єктів, що одночасно містять інформацію в словесній (вербальній) і фізичній формах. Ідеться про пред'явлення для впізнання, слідчий експеримент. До змішаних належать такі слідчі (розшукові) дії, у результаті проведення яких інформацію отримують як зі слів осіб, так і ту, що знаходилася на об'єктах матеріального світу. Прикладом таких слідчих (розшукових) дій може бути пред'явлення для впізнання, слідчий експеримент.

Крім цього, «змішаний» характер притаманний проведенню судової експертизи [94, с. 225].

Важливим процесуальним засобом встановлення тотожності об'єктів за їх ідеальними відображеннями в системі слідчих (розшукових) дій належить пред'явленню для впізнання. Процесуальний порядок проведення вказаної слідчої (розшукової) дії передбачено ст. 228–232 КПК України [135].

Тривалий час впізнання розглядали як особливу форму допиту свідка та вважали, що присутність понятих не змінює його процесуальної природи [247, с. 317]. У процесі тривалих дискусій науковці обґрунтували самостійний характер впізнання та переконливо довели, що його не можна розглядати як одну з форм допиту [115, с. 4–5]. Пред'явлення для впізнання є видом криміналістичної ідентифікації за ідеальним відображенням (образом у думці) об'єкта (особи, речі тощо). Суб'єктом ідентифікації є людина, яка сприймала той чи інший об'єкт, запам'ятала його (зберегла в пам'яті його мислений образ) та може впізнати, якщо побачить знову. Саме мислений образ слід вважати ідентифікуючим об'єктом [177, с. 279; 292].

На думку Є. В. Пряхіна, пред'явлення для впізнання – слідча дія, що полягає в пред'явленні особі об'єктів, які вона спостерігала раніше у зв'язку з подією злочину з метою встановлення їхньої тотожності чи групової належності [122, с. 183]. Підтримуючи думку вчених, пред'явленням для впізнання вважатимемо самостійну слідчу (розшукову) дію, котра є процесуальною формою ототожнення (ідентифікації) людей, матеріальних об'єктів, що потрапили у сферу кримінального судочинства, за мисленим образом (за ідеальним відображенням, уявним образом, слідом пам'яті), що зберігся в пам'яті учасника розслідуваної події [88, с. 280].

Пред'явлення для впізнання відбувалось у 27,9 % випадків (додаток Б). Об'єктами пред'явлення для впізнання під час розслідування умисного вбивства, учиненого при перевищенні меж необхідної оборони, є: підозрювані (49,3 %), труп (27,1 %), предмети (12,1 %), інші види (фотознімки, матеріали відеозапису) (11,4 %).

Наприклад, під час розслідування умисного вбивства, учиненого при перевищенні меж необхідної оборони, пред'явлення для впізнання за фотокартками може бути проведено зі свідками-очевидцями цього злочину для встановлення особи підозрюваного, а також з родичами вбитого – з метою встановлення особи потерпілого. Підозрюваного в учиненні злочину можна пред'явити свідкам убивства, з метою встановлення його причетності до вчиненого кримінального правопорушення. Труп потерпілого можна пред'явити як його родичам для встановлення його особи, так і підозрюваному, що не пам'ятає вчиненого ним злочину, з метою «актуалізації у його пам'яті подій учиненого».

Також слід зауважити, що за наявності підстав, визначених у ст. 232 КПК України, слідчий може провести пред'явлення для впізнання в режимі відеоконференції [135].

Тактика проведення пред'явлення для впізнання в кримінальних провадженнях щодо розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, проводитиметься згідно з усталеною структурою відповідно до підготовчої, робочої та заключної стадій.

З огляду на вищезазначене, до слідчої (розшукової) дії пред'явлення для впізнання під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, може бути залучено:

- 1) родичів убитого – з метою встановлення особи потерпілого чи злочинця;
- 2) свідків (очевидців) – задля встановлення особи злочинця чи потерпілого;
- 3) підозрюваного – з метою встановлення обставин вбивства.

Процес і результати пред'явлення для впізнання відображають у протоколі. З протоколом ознайомлюють усіх учасників слідчої дії. Якщо слідчу дію проводили в межах заходів забезпечення безпеки учасників кримінального провадження, до протоколу вносять змінені біографічні дані особи, яка впізнає [154].

Слід передбачати можливість виникнення конфліктних ситуацій між учасниками та запобігати їм. Конфлікти можуть виникати між родичами убитого, свідками (очевидцями), підозрюваним. З метою їх запобігання застосовують пред'явлення для впізнання поза візуальним спостереженням, за фотокартками, залучають допомогу психолога тощо.

Зокрема, пред'явлення для впізнання поза візуальним спостереженням може відбуватись у таких випадках:

- а) для забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні;

- б) потерпілі (свідки) не бажають зустрічатися віч-на-віч зі злочинцем (його прибічниками);

- в) запобігання психологічного впливу (насиллю) на свідків, потерпілих.

Пред'явлення для впізнання за фотокартками є доцільним:

- а) у всіх аналогічних випадках, що й пред'явлення для впізнання поза візуальним спостереженням;

- б) у разі, якщо місцезнаходження особи злочинця не встановлено.

Найбільші розбіжності в кримінальній процесуальній та криміналістичній класифікації видів впізнання можна констатувати за ознакою об'єктів пред'явлення для впізнання. За об'єктами, які можуть пред'являти для впізнання відповідно до чинного КПК України, розрізняють тактику пред'явлення для впізнання особи (ст. 228 КПК України), пред'явлення для впізнання трупа (ст. 230 КПК України) та речей (ст. 229 КПК України). Проте, з криміналістичної точки зору, встановлення лише такого переліку об'єктів впізнання є явно не достатнім з огляду на фактичну практику та потреби досудового розслідування й судового розгляду матеріалів кримінальних проваджень. Водночас варто зазначити, що які саме матеріальні об'єкти слід відносити до речей, законодавець на сьогодні не визначає взагалі. Так само не прописано в процесуальній нормі чіткого розуміння тих обставин, що пред'явлення для впізнання трупа завжди пов'язується із впізнанням особи, яку

той, хто впізнає, знає чи просто бачив за її життя, а не трупа як окремого об'єкта із властивими йому ознаками.

Під час розслідування умисного вбивства, учиненого при перевищенні меж необхідної оборони, виникає потреба в перевірці отриманої під час досудового розслідування інформації, отриманні нових доказів. З цією метою слідчий має право приймати рішення та проводити слідчий експеримент.

Так, згідно з ч. 1 ст. 240 КПК України, з метою перевірки й уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, слідчий, прокурор має право провести слідчий експеримент шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань.

Слідчий експеримент належить до слідчих (розшукових) дій, які зазвичай проводять під час наступного етапу досудового розслідування. Однак, на думку С. І. Новикова та Ш. Ш. Ярамиш'яна, несвоєчасне проведення цієї слідчої дії негативно позначається на якості досудового розслідування, особливо у тих випадках, коли перевіряються обставини, що пов'язані з видимістю, оглядовістю, обстановкою місцевості, яка швидко змінюється [175, с. 10]. У таких випадках слідчий експеримент слід проводити в системі першочергових слідчих (розшукових) дій. Отже, слідчий експеримент – це пізнавальна слідча (розшукова) дія, суть якої полягає в проведенні досліджень, пов'язаних зі встановленням, перевіркою або оцінкою слідчих версій про можливість або неможливість існування певних фактів, що мають значення для кримінальної справи [19, с. 5].

На думку І. М. Лузгіна, суть експериментального методу дослідження фактів і явищ полягає в такому вивченні об'єкта, коли дослідник активно впливає на нього шляхом створення штучних умов, необхідних для виявлення відповідних властивостей, або шляхом зміни процесу в певному напрямі. Змістом цього методу є будь-які випробування, за допомогою яких виокремлюють явище, що цікавить, з різноманіття інших і пізнають його природу, сутність і походження, що дає змогу дійти достовірного висновку

щодо можливості існування в схожих умовах аналогічного явища в минулому або майбутньому [153, с. 88–89].

Від перевірки показань на місці слідчий експеримент відрізняється суттю та суб'єктом. Перевірку проводять з особою, яка безпосередньо сприймала подію. Суб'єкт розкриває уявний спосіб шляхом демонстрації (показу) його на реальних предметах матеріальної обстановки на тому самому місці. Під час слідчого експерименту, навпаки, дослідні дії становлять його суть і є методом одержання та перевірки інформації. Експеримент може бути проведено і за відсутності особи, чиї показання перевіряють, причому в деяких випадках проведення його на тому самому місці, де відбувалася досліджувана подія, не є обов'язковим [238, с. 225; 266, с. 44–45].

Згідно з думкою В. Ю. Шепітька, слідчий експеримент – це слідча дія, яка полягає в проведенні спеціальних дослідів з метою перевірки зібраних доказів, отримання нових доказів, перевірки й оцінки слідчих версій про можливість існування тих чи інших фактів, які мають значення для розслідування кримінального провадження [283, с. 205]. Є. В. Пряхін вважає слідчий експеримент певною мірою схожим на науковий експеримент, суть якого полягає у виконанні досліджень, пов'язаних з перевіркою або встановленням певного факту, явища, що пов'язані з подією злочину [239, с. 326]. Головною метою слідчого експерименту є встановлення, перевірка, уточнення й оцінка тих чи інших фактів, що мають значення для кримінального провадження; отримання нових доказів; встановлення й усунення суперечностей у показаннях підозрюваних, обвинувачених, свідків і потерпілих. Тактика проведення слідчого експерименту має бути спрямована на: а) максимально точне відтворення умов досліджуваної події; б) забезпечення такої організації дослідів, за якої унеможлиблювалося б надання доказового значення випадковим обставинам, здатним викривити справжню картину злочину; в) забезпечення повноти й об'єктивності результатів експерименту з метою запобігання спробам вкласти їх попередньо намічену схему [42, с. 125].

На нашу думку, під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, слідчий експеримент є важливою слідчою (розшуковою) дією, яка має проводитись зі свідками, що стали очевидцями події злочину. Необхідним є проведення слідчого експерименту з підозрюваним з метою встановлення обставин, що не були відображені та потребують перевірки під час допиту. Ідеться про перевірку існування стану необхідної оборони й умов, що склалися під час учинення злочину, встановлення причин, які сприяли вчиненню злочину. Під час проведення слідчого експерименту можуть бути встановлені нові обставини вчиненого злочину, які цікавлять слідство, а також встановлене місцезнаходження яких-небудь слідів чи предметів, що можуть бути використані під час доказування.

У проведенні слідчого експерименту використовують два джерела інформації: люди та речі. Його сутність полягає у відтворенні дій, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань.

Водночас проведення дослідних дій передбачає відповідну попередню підготовку, що включає: 1) прийняття рішення про проведення слідчого експерименту; 2) визначення цілей, тобто які обставини можуть бути встановлені слідчим експериментом; 3) визначення часу і місця проведення експерименту; 4) забезпечення умов, максимально наближених до тієї обстановки, що перевіряється; 5) добір учасників слідчого експерименту; 6) підготовка об'єктів, необхідних для постановки дослідів; 7) складання плану експерименту й забезпечення охорони місця його проведення [124, с. 305–306].

Підтримуючи думку Є. В. Пряхіна, вважаємо, що основними тактичними умовами для здійснення слідчого експерименту є: 1) обмежена кількість учасників; 2) створення умов для проведення дослідних дій, які максимально наближені до тих, що цікавлять слідчого; 3) багаторазове здійснення експерименту в декілька етапів і в різних умовах [211, с. 92–93].

Під час підготовки до слідчого експерименту необхідно визначити місце й час його проведення. Слідчий експеримент із підозрюваним, який вчинив умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони, слід проводити на

місці вчинення ним злочину з додержанням умов освітлення та звукових умов, аналогічних тим, за яких було вчинено кримінальне правопорушення. Доцільно також використовувати оригінали й точні копії знарядь учинення вбивства, моделі та манекени.

Як зазначає А. І. Кунтій, основною перевагою перевірки показань на місці є те, що особа, показання якої перевіряються, потрапляє в обстановку, де раніше відбувалася подія злочину, і за зоровими асоціаціями вона може пригадати набагато більше фактів, ніж у кабінеті слідчого [143, с. 149–150].

Проведення слідчого експерименту під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, є досить поширеним (73,4 % випадків), його проводять переважно з підозрюваним, а інколи й зі свідком.

Основними завданнями проведення слідчого експерименту під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, є не лише перевірка й уточнення відомостей, які мають значення для розслідування злочину, а й встановлення нових доказів, перевірка висунутих версій, а саме:

1) експеримент для встановлення порядку та характеру дій учасників під час вбивства чи заподіяння тілесних ушкоджень. Згідно з вивченими матеріалами кримінальних проваджень, цю дію проводять у 11,7 % випадків. Під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, вказаний вид слідчого експерименту має неабияку актуальність, зважаючи на специфіку вчинення цього злочину, та застосовується з метою встановлення обставин події і встановлення безпосередньо стану оборони;

2) експеримент для встановлення механізму заподіяння тілесних ушкоджень (40,0 % випадків). Цей вид характерний для розслідування всіх злочинів, що пов'язані із заподіянням тілесних ушкоджень, використовується для фіксації процесу нанесення тілесних ушкоджень та зазвичай відбувається в

присутності судово-медичного експерта за призначенням додаткової судово-медичної експертизи з питанням «Яким саме чином було вчинено вбивство?»;

3) експеримент для встановлення можливості утворення тілесних ушкоджень та інших слідів злочину за обставин, про які повідомляє підозрюваний чи інший учасник кримінального провадження (36,7 % випадків). Учасником цього експерименту зазвичай є підозрюваний. Експеримент проводять у присутності судово-медичного експерта з метою з'ясування відповіді на питання, наприклад, «Чи можливо було заподіяти виявлені в трупа тілесні ушкодження в спосіб, вказаний підозрюваним?»;

4) експеримент для встановлення можливості сприйняття свідками події злочину в тих умовах, про які вони повідомляють на допиті (11,7 % випадків). Цей вид слідчого експерименту застосовують під час розслідування вищезазначеного злочину зі свідком з метою встановлення факту оборони, що відбувся між потерпілим і злочинцем.

З точки зору актуальності не можна надавати перевагу якомусь одному з видів цієї слідчої (розшукової) дії, адже обставина необхідної оборони, а тим паче її перевищення, може бути встановлена на будь-якій стадії, тому за можливості необхідно провести всі види слідчого експерименту для об'єктивності.

Таким чином, слідчий експеримент є трудомісткою і складною слідчою (розшуковою) дією, оскільки в ньому бере участь значна кількість осіб. Проте результати правильно проведеної слідчої дії відіграють важливу роль у процесі доведення вини осіб, яких підозрюють у вчиненні злочинів, особливо за їх відмови від раніше наданих показань або в разі смерті. Звісно, якісне й ефективне проведення слідчого експерименту вимагає ретельної підготовки, чіткої організації та використання низки тактичних прийомів і комбінацій, що дасть змогу не лише одержати правдиві показання, а й довести причетність певних осіб до злочинної діяльності [253, с. 47].

Під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, проведення слідчого експерименту з підозрюваною

особою, а в деяких випадках зі свідком, має суттєве значення для всебічного розгляду справи, до якого, на нашу думку, також слід залучати психолога, адже, демонструючи та розповідаючи про обставини вчиненого злочину, в особи може виникнути стресовий стан, що заважатиме їй повністю викласти обставини вчиненого, зважаючи на той факт, що спочатку саме відносно підозрюваного було вчинено напад.

У межах підготовки до проведення допиту, що передувє іншим слідчим (розшуковим) діям, для консультування запрошують психологів, які складають психологічний портрет і дають слідчому рекомендації щодо тактики допиту. Правильна організація його діяльності допоможе слідчому розв'язати низку практичних завдань: проаналізувати матеріали провадження, вивчити особу допитуваного, прогнозувати й планувати процес спілкування та можливої поведінки особи, подолати негативний емоційний стан і бар'єри спілкування для встановлення психологічного контакту, надати рекомендації слідчому щодо визначення ним тактики проведення допиту тощо [296, с. 20].

Участь психолога під час слідчого експерименту є корисною ще й з огляду на те, що під час його проведення для отримання додаткової інформації, разом зі слідчим ними може бути застосовано тактичний прийом, який ґрунтується на вченні психології про залежність спогадів від діяльності людини. Суть його полягає в тому, що особа на пропозицію слідчого відтворює на місці тільки те, що запам'ятала. Під час такого відтворення нерідко вдається настільки оживити пам'ять особи, що слідчий отримує дуже детальні відомості про здавалося б зовсім забуті факти. При цьому особа не тільки пригадує певні факти, а й коригує їх, відкидаючи все те, що не погоджується з реальною обстановкою, уточнює окремі відомості і дає обґрунтування тому, що повідомляла під час допиту. Тому присутність на місці спеціаліста психолога в даному випадку є обов'язковою [249, с.149–150].

Взаємодія слідчого та психолога під час слідчого експерименту, інших слідчих (розшукових) дій має важливе значення для налагодження між допитуваним та слідчим психологічного контакту, без якого встановлення

істини в кримінальному провадженні є неможливим. Під час слідчих (розшукових) дій спеціаліст-психолог може, з дозволу слідчого, ставити запитання іншим учасникам слідчої (розшукової) дії. Залучення спеціаліста-психолога допомагає слідчому встановити, що підозрюваний перебував на момент учинення злочину в стані необхідної оборони, за наявності таких обов'язкових його ознак, як раптовість і виникнення внаслідок протизаконних насильницьких дій систематичного знущання або тяжкої образи з боку потерпілого. Слідчий за допомогою спеціаліста має з'ясувати в допитуваного його особистісну оцінку та суб'єктивне сприйняття ситуації, у якій виникла його відповідна емоційна реакція на насильство, знущання або образу з боку потерпілого [165, с. 134–135].

Крім отримання інформації в процесі проведення слідчих (розшукових) дій, під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, одним зі шляхів одержання фактичних даних є використання спеціальних знань у формі проведення судових експертиз і залучення спеціаліста.

Визначення поняття «спеціальні знання», представлені вченими в криміналістичній літературі, різняться. Так, В. К. Лисиченко та В. В. Циркаль спеціальні знання тлумачать як не загальновідомі в судочинстві наукові, технічні й практичні знання, набуті шляхом професійного навчання чи роботи за окремою спеціальністю особою, яку залучили як спеціаліста чи експерта з метою сприяння слідству або суду в з'ясуванні обставин справи чи формування висновку з питань, для вирішення яких потрібне їх застосування [152, с. 22].

На думку Б. В. Романюка, спеціальні знання – це сукупність науково обґрунтованих відомостей спеціального виду, якими володіють особи – спеціалісти в межах будь-якої професії в різних галузях науки, техніки, мистецтва та ремесла, і, відповідно до норм кримінально-процесуального законодавства, використовують їх для успішного виконання завдань кримінального судочинства [215, с. 57].

Водночас В. Д. Юрчишин спеціальними знаннями вважає сукупність науково обґрунтованих знань у галузі науки, техніки, мистецтва й ремесла певної особи (спеціаліста) в межах будь-якої професії, які відповідно до норм кримінального процесуального законодавства є необхідними для повного, всебічного й об'єктивного встановлення обставин, що становлять предмет доказування та виконання інших завдань кримінального процесу [295, с. 44].

Використання спеціальних знань під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, є можливим завдяки діяльності спеціаліста й експерта, яких у кримінальному процесуальному законі розмежовано.

Так, згідно з ч. 1 ст. 71 КПК України, спеціаліст – це особа, яка наділена спеціальними знаннями та навичками із застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування та судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок [135].

Допомога спеціаліста потрібна для дослідження слідів, ознак, доступних безпосередньому спостереженню; він діє під прямим керівництвом слідчого; результат його діяльності не є самостійним джерелом доказів, а фіксується в процесуальному акті, складеному слідчим або приєднаному ним до справи – це головні відмінності спеціаліста від експерта [172, с. 318–319].

І. Л. Петрухін вважає, що спеціаліст належить до специфічної групи свідків, адже він є освіченою особою, яка бере участь у проведенні слідчих дій, сприймає обставини, що мають значення для справи, на підставі спеціальних знань у науці, техніці, ремеслі, мистецтві за дорученням слідчого, але за непроцесуальною формою, яка встановлена для судової експертизи [187, с. 57].

Експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право, відповідно до Закону України «Про судову експертизу», проводити експертизу та якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, а також надавати

висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження й стосуються сфери її знань (ч.1 ст. 69 КПК України) [135].

Так, І. В. Виноградов, Г. І. Кочаров і М. О. Селіванов вважають, що діяльність експерта суттєво відрізняється від діяльності спеціаліста з огляду на те, що експерт є особливою процесуальною фігурою, а завданням експертизи є аналіз певних даних з метою встановлення нових фактів, які мають значення для досудового розслідування. Крім того, висновок експерта має доказове значення [43, с. 10–15]. Водночас О. О. Закатов та В. О. Іванов розмежовують діяльність експерта і спеціаліста за метою застосування їх спеціальних знань. Спеціаліст дає консультації, допомагає слідчому виявити, закріпити, оглянути і попередньо дослідити сліди злочину й інші речові докази, а також застосовувати науково-технічні засоби. Натомість експертиза має на меті, на їх думку, отримання науково обґрунтованого висновку за результатами проведення експертом спеціальних досліджень, що має доказову силу. Проведення експертизи є самостійною процесуальною дією, а використання допомоги спеціаліста має допоміжний характер. Різним є також процесуальний характер призначення експертизи та залучення спеціаліста [76, с. 80–81].

Таким чином, діяльність двох процесуально незалежних осіб, таких як спеціаліст та експерт, під час кримінальних проваджень про умисні вбивства, учинені при перевищенні меж необхідної оборони, має важливе значення для процесу доказування та слугує запорукою швидкого, повного й неупередженого досудового розслідування.

На початковому етапі розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, необхідною є участь спеціалістів різного фаху, зокрема під час огляду місця події, що є важливим фактором для досягнення мети його проведення, оскільки саме місце події є вагомим джерелом інформації про злочин, яке містить відображення події злочину. Аналіз місця події дає змогу моделювати механізм злочину й обставини його вчинення.

Так, широкі можливості використання своїх знань під час огляду місця події має спеціаліст-криміналіст. Ідеться про інспектора-криміналіста, техника-криміналіста органів досудового розслідування Національної поліції та судового експерта Експертної служби МВС України, якого залучають до огляду місця події на підставі нормативно-правових документів. Виокремлюють такі основні напрями використання знань зазначених фахівців:

1) дослідження матеріально фіксованих слідів-відображень:

а) слідів людини (рук, ніг, взуття, зубів тощо) – дає змогу висувати версії щодо ознак учасників події (статі, віку, зросту, ваги, особливостей ходи, стану здоров'я, специфічних прикмет та інших індивідуальних характеристик, їхньої поведінки на місці події);

б) слідів знарядь, інструментів, холодної зброї – допомагає сформулювати попередні висновки про застосовані предмети й інструменти, механізм їх дії на об'єкт (перешкоду, жертву), напрямок їх руху, спосіб застосування; одержати певні орієнтовні дані про особу вбивці (його професію, вік, стать, зріст, комплекцію, фізичну силу, навички, наявність певного досвіду тощо);

в) слідів транспортних засобів – надає інформацію, яка допоможе визначити вид, марку, модель автомобіля чи іншого транспортного засобу, його індивідуальні особливості; механізм події, напрям руху, можливості утворення ушкоджень, наявних на тілі потерпілого;

г) слідів контактної взаємодії інших матеріальних об'єктів і тварин, що дає змогу з'ясувати механізм їх взаємодії, діагностувати напрямок, силу впливу, відтворити розвиток події загалом;

2) дослідження слідів застосування вогнепальної зброї – надає можливість попередньо сформулювати припущення про напрямок, дистанцію пострілу, механізм злочину й місце розташування особи, яка стріляла, послідовність пострілів, ознаки застосованої зброї;

3) дослідження вузлів і петель – дає змогу діагностувати професійні навички їх виконавця, пов'язані із заняттям спортом, бойовою справою, видом трудової діяльності: морською, рибальською, будівельною, пожежною,

монтажною, ткацькою справою, хірургічною практикою, кріпленням струн на музичних інструментах тощо;

4) дослідження зовнішніх ознак слідів крові – сприяє попередньому визначенню умов і механізму їх утворення, власне механізму події, що відбулась [3, с. 250].

До огляду місця події за фактом умисного вбивства, учиненого при перевищенні меж необхідної оборони, необхідно також залучати спеціаліста в галузі судової медицини. Завдяки його знанням ми можемо отримати відповіді на питання про місце, час, наявність і локалізацію ушкоджень, спосіб та механізм їх утворення, а також про інші сліди на трупі.

Якщо на трупі наявні гнилісні зміни чи виявлено спотворені або скелетовані тіла, унаслідок чого встановлення їх ідентифікаційних ознак на місці події ускладнене або неможливе, до участі в проведенні зазначеної слідчої дії поряд із судовим медиком необхідно залучати спеціаліста в галузі медичної криміналістики – медика-криміналіста. Зусилля цього спеціаліста під час огляду трупа, його одягу та речей мають бути спрямовані на виявлення інформації про загиблого та висування версії про його особу. Крім зазначених завдань, медик-криміналіст на місці події: проводить дактилоскопіювання та виконує пізнавальну фотозйомку невпізнаних трупів; надає допомогу слідчому в заповненні пізнавальної картки на невпізнаний труп; організовує збір і підготовку необхідних матеріалів для скерування на дослідження черепа трупа з метою встановлення його вигляду за життя. Цю роботу проводять відповідно до загальних правил огляду трупа на місці його виявлення [170, с. 21].

Серед учених і практиків побутує думка, що під час розслідування тяжких злочинів проти особи до огляду слід залучати експерта-біолога, якому доручають пошук слідів крові (замитих, стертих або знищених іншим способом) чи інших об'єктів біологічного походження. Зазвичай така ситуація виникає під час повторного проведення огляду або коли злочин виявлено через значний проміжок часу після його вчинення. Перспективним напрямом

застосування спеціальних біологічних знань можна назвати ентомологічний, який шляхом вивчення слідів комах, їх видів і стадій розвитку дає змогу встановлювати важливі обставини події [217, с. 51].

До проведення всебічного та повного огляду місця події, де вчинено умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони, слід залучати кінолога із собакою. Залучення такого спеціаліста для пошуку запахових слідів, що пов'язані з подією злочину, надає суттєву допомогу під час розслідування злочину, особливо в разі, коли злочинець зник з місця вчинення злочину. Завдяки пошуковому собаці ефективність огляду збільшується втричі.

Зважаючи на психологічний стан, у якому перебуває підозрюваний (процес необхідної оборони), істотного значення набуває допомога психолога під час підготовки слідчого до спілкування та отримання інформації від особи, яка вчинила злочин. Спеціаліст допоможе слідчому правильно визначити ознаки вчиненого фізичного та психологічного насилля відносно підозрюваної особи з боку потерпілого, встановити іншу інформацію, яка може мати значення для налагодження психологічного контакту з потерпілим з метою отримання повних та об'єктивних свідчень про обставини події та особу злочинця. Лише залучивши до розслідування професійного психолога можна отримати дані, що дають змогу зрозуміти та правильно оцінити особливості психічної діяльності та виявів людини, які мають значення для висновків правового характеру [165, с. 106].

У цьому контексті О. Д. Сітковська стверджує, що застосування психологічних знань є необхідним для: змістового розкриття низки понять, що характеризують суб'єктивну сторону злочину; розроблення та застосування переліку обставин, які обтяжують і пом'якшують покарання; виділення в окремих складах злочину кваліфікуючих або, навпаки, привілейованих випадків; вирішення питання про межі кримінальної відповідальності в ситуаціях, що зумовлюють зменшену вибірковість поведінки; оцінка випадків, коли діяння відбувається особою з психічними аномаліями або короткочасним розладом психічної діяльності в межах осудності; розроблення єдиного

визначення понять «осудність», «неосудність», «віковий поріг кримінальної відповідальності» [236, с. 72].

Залучення спеціаліста з галузі психології під час розслідування цієї категорії злочинів є необхідним не лише під час допиту підозрюваної особи, а й під час слідчого експерименту з метою встановлення психологічного контакту з особою, що фактично позбавила життя іншу особу, але зробила це виключно з необхідності самооборони.

Щодо необхідності залучення до проведення слідчих (розшукових) дій спеціаліста-психолога існує багато думок. Так, О. М. Васильєв і Л. М. Карнєєва, посиляючись на відсутність у законі прямої вказівки на можливість залучення спеціаліста до допиту, вказують про відсутність обмежень з цього приводу [33, с. 64]. На думку М. І. Порубова, присутність спеціаліста під час допиту порушує обстановку довіри між слідчим і допитуваним [195, с. 104].

Окремі вчені пропонують не лише використовувати допомогу відповідних спеціалістів під час підготовки та проведення допиту, а й отримувати її в письмовому виді [167, с. 84]. Так, Інститут вивчення проблем злочинності Академії правових наук України розробив нову методику відновлення сліду пам'яті за ознаками зовнішності людини – ефективний та сучасний засіб формування суб'єктивного портрета з використанням комп'ютерної програми й засобів комп'ютерної графіки з метою побудови фотокомпозиційних портретів зі слів очевидців за допомогою системи «RAIPS-портрет» [283, с. 370]. За даними, отриманими Д. В. Затенацьким, 17 % слідчих МВС, СБУ та прокуратури України, використовують комп'ютерний фоторобот системи «RAIPS-портрет». Нова методика, реалізована у цій системі, заснована на впізнанні певних рис обличчя свідком (потерпілим) на фотозображенні та ґрунтується на врахуванні психологічних особливостей сприйняття, пригадування, впізнання та відтворення зовнішності людини й активізації асоціативної пам'яті очевидця під час згадування ним спостережуваної особи й фіксації суб'єктивного образу у вигляді фотозображення, що дає змогу скласти фоторобот навіть за наявності негативних чинників (погані умови

спостереження, емоційний стан потерпілого тощо). Водночас ідентифікуючим об'єктом слугує уявний образ зовнішнього вигляду, що зафіксований у пам'яті свідка, потерпілого (тобто ідеальні сліди) [77, с. 78].

Під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, слідчий обов'язково залучає судового експерта та проводить низку судових експертиз. Судовою експертизою визнають дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини кримінального провадження, що знаходиться в розпорядженні органу досудового розслідування чи суду [207]. Різноманітність слідів, які виявляють під час розслідування умисних вбивств при перевищенні меж необхідної оборони, дає змогу констатувати потенційну можливість під час такого кримінального провадження проводити всі основні види експертиз: криміналістичні, судово-медичні, судово-психологічні та судово-психіатричні, комплексні судові експертизи.

Так, під час узагальнення слідчо-судової практики (додаток Б) у кримінальних провадженнях про умисне вбивство, учинене при перевищенні меж необхідної оборони, було встановлено, що слідчі призначають низку експертних досліджень, серед яких: судово-медична (100 %); комплексна психолого-психіатрична експертиза (61,1 %); судово-дактилоскопічна (58,8 %); судово-трасологічні (38,8 %); судово-медична експертиза підозрюваного (36,4 %); судова імунологічна (32,9 %); судова медико-криміналістична (31,7 %); судова цитологічна (30,6 %); судова експертиза холодної зброї (18,8 %); судово-психологічна експертиза (5,9 %); судова балістична (2,2 %).

Проведення судових експертиз під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, здійснюють з урахуванням положень Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 8 січня 1998 року № 53/5 [223].

Важливе значення під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, має такий «традиційний» вид судової експертизи як судово-дактилоскопічна (58,8 %). Основним завданням дактилоскопічної експертизи є ідентифікація особи за слідами її рук, які залишено на місці події. Якщо версія про особу, що залишила слід, ще не висунута, а також якщо слідчий вважає за потрібне встановити, чи є на предметах обстановки місця події невидимі або слабо видимі сліди, перед експертом може постати питання про наявність таких слідів і їх придатність для ідентифікації особи. Експертиза слідів рук виконує також низку неідентифікаційних завдань, пов'язаних з визначенням механізму слідоутворення, особливостями будови руки, яка залишила слід, деякими іншими характеристиками слідоутворювального об'єкта [198].

Основними завданнями судово-трасологічної експертизи (38,8 %) є ідентифікація або визначення родової (групової) належності індивідуально визначених об'єктів за матеріально фіксованими слідами-відображеннями їх слідоутворювальних поверхонь; діагностика (установлення властивостей, станів) об'єктів; ситуаційні завдання (установлення механізму слідоутворення тощо). Трасологічна експертиза дає змогу також установити факти, які належать до просторових, функціональних, структурних, динамічних і деяких інших характеристик процесу слідоутворення, а також особливостей слідоутворювальних об'єктів. Під час проведення трасологічної експертизи може бути поставлено питання про наявність на предметах обстановки місця події слідів взаємодії з іншими предметами, придатність цих слідів для ідентифікації або про наявність у цих слідах ознак, що орієнтують на пошук зазначених об'єктів [198].

Типовими об'єктами дослідження судово-трасологічної експертизи є сліди людини (босих ніг, шкарпеток, панчіх, взуття) та вирішення діагностичних питань з установлення особливостей пересування людини, розміру взуття, її зросту тощо.

У процесі проведення експертизи механічних пошкоджень одягу встановлюють характер пошкоджень і механізм їх утворення, вирішують питання, пов'язані з ідентифікацією (ототожненням) знаряддя за пошкодженнями, що є на цьому одязі, тощо. У разі виявлення на одязі слідів біологічного походження чи хімічних сполук слідчий може призначати судово-хімічні, судово-біологічні, судово-медичні й інші експертизи одягу. Варто зауважити, що дослідження пошкоджень одягу, пов'язаних з одночасним спричиненням тілесних ушкоджень людині, належить до компетенції судово-криміналістично-медичної експертизи (31,7 %).

У разі виявлення під час розслідування слідів біологічного походження слідчий призначає біологічну експертизу, основними завданнями якої є: встановлення належності об'єктів тваринного й рослинного походження до конкретного біологічного роду чи виду, а також виявлення мікрооб'єктів зазначеного походження в будь-якій масі або на предметах обстановки місця події; установлення спільної родової (групової) належності декількох порівнюваних об'єктів; установлення належності об'єктів біологічного походження до одного цілого; визначення біологічних характеристик стану об'єкта; установлення належності об'єктів рослинного походження до наркотичних засобів тощо.

Під час розслідування досліджуваного нами виду злочину слідчий призначає судову експертизу для встановлення причин смерті (п. 1 ч. 2 ст. 242 КПК України); для встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень (п. 2 ч. 2 ст. 242 КПК України); для визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо осудності, обмеженої осудності (п. 3 ч. 2 ст. 242 КПК України); для визначення розміру шкоди немайнового характеру, заподіяної кримінальним правопорушенням (п. 6 ч. 2 ст. 242 КПК України) [135].

Судово-медична експертиза трупа під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, є обов'язковою для призначення, адже лише вона спроможна надати слідчому відповіді щодо

причини смерті потерпілого. Під час підготовки судово-медичної експертизи слідчий повинен, з огляду на наявні в нього матеріали, орієнтуватися на постановку таких питань, з'ясування яких дасть найбільш повну інформацію.

Судово-медичну експертизу трупа проводять з метою отримання відповідей на такі питання:

- чи є на тілі тілесні ушкодження, який характер і локалізація ушкоджень, що були заподіяні потерпілому;
- які ушкодження заподіяно прижиттєво, а які – посмертно;
- яка давність заподіяння ушкоджень;
- до якого ступеня тяжкості належать прижиттєво заподіяні тілесні ушкодження;
- чи можливим було заподіяння ушкоджень власною рукою потерпілого;
- чи збігаються характер і локалізація ушкоджень на тілі потерпілого з характером та локалізацією ушкоджень на його одязі;
- яка безпосередня причина смерті потерпілого;
- чи наявні ознаки активного або пасивного переміщення потерпілого після заподіяння ушкоджень;
- чи є на трупі ознаки зміни його розташування та пози після настання смерті?

Перелік запитань не є вичерпним, але ми вважаємо, що вищезазначені питання є основою проведення судово-медичної експертизи трупа. За потреби можна призначити додаткову, комплексну або комісійну експертизу. Слід зазначити, що існує ймовірність знищення деяких біологічних зразків людини (шкіри, крові, органів) у зв'язку з певним періодом часу, що призведе до неможливості проведення додаткових експертиз, тому слідчому під час проведення цієї слідчої дії, слід ретельно та з повною відповідальністю підготувати запитання, що стосується справи [55, с. 122].

Під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, окрім судово-медичної експертизи трупа, у 36,4 % проводять судово-медичну експертизу підозрюваного. Вона має на меті

встановлення характеру, механізму й тяжкості тілесних ушкоджень, спричинених у ході протиправних дій потерпілим відносно підозрюваного, а також встановлення наявності або відсутності боротьби між ними. Незначний відсоток проведення такої експертизи зумовлений тим, що не завжди після виявлення злочину встановлено особу злочинця (через декілька днів проведення цієї експертизи не актуально), або спричинений нехтуванням з боку слідчих важливістю її проведення, що в подальшому може викривити картину злочину та завадити встановленню об'єктивності.

Для такого злочину проведення судово-медичної експертизи злочинця має важливе значення в контексті встановлення характеру злочинних дій (механізму) та правильної кваліфікації злочину згідно зі ст. 118 КК України. Надалі, на підставі висновку проведеної експертизи, можна провести з підозрюваним слідчий експеримент, призначити додаткову експертизу для встановлення правдоподібності наданих показів підозрюваним з тілесними ушкодженнями, які було виявлено в нього під час експертизи.

Особлива роль у використанні спеціальних психологічних знань під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, належить призначенню та проведенню судових експертиз.

Так, після повідомлення особі про підозру в межах розслідування кримінального провадження про вищезазначений злочин необхідно встановити факт наявності необхідної оборони, зокрема на психологічному рівні в підозрюваного під час учинення злочину, оскільки законодавством передбачено особливий привілейований склад умисного вбивства (ст. 118 КК України) та пов'язане з цим пом'якшення кримінальної відповідальності. Водночас слідчому слід відмежувати стан необхідної оборони від досить схожого за складом злочину – умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання.

На стадії досудового розслідування кваліфікація стану сильного душевного хвилювання, як доречно зауважує М. В. Костицький, є компетенцією правоохоронних органів, проте здійснюється «на основі експертно-психологічного висновку про те, що в момент учинення злочину

підозрюваний (обвинувачений) перебував у стані емоційного збудження, яке досягло ступеня фізіологічного афекту» [294, с. 196]. Причому в разі учинення умисного вбивства під час перевищення меж необхідної оборони особа має усвідомлювати й бажати смерті особі, яка вчинила щодо неї напад.

Причому слідчий не володіє достатніми знаннями для вирішення ідентифікаційних, діагностичних, ситуаційних питань, пов'язаних із визначенням імовірності існування фізіологічного афекту в суб'єкта злочину в момент заподіяння смерті іншій людині. Тому постає потреба в залученні до досудового розслідування осіб, які володіють відповідними психологічними та психіатричними знаннями, можуть здійснити необхідні експертні дослідження й дати кваліфіковані висновки, відповідно до поставлених слідчим у постанові про призначення експертизи, питань. З огляду на вагоме значення комплексного використання спеціальних психолого-психіатричних знань для процесу доказування умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони, а також ураховуючи дискусійний характер наукових обговорень у вивченій нами літературі та проблемність застосування відповідних норм у слідчій практиці, очевидно є актуальність і важливість наукового дослідження окресленої тематики [295, с. 391].

Згідно із Законом України «Про психіатричну допомогу» від 22 лютого 2000 року [205] та Інструкцією про порядок проведення судово-психіатричної експертизи, затвердженої наказом Міністерства охорони здоров'я України від 8 жовтня 2001 року № 397 [196], предметом вивчення судово-психіатричної експертизи є визначення психічного стану осіб, щодо яких її призначено, у конкретні проміжки часу та щодо певних обставин, які мають юридичне значення та цікавлять слідство й суд.

Відповідно до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз і експертних досліджень, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5, судово-психологічна експертиза має на меті встановити ті особливості психічної

діяльності й такі їх вияви в поведінці особи, які мають юридичне значення та викликають певні правові наслідки [198]. Таким чином, предмет судово-психологічної експертизи становлять фактичні дані про результати впливу на психічне відображення навколишньої дійсності, регуляцію своєї поведінки під експертним непатологічних психічних факторів: вікового, ситуаційного, емоційного, особистісного [5, с. 28–30].

Проведене в межах нашого дослідження опитування слідчих засвідчило, що в 61,1 % випадків під час розслідування умисного вбивства, учиненого при перевищенні меж необхідної оборони, вони призначали комплексну психолого-психіатричну експертизу.

Перелік найбільш поширених питань, які необхідно з'ясувати під час призначення судово-психіатричної експертизи, є таким:

1. Питання, що характеризують поведінку людини:

– чи страждав підозрюваний під час інкримінованого йому діяння на психічний розлад, унаслідок якого він не міг у той період усвідомлювати свої дії або керувати ними;

– чи потребує підозрюваний застосування до нього примусових заходів медичного характеру (якщо так, то яких саме);

– чи страждає підозрюваний на хронічний алкоголізм або наркоманію;

– чи здатний підозрюваний за своїм психічним станом правильно сприймати факти, що мають доказове значення, і давати показання про них;

– якими є домінуючі мотиви поведінки цієї особи?

2. Питання, що стосуються характеру людини:

– якою є загальна психологічна характеристика підозрюваної особи (темперамент, характер, схильності, потребо-мотиваційна сфера тощо);

– які психічні властивості особи мають яскраво виражений характер і можуть істотно впливати на її поведінку (запальність, замкненість, крайня обережність тощо);

– як міг вплинути психічний стан підозрюваного в момент сприйняття події на правильність сприйняття, запам'ятовування, відтворення фактів?

Використання спеціальних психологічних знань під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, має особливе значення, набуває різних форм вираження. Чільне місце серед застосування спеціальних знань окресленого виду кримінального правопорушення посідає комплексна судова психолого-психіатрична експертиза, основною метою якої є встановлення наявності чи відсутності стану оборони під час здійснення протиправних дій [54, с. 174].

Об'єктом дослідження комплексної судової психолого-психіатричної експертизи є підозрюваний у вчиненні умисного вбивства під час перевищення меж необхідної оборони. Зміст експертного дослідження полягає в одночасному дослідженні взаємопов'язаних властивостей і рис об'єкта з використанням різних методів галузей наукового знання, їх комплексній оцінці та формуванню узагальненого висновку. Основне завдання комплексної судової психолого-психіатричної експертизи полягає в оцінці характеру психічного й психологічного стану та визначенні його впливу на поведінку підозрюваного в момент учинення злочину.

Такий компонент окремої методики розслідування кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи прямо передбачено й підзаконними нормативно-правовими актами. Наприклад, відповідно до п. 27 постанови Пленуму ВС України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 7 липня 2003 року № 2, для з'ясування того, чи вчинено діяння в стані сильного душевного хвилювання, суди мають призначити психолого-психіатричну експертизу, що передбачає застосування комплексу знань психології та психіатрії [208].

Підсумовуючи, слід зазначити, що результати проведеної наукової розвідки переконливо засвідчують обґрунтованість висновків про особливе місце комплексної судової психолого-психіатричної експертизи в структурі окремої методики розслідування зазначеного виду злочинів, адже, з огляду на потенційні діагностичні можливості, вона є однією з найбільш ефективних процесуальних форм використання спеціальних знань для підтвердження чи

спростування факту наявності фізіологічного афекту, що суттєво вплинув на поведінку особи в момент учинення умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони.

Висновки до розділу 3

У структурі розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, розкрито тактику слідчих (розшукових) дій, що спрямовані на отримання доказової інформації, наявної в ідеальних джерелах. До таких слідчих (розшукових) дій належить допит, зокрема такий його різновид, як одночасний допит двох чи більше допитаних осіб.

Особливістю допиту підозрюваного є його проведення в більшості випадків за умов безконфліктної слідчої ситуації. Це зумовлено тим, що підозрюваний не мав наміру заподіяти смерть іншій особі, однак через виключні обставини, дії особи, яка вчинила суспільно небезпечне посягання, підозрюваний застосував заходи необхідної оборони. Тому слідчий під час проведення допиту має спонукати підозрюваного надати правдиві показання, співпрацювати зі слідством з метою повного й об'єктивного з'ясування обставин кримінального провадження.

Одним з ключових завдань допиту є встановлення стану необхідної оборони й заходів її перевищення в показаннях підозрюваного та свідків злочину. Зокрема, у КПК України визначено заборону постановки навідних запитань під час судового розгляду (ч. 6 ст. 352 КПК України), однак під час досудового розслідування вказане положення не знайшло своєї законодавчої регламентації. Водночас постановка навідних запитань учаснику кримінального провадження може вплинути на об'єктивність і достовірність отримуваних показань, спотворити картину події злочину, викликати помилки кваліфікації. З огляду на викладене, варто доповнити ст. 224 КПК України «Допит», додавши п. 10 такого змісту: «Під час допиту не дозволяється постановка навідних

запитань будь-кому з учасників слідчої (розшукової) дії, тобто запитань, у формулюванні яких міститься відповідь, частина відповіді або підказка до неї».

З метою з'ясування психологічного стану учасників події на момент учинення злочину, особливостей сприйняття ними дій з учинення злочину, встановлення психологічного контакту, важливим є залучення до проведення вербальних слідчих (розшукових) дій спеціаліста – психолога. Його діяльність допомагає слідчому визначити, чи перебував підозрюваний на момент учинення злочину в стані необхідної оборони, відновити в пам'яті учасника кримінального провадження забуті обставини вчинення злочину, надати іншу психологічну допомогу.

Розкрито особливості проведення слідчих (розшукових) дій, спрямованих на отримання доказової інформації, наявної в матеріальних джерелах (огляд, освідування, обшук).

Під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, огляд, зокрема такий його різновид, як огляд місця події, є однією з найважливіших слідчих (розшукових) дій. Тактика проведення огляду місця події передбачає три стадії: підготовчу, робочу та заключну, що спрямовані на виконання завдань, визначених змістом роботи. Залежно від слідчих ситуацій, запропоновано тактичні прийоми з метою встановлення обставин кримінального провадження за результатами огляду місця події: зіставлення первинних даних і обстановки місця події; аналіз окремих слідів на місці події; моделювання події, що відбулася; зіставлення обстановки місця події з відомими даними тощо.

Під час огляду місця події особливу увагу слід звертати на негативні обставини, зокрема з метою аналізу обстановки місця події, слідів боротьби. На підставі вивчення негативних обставин можна зорієнтуватися щодо огляду, розширивши його межі, виявити додаткову слідову інформацію, встановити ознаки інсценування злочину. Негативні обставини, виявлені під час огляду місця події, мають важливе значення для перевірки версії про наявність стану необхідної оборони і перевищення її меж.

Досліджено слідчі (розшукові) дії, унаслідок яких отримується інформація, як словесна, так і матеріально фіксована (пред'явлення для впізнання, слідчий експеримент, проведення експертиз).

Обґрунтовано важливість проведення слідчого експерименту (73,4 % кримінальних проваджень) під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, з метою перевірки й уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин учиненого злочину шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань.

Під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, слідчий обов'язково залучає судових експертів і проводить низку судових експертиз. Вивчення кримінальних проваджень (додаток А) засвідчило, що типовими є такі судові експертизи: судово-медична експертиза трупа (100 %); комплексна психолого-психіатрична експертиза підозрюваного (61,1 %); судово-дактилоскопічна експертиза (58,8 %); судово-медична експертиза підозрюваного (36,4 %); судово-трасологічна (38,8 %); судова імунологічна (32,9 %); судова медико-криміналістична (31,7 %); судова цитологічна (30,6 %); судова експертиза холодної зброї (18,8 %); судова балістична (5,9 %); судово-психологічна експертиза (2,3 %) тощо.

ВИСНОВКИ

У дисертації розроблено й обґрунтовано теоретичні засади, запропоновано практичні рекомендації щодо розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони. Результати здійсненого аналізу дають змогу сформулювати такі висновки:

1. Теоретичним підґрунтям дослідження розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, є праці вітчизняних та іноземних учених, у яких висвітлено фундаментальні основи криміналістичної методики. Акцентовано увагу на окремих методиках розслідування умисних вбивств. Визначено напрями наукового пошуку в межах проблематики розслідування вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, окреслено завдання щодо формування криміналістичних рекомендацій.

2. Сформовано криміналістичну характеристику умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, відповідно до її головних елементів, таких як: спосіб учинення злочину (передбачає вчинення та приховування злочину, за якого реалізацію злочинних дій здійснено в насильницький спосіб, із застосуванням фізичного насильства та використанням відповідних засобів і знарядь); обстановка вчинення злочину (злочинні дії вчиняють переважно в житлових приміщеннях, у вечірній або нічний час доби); слідова картина (є інформативною, представлена матеріальними й ідеальними слідами); поведінка злочинця (спричинена попередніми протиправними діями потерпілого, посяганням, застосуванням насильства, небезпечного для життя та здоров'я, що зумовлює застосування заходів необхідної оборони, перевищення яких призводить до смерті особи).

3. На підставі законодавчого визначення предмета доказування та з огляду на специфіку злочинів, передбачених ст. 118 КК України, конкретизовано обставини, що підлягають встановленню. Початковий етап розслідування спрямований на з'ясування обставин, визначених ст. 91 КПК України. Зокрема, обов'язково з'ясовують: безпосередню причину смерті; у

який спосіб, за допомогою яких знарядь учинено вбивство; час настання смерті; місце вчинення вбивства; обставини, за яких учинено вбивство; особу вбитого та ймовірного злочинця; мотиви вбивства; обставини, що сприяли вбивству, тощо. Ключовою обставиною, що підлягає встановленню на початковому етапі розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, є з'ясування стану необхідної оборони й особливостей її перевищення.

4. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, залежно від вихідної інформації класифіковано на сприятливі (кримінальне провадження розпочато у зв'язку з повідомленням про вчинення злочину в умовах очевидності, особу злочинця затримано чи наявні відомості про нього) і несприятливі (кримінальне провадження розпочато у зв'язку з виявленням трупа з ознаками насильницької смерті, особу ймовірного злочинця не встановлено або інформації про нього немає). Алгоритми вирішення таких слідчих ситуацій охоплюють проведення огляду місця події, затримання підозрюваного в учиненні злочину, допит підозрюваного та свідків (очевидців) злочину, проведення судових експертиз.

5. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, може бути реалізована в таких формах: під час діяльності в складі слідчо-оперативної групи (98,1 % слідчих); шляхом надання письмового доручення на проведення слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів (85,6 %) та негласних слідчих (розшукових) дій (1,4 %); у межах виконання усних вказівок і доручень слідчого оперативним підрозділом (34,9 %); надання оперативним підрозділом обґрунтованих пропозицій щодо необхідності проведення конкретних слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів (19,2 %).

6. Вербальними слідчими (розшуковими) діями, які проводять під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної

оборони, є допит і одночасний допит двох чи більше допитаних осіб. Під час проведення допиту підозрюваного типовими є дві слідчі ситуації: він визнає себе винним у вчиненні злочину (83,5 % кримінальних проваджень) або заперечує свою причетність до вчинення злочину (16,5 %). З метою підвищення ефективності проведення допиту запропоновано низку тактичних прийомів: максимальна деталізація показань; проведення повторного допиту; допущення легенди; виявлення інтересу до дрібних другорядних фактів і замовчування інших відомих слідству обставин; використання різного темпу формулювання питань; пред'явлення доказів. Обґрунтовано рекомендації щодо проведення допиту підозрюваного із залученням спеціаліста (психолога) та з використанням технічних засобів фіксації (відеозапису), зокрема з метою отримання матеріалів для проведення комплексної психолого-психіатричної експертизи підозрюваного.

7. Невербальними слідчими (розшуковими) діями, які проводять під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, є огляд, освідування та обшук. У 95,5 % за результатами проведення огляду місця події було вилучено слідову інформацію, яка в кримінальному провадженні набула значення речових доказів (знаряддя та засоби вчинення злочину, біологічні сліди, мікрооб'єкти, трасологічні сліди-відображення).

Освідування під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, має на меті виявлення слідів злочину, зокрема слідів людини (крові, волосся), слідів застосування знарядь злочину (ножа, палиці), слідів взаємодії з навколишнім середовищем (грунт), а також особливих прикмет (подряпини, синці на тілі особи). Освідування проводять за умов невідкладності, з метою фіксації слідової інформації, яка зберігається протягом нетривалого часу (подряпини) або може змінюватися чи зникати (піднігтьовий вміст).

Проведення обшуку під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, характеризується невідкладністю.

Для виявлення біологічних слідів необхідно вилучати одяг підозрюваного, який імовірно був на ньому під час учинення злочину, знаряддя вчинення злочину.

8. Завданням слідчого експерименту, який проводять у межах розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, є перевірка сформульованих версій, отримання доказів, що мають значення для розслідування злочину. Типовими є такі види слідчого експерименту: експеримент для встановлення дій учасників події злочину (11,7 % кримінальних проваджень); експеримент для встановлення механізму заподіяння тілесних ушкоджень особі (40,0 %); експеримент для встановлення можливості утворення слідів злочину за певних обставин (36,7 %); експеримент для встановлення можливості сприйняття свідками події злочину (11,7 %).

Важливі обставини кримінального провадження щодо розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, можна встановити шляхом пред'явлення для впізнання. Типовими об'єктами пред'явлення для впізнання за цих умов є: підозрюваний (49,3 %), труп (27,1 %), речі (12,1 %), фотознімки, матеріали відеозапису (11,4 %).

Чільне місце серед судових експертиз, які проводять під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, посідає комплексна судова психолого-психіатрична експертиза (61,1 %), що спрямована на встановлення психологічного та психічного стану підозрюваного й визначення його впливу на поведінку підозрюваного в момент учинення злочину, що дає змогу з'ясувати стан необхідної оборони.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абушов Т. А. Система організаційних і тактичних дій під час проведення обшуку. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2011. № 6 (79). С. 198–205.
2. Авдєєва Г. К. Проблеми судово-експертного дослідження контрафактної аудіовізуальної продукції (за матеріалами кримінальних справ) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2006. 242 с.
3. Алексейчук В. И. Экспресс-анализ на месте происшествия при расследовании убийств. *Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи* : матеріали наук.-практ. конф. (22–23 квіт. 2004 р.) / за ред. В. В. Сташиса. Київ ; Харків, 2004. С. 249–251.
4. Алексійчук О. М. Предмет доказування у кримінальних справах про вбивства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2012. 185 с.
5. Андреев И. С., Грамович Г. И., Порубов Н. И. Курс криминалистики / под ред. Н. И. Порубова. Минск : Вышэйшая шк., 2000. 335 с.
6. Андрєєв О. О. Розслідування вбивств, учинених неповнолітніми : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2007. 239 с.
7. Анохін А. М. Предмет доказування у кримінальних провадженнях про дорожньо-транспортні пригоди : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2013. 160 с.
8. Антощук А. О. Початковий етап розслідування вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2014. 203 с.
9. Ахмедшин Р. Л. Криминалистическая характеристика личности преступника : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Томск, 2006. 48 с.
10. Байлов А. В. Кримінальна відповідальність за посягання на життя та здоров'я особи, учинені в стані сильного душевного хвилювання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2004. 200 с.

11. Балабанова Л. М. Судебная психопатология (вопросы определения нормы и отклонений) : монография. Донецк : Сталкер, 1998. 432 с.
12. Баулин Ю. В. Обстоятельства, исключющие преступность деяния. Харьков : Основа, 1991. 360 с.
13. Бахин В. П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962–2002). Киев : типогр. журн. «Охрана труда», 2002. 268 с.
14. Бахин В. П. Следственная практика: проблемы изучения и совершенствования. Киев : Лыбидь, 1991. 142 с.
15. Бахін В. П., Весельський В. К. Тактика допиту. Київ : Правник, 1997. 64 с.
16. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории к практике. М. : Юрид. лит., 1988. 304 с.
17. Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. М. : Юрист, 1997. Т. 2. Частные криминалистические теории. 463 с.
18. Белкин Р. С. Очерки криминалистической тактики : учеб. пособие. Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1993. 200 с.
19. Белкин Р. С. Эксперимент в следственной, судебной и экспертной практике. М. : Юрид. лит., 1964. 223 с.
20. Белкин Р. С., Винберг А. И. Криминалистика. Общетеоретические проблемы. М. : Юрид. лит., 1973. 264 с.
21. Берназ В., Неледва Н. Регламентация початку досудового розслідування як основа кримінально-процесуального провадження. *Вісник прокуратури*. 2013. № 1. С. 62–67.
22. Бессонов А. А. Особенности методики расследования убийств, совершенных организованными преступными группами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Волгоград, 2003. 233 с.
23. Білоус В. В. Проблеми методики розслідування фіктивного підприємництва : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2004. 256 с.
24. Благута Р. І., Сергієнко О. О., Устюгова О. Є. Кримінальний процес України : навч. посіб. Львів : Біблос, 2010. 500 с.

25. Бондар В. С. Проблеми теорії і практики використання спеціальних криміналістичних знань в розслідуванні крадіжок з проникненням у житло : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 236 с.
26. Борисенко І. В. Методика розслідування вбивств з розчленуванням трупа : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 1999. 221 с.
27. Борисенко І. В. Особа потерпілого як елемент криміналістичної характеристики вбивств із розчленуванням трупа. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2006. Вип. 35. С. 142–149.
28. Бояров В. І. Особливості методики розслідування вбивств, скоєних в умовах протистояння злочинних угруповань : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2000. 209 с.
29. Бузинарський М. Ю. Методика розслідування умисного знищення або пошкодження майна шляхом підпалу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2011. 212 с.
30. Булулуков О. Ю. Методика розслідування вбивств при відсутності трупа : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 1997. 24 с.
31. Бурданова В. С. О понятии и значении негативных обстоятельств. *Вопросы предупреждения преступности*. М., 1965. Вып. 2. С. 32–37.
32. Быховский И. Е. Осмотр места происшествия. М. : Юрид. лит., 1973. 204 с.
33. Васильев А. Н., Карнеева Л. М. Тактика допроса. М. : Юрид. лит., 1970. 208 с.
34. Васильев А. Н., Яблоков Н. П. Предмет, система и теоретические основы криминалистики. М. : МГУ, 1984. 143 с.
35. Васильев В. Л. Юридическая психология : учеб. пособие. 4-е изд., доп. и перераб. СПб. : Питер, 2002. 640 с.
36. Вацаб В. М. Розслідування злочинів організованих злочинних груп (тактико-психологічні основи) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2003. 182 с.

37. Ващук О. П. Методика розслідування нападів на інкасаторів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2012. 264 с.
38. Веліканов С. В. Класифікація слідчих ситуацій в криміналістичній методиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2002. 19 с.
39. Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. 2-ге вид. переробл. та доповн. Київ : Центр учб. літ., 2012. 320 с.
40. Весельський В. К. Слідча ситуація як категорія криміналістичної тактики. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2011. № 25. С. 193–199.
41. Використання психологічних знань у оперативно-розшуковій діяльності органів внутрішніх справ України за сучасних умов : навч.-практ. посіб. / [Д. О. Александров, Б. І. Бараненко, О. В. Бочковий та ін.] ; за ред. д-ра юрид. наук, проф. А. В. Іщенко, д-ра психол. наук, проф. В. С. Медведєва. Київ : ДНДІ МВС України ; Харків : Мачулін, 2015. 236 с.
42. Винберг А. И., Миньковский Г. М., Рахунов Р. Д. Косвенные доказательства в советском уголовном процессе. М. : Госюриздат, 1956. 219 с.
43. Виноградов И. В., Кочаров Г. И., Селиванов Н. А. Экспертизы на предварительном следствии : справ. Пособие / Прокуратура СССР ; Всесоюз. науч.-исслед. ин-т криминалистики. М. : Госюриздат, 1959. 216 с.
44. Волобуєв А. Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2002. 42 с.
45. Волчецкая Т. С. Криминалистическая ситуалогия : монография / под ред. Н. П. Яблокова. Калининград : Калининград. ун-т, 1997. 248 с.
46. Галдецька І. Г. Правові та наукові основи використання спеціальних медичних знань при розслідуванні злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2011. 16 с.
47. Герасимов И. Ф. Криминалистическая тактика и следственные ситуации. *Теоретические проблемы криминалистической тактики* : межвузов. сб. науч. тр. Свердловск, 1981. С. 13–18.

48. Герасимов И. Ф. Теоретические проблемы раскрытия преступлений : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. М., 1979. 31 с.
49. Головченко Л. Н. Оценка заключений криминалистической экспертизы : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Киев, 1995. 216 с.
50. Горецкая А. Н., Кудряшова С. В. Факторы, определяющие профессиональную компетентность судебного эксперта. *Юридична психологія в Україні: здобутки та перспективи* : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 24 квіт. 2015 р.). Київ, 2015. С. 203–207.
51. Гребенюк М. О. Історія психологічного дослідження поняття агресії. *Юридична психологія в Україні: здобутки та перспективи* : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 24 квіт. 2015 р.). Київ, 2015. С. 85–87.
52. Громовий А. О. Заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення як передумова для початку досудового розслідування. *Часопис Академії адвокатури України*. 2013. № 4. С. 1–6.
53. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. М. : НКВД РСФСР, 1930. 144 с.
54. Груздь О. І. Використання спеціальних психологічних знань під час розслідування умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони. *Актуальні питання експертно-криміналістичного забезпечення правоохоронної діяльності* : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 25 листоп. 2016 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 105–107.
55. Груздь О. І. Проведення судово-медичної експертизи трупа при розслідуванні вбивств. *Теорія і практика судової експертизи* : матеріали круглого столу. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 120–121.
56. Гузей В. М. Методика розслідування умисних вбивств або заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони чи перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 20 с.
57. Гузей В. М. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування умисних вбивств або заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі

перевищення меж необхідної оборони чи перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 33–41.

58. Гулкевич З. Т. Роль протоколів слідчих дій у доказуванні в кримінальних справах. *Вісник Львівського університету*. 2001. № 36. С. 576–580.

59. Гуняев В. А. Содержание и значение криминалистической характеристики преступлений. *Криминалистическая характеристика преступлений* : сб. науч. тр. М., 1984. С. 58–61.

60. Даньшин И. Н. К вопросу о понятии личности преступника. *Проблемы социалистической законности*. 1980. Вып. 6. С. 117–126.

61. Денисюк С. Ф. Співвідношення тактики та організації проведення слідчої дії. *Право і безпека*. 2010. № 4. С. 176–179.

62. Дикунов А. И. Криминалистический анализ следовой картины расследуемого события с признаками преступления : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. М., 2005. 186 с.

63. Дондик Г. П. Використання спеціальних бухгалтерських знань при розслідуванні злочинів у сфері сільськогосподарського виробництва : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпропетровськ, 2011. 256 с.

64. Дрозд В. Г. Організаційні і тактичні аспекти розслідування умисних тяжких тілесних ушкоджень : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2009. 16 с.

65. Дудин Н. П., Луговцева С. А. Судебное разбирательство уголовных дел в отношении несовершеннолетних. СПб. : Питер, 2005. 172 с.

66. Дуфенюк О. М., Кунтій А. І. Комплексна судова психолого-психіатрична експертиза як форма використання спеціальних знань під час розслідування умисного вбивства, учиненого в стані сильного душевного хвилювання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2015. Вип. 1. С. 387–397. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvlduvs_2015_1_40.

67. Дячук В. І. Використання спеціальних знань при розслідуванні дорожньо-транспортних пригод : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 250 с.
68. Еникеев М. И. Юридическая психология : учебник для вузов. М. : НОРМА-ИНФРА, 2001. 517 с.
69. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua>.
70. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення. *Генеральна Прокуратура України* : [сайт]. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011>.
71. Жерж Н. А. Особа злочинця як об'єкт криміналістичного та кримінально-правового вивчення: порівняльно-правовий аналіз. *Роль права та закону в громадянському суспільстві* : зб. тез наук. доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (13–14 лют. 2015 р.). Київ, 2015. С. 94–97.
72. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції : монографія. Харків : Апостиль, 2012. 304 с.
73. Журавель В. А. Обставини, що підлягають з'ясуванню, у структурі криміналістичної методики. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2010. Вип. 10. С. 12–20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2010_10_6
74. Завадський О. М. Слідова картина як структурний елемент криміналістичної характеристики розбійних нападів, учинених організованою групою. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2011. Вип. 24. С. 297–304.
75. Загинеї З. Кримінологічний портрет злочинця який вчинив злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. № 1. С. 51–57. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/1-2014/51-aginej.pdf>.
76. Закатов А. А., Иванов В. А. О повышении роли специалистов в расследовании преступлений. *Правовые и организационные вопросы*

предварительного расследования : труды ВШШ МВД СССР. Волгоград, 1977. Вып. 17. С. 80–82.

77. Затенацький Д. В. Ідеальні сліди в криміналістиці (техніко-криміналістичні та тактичні прийоми їх актуалізації) / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2010. 160 с.

78. Здоровко С. Ф. Тактичні операції при розслідуванні вбивств, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2002. 209 с.

79. Зелінський А. Ф. Кримінальна психологія : науч.-практ. вид. Київ : Юрінком Інтер, 1999. 240 с. URL: http://www.dolit.net/author/3900/ebook/11403/zelinskiy_af/kriminalnaya_psihologiya/read.

80. Землянська О. В. Особливості посмертної судово-психологічної експертизи. *Право і Безпека*. 2009. № 2. С. 233–238.

81. Іваниця А. В. Структура криміналістичної характеристики вбивств через необережність. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 303–309.

82. Іванов Ю. Ф., Джужа О. М. Кримінологія : навч. посіб. Київ : Паливода А. В., 2008. 292 с.

83. Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень : наказ МВС України 14 серп. 2012 р. № 700. *Document.ua* : [сайт]. URL : <http://document.ua/pro-organizaciyu-vzaemodiyi-organiv-dosudovogo-rozsliduvannj-doc119907.html>.

84. Інструкція про порядок ведення єдиного обліку в органах поліції заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події : наказ МВС України від 06 листоп. 2015 р. № 1377. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1498-15>.

85. Іщенко А. В. Методологічні та організаційні проблеми розвитку криміналістичних наукових досліджень : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 1996. 37 с.

86. Іщенко В. М. Протоколи слідчих і судових дій та інші документи як джерела доказів у кримінальному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2001. 20 с.

87. Казміренко Л. І. Юридико-психологічний коментар до ст. 20 КК України. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права* : матеріали VII Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 11 листоп. 2017 р.) Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 135–139.

88. Калужна О. М. Мета пред'явлення для впізнання в контексті його співвідношення з тактичними прийомами інших слідчих дій та оперативно-розшуковими заходами, в основі яких лежить узнавання. *Вісник Львівського національного університету ім. І. Франка*. 2012. Вип. 55. С. 280–290.

89. Карлов В. Я. Использование криминалистической техники в расследовании преступлений : науч.-практ. пособие. М. : Экзамен, 2006. 192 с.

90. Карпов Н. С. Криміналістичні засади вивчення злочинної діяльності : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 32 с.

91. Керівництво з розслідування злочинів : наук.-практ. посіб. / [В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель] ; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Одиссей, 2010. 960 с.

92. Ключев О. М. Проблеми розмежування понять «координація» і «взаємодія» в управлінській науці та практичній діяльності органів внутрішніх справ. *Право і безпека*. 2011. № 3. С. 76–80.

93. Коваленко В. В. Організація профілактики економічної злочинності в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2004. 398 с.

94. Коваленко Є. Г. Кримінальний процес України : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 576 с.

95. Ковбаса В. М. Криміналістична характеристика спеціальних знань. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 224–229.

96. Когутич І. І. Криміналістика : курс лекцій. Київ : Атіка, 2013. 887 с.

97. Колдин В. Я. Задачи, объекты и этапы судебной идентификации. *Известия вузов. 1967. № 3. С. 66–81. (Серия «Правоведение»).*
98. Колесниченко А. Н. Научные и правовые основы расследования отдельных видов преступлений : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харьков, 1967. 30 с.
99. Колесниченко А. Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений : текст лекции. Харьков : Харьков. юрид. ин-т, 1976. 28 с.
100. Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Криминалистическая характеристика преступлений : учеб. пособие. Харьков : Юрид. ин-т, 1985. 93 с.
101. Комаринська Ю. Б. Методика розслідування навмисних вбивств, замаскованих під нещасний випадок або самогубство на залізничному транспорті : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 235 с.
102. Комаринська Ю. Б., Галаган О. І. Розслідування навмисних вбивств, замаскованих під нещасний випадок або самогубство на залізничному транспорті : навч. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2013. 124 с.
103. Коновалова В. Е. Вбивство: мистецтво розслідування : монографія. Харків : Факт, 2001. 311 с.
104. Коновалова В. Е. Психология в расследовании преступлений. Харків : Вища шк., 1978. 20 с.
105. Коновалова В. Е., Сербулов А. М. Тактика допроса при расследовании преступлений. Киев : Вища шк., 1978. 94 с.
106. Коновалова В. Е., Шепитько В. Ю. Основы юридической психологии : учебник. Харьков : Одиссей, 2005. 352 с.
107. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/page>.
108. Коршунов В. М. Следы на месте происшествия. Обнаружение, фиксация, изъяти. М. : Экзамен, 2001. 288 с.

109. Косміна Н. М. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2010. 219 с.
110. Костенко М. В. Криміналістична характеристика вбивств на замовлення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2003. 20 с.
111. Костенко М. В. Криміналістична характеристика вбивств на замовлення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2003. 219 с.
112. Костицкий М. В. Психологические методы в борьбе с правонарушениями. Киев : Высш. шк., 1981. 51с.
113. Котюк І. І. Теоретичні аспекти криміналістичної ідентифікації : монографія. Київ : Київ. ун-т, 2004. 208 с.
114. Кофанова О. С. Теоретичні та практичні аспекти використання спеціальних знань при розслідуванні злочинних посягань на культурні цінності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2011. 229 с.
115. Кочаров Г. И. Опознание на предварительном следствии : пособие для следователей / Прокуратура СССР ; Всесоюзный научно-исследовательский институт криминалистики. М. : Госюриздат, 1955. 84 с.
116. Кравченко О. А. Застосування спеціальних знань у доказуванні на досудовому слідстві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2003. 199 с.
117. Красюк І. П. Взаємодія експертних підрозділів і оперативних служб у протидії організованих злочинності: історія, сучасність, перспективи. *Національна академія внутрішніх справ* : [сайт]. URL: http://mndc.naiu.kiev.ua/.../g8_03.htm.
118. Кригер В. И. Взаимодействие органов прокуратуры с общественными организациями в предупреждении преступлений и иных правонарушений. *Взаимодействие органов прокуратуры с Советами народных депутатов, иными государственными органами, общественными организациями и трудовыми коллективами в предупреждении преступлений* : сб. ст. М., 1983. С. 67–92.

119. Криміналістика : учебник / под ред. А. Н. Васильева. М. : МГУ, 1980. 566 с.
120. Криміналістика. Криміналістическая тактика и методика расследования преступлений : учебник для юристов / под ред. В. Ю. Шепітько. Харків : Одиссей, 2001. 528 с.
121. Криміналістика / за ред. В. Ю. Шепітька. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Ін Юре, 2004. 728 с.
122. Криміналістика : навч. посіб. / [Р. І. Благута, Р. І. Сибірна, В. М. Бараняк та ін.] ; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. Київ : Атіка, 2012. 496 с.
123. Криміналістика : навч.-метод. посіб. / [В. В. Тіщенко, Л. І. Аркуша, В. М. Плахотіна]. 4-те вид., виправл. Одеса : Фенікс, 2013. 338 с.
124. Криміналістика : підручник / за ред. П. Д. Біленчука. Київ : АТІКА, 2001. 544 с.
125. Криміналістика : підручник / [В. Д. Берназ, В. В. Бірюков, А. Ф. Волобуєв] ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва ; МВС України. Харків : ХНУВС, 2011. 666 с.
126. Криміналістика : підручник / [кол. авт.: В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.] ; за ред. В. Ю. Шепітька. 4-те вид., переробл. і доповн. Харків : Право, 2008. 464 с.
127. Криміналістика : підручник / [кол. авт.: В. М. Глібко, А. Л. Дудніков, В. А. Журавель та ін.] ; за ред. В. Ю. Шепітька. Київ : Ін Юре, 2001. 684 с.
128. Криміналістика : підруч. для студ. юрид. вузів і ф-тів / за ред. В. Ю. Шепітька. Київ : Ін Юре, 2004. 728 с.
129. Криміналістика : підручник / [П. Д. Біленчук, В. К. Лисиченко, Н. І. Клименко та ін.] ; за ред. П. Д. Біленчука. 2-ге вид., виправл. і доповн. Київ : Атіка, 2001. 544 с.
130. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / [М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.] ; за заг. ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 2-е вид., переробл. і доповн. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 544 с.

131. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
132. Кримінальний процес : підручник / за заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. Київ : Центр учб. літ., 2013. 544 с.
133. Кримінальний процес : підручник / за ред. Ю. М. Groшевого, О. В. Капліної. Харків : Право, 2010. 608 с.
134. Кримінальний процес : підручник / [Ю. М. Groшевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін.] ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Groшевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків : Право, 2013. 824 с.
135. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2013 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.
136. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 т. / [О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.] ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Харків : Право, 2012. 768 с.
137. Кримінологія : підручник / за заг. ред. Л. С. Сміяна, Ю. В. Нікітіна. Київ : Нац. акад. упр., 2010. 496 с.
138. Крылов И. Ф. Криминалистическое учение о следах. Ленинград : Ленинград. ун-т, 1976. 194 с.
139. Кубарєв І. В. Проблеми організації розслідування вбивств, що вчиняються групою осіб в умовах неочевидності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Донецьк, 2007. 221 с.
140. Кузнецова С. В., Кобцова Т. С. Тактика допроса несовершеннолетних : практ. пособие. М. : Экзамен, 2004. 96 с.
141. Кузьмічов В. С. Криміналістичний аналіз розслідування злочинів : монографія. Київ : НАВСУ – Правник, 2000. 450 с.
142. Кузьмічов В. С., Прокопенко Г. І. Криміналістика (схеми і таблиці) : навч. посіб. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, Є. М. Моїсєєва. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 368 с.

143. Кунтій А. І. Методика розслідування умисного вбивства, учиненого в стані сильного душевного хвилювання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2015. 227 с.

144. Кунтій А. І. Тактика допиту неповнолітнього свідка під час розслідування умисного вбивства, учиненого в стані сильного душевного хвилювання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. Вип. 3. С. 386–393. (Серія «Юридична»).

145. Кунтій А. І. Тактика проведення освідування підозрюваного у кримінальному провадженні про умисне вбивство, учинене в стані сильного душевного хвилювання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. Вип. 2. С. 310–320.

146. Курилін І. Р. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, які посягають на права інтелектуальної власності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. 261 с.

147. Курман О. В. Методика розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2002. 227 с.

148. Курс криміналістики : в 3 т. / под ред. О. Н. Коршунова, А. А. Степанова. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. Т. 1 : Общетеоретические вопросы. Криминалистическая техника. Криминалистическая тактика. 683 с.

149. Курс криміналістики. Общая часть / [В. Е. Корноухов, А. Р. Белкин, В. М. Богданов, Э. И. Бордиловский] ; отв. ред. В. Е. Корноухов. М. : Юристъ, 2000. 784 с.

150. Лившиц Е. М., Белкин Р. С. Тактика следственных действий. М. : Юристъ, 1997. 237 с.

151. Лисенко В. В. Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції (теорія і практика). Київ : Логос, 2004. 499 с.

152. Лисиченко В. К., Циркаль В. В. Использование специальных знаний в следственной и судебной практике : учеб. пособие. Киев : КГУ, 1987. 100 с.

153. Лузгин И. М. Методологические проблемы расследования. М. : Юрид. лит., 1973. 216 с.

154. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Пред'явлення для впізнання – засіб інформаційного забезпечення розслідування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 4. С. 46–53.
155. Лук'янчиков Є. Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2005. 360 с.
156. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Право особи на недоторканність під час освідування. *Процесуальне та криміналістичне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень в світлі вимог сучасного Кримінального процесуального кодексу України* : матеріали Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. (26 листоп. 2015 р.). Одеса, 2015. С. 89–91.
157. Лупіносова О. М. Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2007. 20 с.
158. Лускатов О. В., Лускатова Т. О. Використання окремих нетрадиційних засобів для отримання криміналістично значущої інформації. *Криміналістичний вісник*. 2013. № 1 (19). С. 101–107.
159. Макаренко Є. І., Негодченко О. В., Тертишник В. М. Огляд місця події : навч. посіб. Дніпропетровськ : ДЮІ МВС України, 2001. 156 с.
160. Макаренко Н. П. Техника расследования преступлений: практическое руководство для судебных работников. Харьков : НКЮ УССР, 1925. 156 с.
161. Мангутов И. С., Уманский Л. И. Организатор и организаторская деятельность. Ленинград : Ленинград. ун-т, 1975. 185 с.
162. Маринів В. І. Правові засади освідування особи. *Вісник прокуратури*. 2003. № 12 (30). С. 71–76.
163. Маркелов Т. Л. Взаимосвязь органов прокуратуры с общественностью в борьбе с правонарушениями. *Проблемы участия общественности в борьбе с преступностью*. М., 1978. С. 110–122.
164. Марчак В. Я. Використання спеціальних психологічних знань у досудовому слідстві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2003. 189 с.

165. Марчак В. Я. Використання спеціальних психологічних знань у досудовому слідстві. Чернівці : Рута, 2005. 152 с.
166. Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Харьков : Консум, 1999. 480 с.
167. Махов В. Н. Использование познаний сведущих лиц при расследовании преступлений. *Проблемы предварительного следствия в уголовном судопроизводстве*. М., 1980. С. 47–63.
168. Медведев С. И. Негативные обстоятельства и их использование в раскрытии преступлений : учеб. пособие. Волгоград : МВД СССР, 1973. 120 с.
169. Мировська А. В. Використання спеціальних знань при розслідуванні фальшивомонетництва : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2012. 285 с.
170. Миронов А. И. Осмотр места происшествия по делам об убийствах : учеб.-метод. пособие. М. : НИИ МВД СССР, 1958. 147 с.
171. Мишков Я. Є. Методика розслідування хабарництва : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 20 с.
172. Надгорний Г. М. Проблема розмежування функцій експерта і спеціаліста. *Державно-правова реформа в Україні* : матеріали наук.-практ. конф. Київ, 1997. С. 318–321.
173. Немировский Е. Я. Советское уголовное право. *Антологія української юридичної думки* : в 10 т. Київ, 2004. Т. 7. Кримінальне право. С. 528.
174. Новый тлумачний словник української мови : у 3 т. / [уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко]. Київ : Аконіт, 2001. Т. 1 : А–К. 928 с.
175. Новиков С. И., Ярамышьян Ш. Ш. Следственный эксперимент при расследовании дорожно-транспортных происшествий : учеб. пособие. Киев : КВШ МВД СССР, 1986. 84 с.
176. Новикова Ю. В. Расследование краж, совершенных группой лиц : науч.-метод. пособие. М. : Юрлитинформ, 2005. 204 с.
177. Образцов В. А. Криминалистика : курс лекций. М. : Право и Закон, 1996. 448 с.

178. Образцов В. А. Проблемы совершенствования научных основ методики расследования преступлений : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. М., 1985. 33 с.
179. Оперук В. І. Методика розслідування розбійних нападів на банківські установи : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 223 с.
180. Організація розслідування окремих видів злочинів : навч. посіб. / [А. Ф. Волобуєв, О. Є. Користін, Р. Л. Степанюк та ін.] ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. Харків : ХНУВС, 2011. 568 с.
181. Особливості провадження допиту підозрюваного (обвинуваченого) з метою недопущення тортур та інших порушень прав людини : посібник / [В. К. Весельський, В. С. Кузьмічов, В. С. Мацишин, А. В. Старушкевич]. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2004. 148 с.
182. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
183. Охріменко І. М., Гребенюк М. О. Використання спеціальних знань при розслідуванні насильницьких злочинів. *Юридична психологія та педагогіка*. 2009. № 2 (6). С. 78–88.
184. Панов М. І., Коновалова В. О. Розслідування вбивств на замовлення. Настільна книга слідчого / [М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін.]. 3-тє вид., переробл. і доповн. Київ, 2011. С. 192–198.
185. Первомайський В. Б., Ілейко В. Р., Каніщев А. В. Обґрунтування критеріїв обмеженої осудності у неповнолітніх, які скоїли суспільно небезпечні діяння. *Архів психіатрії*. 2010. Т. 16, № 2. С. 115–119. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apsuh_2010_16_2_22.
186. Петрухин И. Л. Свобода личности и уголовно-процессуальное принуждение. М. : Наука, 1985. 238 с.
187. Петрухин И. Л. Экспертиза как средство доказывания в советском уголовном процессе. М. : Юрид. лит., 1964. 265 с.

188.Печерникова Г. П., Гульдман В. В. Актуальные вопросы комплексной психологопсихиатрической экспертизы. *Психологический журнал*. М., 1985. Т. 6. С. 39–46.

189. Пивоваров В. В., Щербина Л. І. Взаємодія слідчого з органами дізнання при провадженні досудового слідства у кримінальних справах : навч. посіб. Харків : Право, 2008. 295 с.

190. Письменний Д. П. Регламентация слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій в кримінальному процесуальному кодексі України. *Актуальні проблеми застосування нового кримінального процесуального законодавства України та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 5 жовт. 2012 р.). Харків, 2012. С. 66–73.

191.Плисюк Н. М. Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2011. 231 с.

192. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі. Харків : Арсіс ЛТД, 2007. 576 с.

193. Польщиков В. В. Особливості криміналістичної характеристики нерозкритих вбивств та їх розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2010. 221 с.

194. Помазан С. Г. Криміналістичні проблеми розслідування умисних вбивств при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского*. 2013. Т. 26 (65), № 1. С. 442–446. (Серия «Юридические науки»).

195. Порубов Н. И. Допрос в советском уголовном процессе. Минск : Вишэйш. шк., 1973. 176 с.

196. Порядок проведення судово-психіатричної експертизи : наказ Міністерства охорони здоров'я від 8 жовт. 2001 р. № 397. *Ліга закон* : [сайт]. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/REG6507.html.
197. Прикладная юридическая психология : учеб. пособие для вузов / под ред. А. М. Столяренко. М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. 639 с.
198. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.
199. Про затвердження Порядку взаємодії відомчої воєнізованої охорони з органами (підрозділами) внутрішніх справ, Служби безпеки, Збройних Сил, Міністерства з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи у разі виникнення надзвичайних ситуацій на об'єктах підвищеної небезпеки : постанова Кабінету Міністрів України від 14 квіт. 2004 р. № 460. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/460-2004-п>.
200. Про Національну поліцію : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.
201. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2136-XII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.
202. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30 черв. 1993 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3341-12>.
203. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та

розслідуванні : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 7 лип. 2017 р. № 575. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE30805.html.

204. Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні : наказ Генеральної прокурови України від 19 груд. 2012 р. № 4 гн. *Генеральна Прокуратура України* : [сайт]. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=94102.

205. Про психіатричну допомогу : Закон України від 22 лют. 2000 р. № 1489-III. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1489-14>.

206. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лют. 2008 р. № 311/2008 «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» : Указ Президента України від 8 квіт. 2008 р. № 311/2008. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/311/2008>.

207. Про судову експертизу : Закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038–XII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.

208. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 лют. 2003 р. № 2 *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03>.

209. Про судову практику у справах про необхідну оборону : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квіт. 2002 р. № 1. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0001700-02>.

210. Прокурорский надзор в Российской Федерации : учебник / под ред. В. И. Рохлина. СПб. : С.-Петербур. ин-т экспертов, 2000. 328 с.

211. Пряхін Є. В. Слідча тактика : навч. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2011. 116 с.

212. Пясковський В. В. Методика розслідування торгівлі людьми : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2004. 225 с.
213. Расследование преступлений повышенной общественной опасности : пособие для следователя / [Э. У. Бабаева, А. П. Гайдук, А. И. Дворкин и др.] ; под науч. ред. Н. А. Селиванова. М. : Лига Разум, 1999. 444 с.
214. Ратинов А. Р. Судебная психология для следователей. М. : Высш. шк. МООП СССР, 1967. 230 с.
215. Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2002. 196 с.
216. Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2002. 222 с.
217. Рубежанский А. Ф., Очаповский В. С. К возможности установления времени смерти путем определения насекомых и их останков, найденных на скелетированном трупе. *Судебно-медицинская экспертиза*. М., 1964. № 1. Т. 7. С. 50–52.
218. Рыжаков А. П. Краткий курс уголовного процесса : учеб. пособие. М. : Филинь, 1998. 384 с.
219. Сабадаш В. П. Криміналістика : навч. посіб. Київ, 2008. 156 с.
220. Саїнчин С. О. Досудове розслідування умисного вбивства малолітньої дитини: організація і тактика : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Запоріжжя, 2014. 187 с.
221. Салтевский М. В. О структуре криминалистической характеристики хулиганства и типичных следственных ситуациях. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Киев, 1982. Вып. 25. С. 13–20.
222. Салтевский М. В. Тактические основы организации и производства следственных действий и получение информации от верей. Гл. 18. *Специализированный курс криминалистики : учебник* / отв. ред. М. В. Салтевский. Киев, 1987. С. 234–255.

223. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2006. 588 с.
224. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2008. 558 с.
225. Салтевський М. В. Криміналістика : навч.-довідк. посіб. Київ, 2006. 588 с.
226. Салтевський М. В. Криміналістика : підручник : у 2 ч. Харків : Консум, 1999. Ч. 1. 416 с.
227. Салтевський М. В. Криміналістика : підручник : у 2 ч. Харків : Консум, 2001. Ч. 2. 528 с.
228. Сандрачук А. А., Янкова А. М. Щодо способів вчинення шахрайства при купівлі нерухомості. URL: http://www.rusnauka.com/31_PRNT_2010/Pravo/73839.doc.htm.
229. Сафронов С. О. Методика розслідування умисного заподіяння тяжких і середньої тяжкості тілесних ушкоджень : наук.-практ. посіб. Харків : С.А.М., 2003. 175 с.
230. Сафронов С. О. Методика розслідування умисного заподіяння тяжкого і середньої тяжкості тілесних ушкоджень : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 1999. 19 с.
231. Селиванов Н. А. Криминалистические характеристики преступлений и следственные ситуации в методике расследования преступлений. *Социалистическая законность*. 1977. № 2. С. 56–59.
232. Семенов В. В. Спеціальні знання в розслідуванні злочинів (зміст, організація використання) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 205 с.
233. Семенов В. В. Методика розслідування вбивств, прихованих інсценуванням : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2004. 183 с.
234. Сергеев Л. А. Сущность и значение криминалистической характеристики преступлений. *Руководство для следователей* / отв. ред. Н. В. Жогин. М., 1971. С. 437–443.

235. Синчук В. Л. Кореляційні залежності між елементами криміналістичної характеристики та їх використання у методиці розслідування вбивств : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2004. 20 с.
236. Ситковская О. Д., Конышева Л. П., Коченов М. М. Новые направления судебно-психологической экспертизы : справ. пособие. М. : Юрлитинформ, 2000. 160 с.
237. Січківська І. В. Початковий етап розслідування сексуальних вбивств : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2013. 275 с.
238. Скригонюк М. І. Криміналістика : підручник. Київ : Атіка, 2005. 496 с.
239. Слідчі (розшукові) дії : навч. посіб. / [О. В. Авраменко, Р. І. Благута, Ю. В. Гуцуляк та ін.] ; за заг. ред. Р. І. Благуті та Є. В. Пряхіна. Львів : ЛьвДУВС, 2013. 416 с.
240. Сокиран М. Ф., Бобрик К. Ю. Тактика допиту підозрюваних (обвинувачуваних) при розслідуванні злочинів, пов'язаних зі створенням злочинної організації. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2011. № 1. С. 172–179.
241. Старушкевич А. В. Криміналістичний аналіз слідової картини серійних вбивств. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка*. Київ, 2004. № 60–62. С. 92–98. (Серія «Юридичні науки»).
242. Старушкевич А. В. Особа злочинця та потерпілого як елемент криміналістичної характеристики сексуальних убивств : навч. посіб. Київ : Правник, 1997. 62 с.
243. Стахівський С. М. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів : наук.-практ. посіб. Київ : Атіка, 2009. 64 с.
244. Стеблинська О. С. Кримінологія : посібник. Київ : Ін-т кримін.-викон. служби, 2014. 126 с.
245. Столітній А. В. Особливості початку досудового розслідування за ухилення від сплати аліментів на підставі подань (повідомлень) державної

- виконавчої служби. *Актуальні проблеми держави і права*. 2015. Вип. 75. С. 175–181.
246. Столітній А. В. Підстави початку досудового розслідування. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 4. С. 187–197.
247. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса / отв. ред. Н. Н. Полянский. М. : АН СССР, 1958. 704 с.
248. Судова медицина. *Um.co.ua* : [сайт]. URL: <http://um.co.ua/9/9-2/9-209109.html>.
249. Терзиев Н. В. Процессуальная природа освидетельствования. *Советское государство и право*. 1954. № 7. С. 115–116.
250. Тимошенко П. Ю., Салтевский М. В., Жариков Ю. Ф. Теория и практика использования следов памяти (идеальных отображений) в расследовании преступлений. Киев : Укр. акад. внутр. дел, 1991. 88 с.
251. Тимчишин Д. М. Використання науково-технічних засобів у розслідуванні вбивств : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2014. 260 с.
252. Тимчишин Д. М. Використання науково-технічних засобів під час проведення слідчих (розшукових) дій за участю підозрюваного у вчиненні вбивства. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 295–301. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknuvs_2013_2_42.
253. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування заподіяння тілесних ушкоджень, учинених неповнолітніми. *Vuzlit.ru* : [сайт]. URL: https://vuzlit.ru/1368294/tipovi_slidchi_situatsiyi_pochatkovogo_etapu_rozsliduvannya_zapodiyannya_tilesnih_ushkodzhen_uchinenih_nepovnolitnimi.
254. Тишкевич И. С. Условия и пределы необходимой обороны. М. : Юрид. лит., 1969. 216 с.
255. Тищенко В. В. Криминалистическая методика расследования: современное состояние и перспективы развития. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2010. Т. 9. С. 170–181.

256. Тіщенко В. В. Слідчі ситуації в методиці розслідування злочинів: поняття, класифікація, значення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. Вип. 22. С. 961–965.
257. Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса : Одес. нац. юрид. акад. ; Фенікс, 2007. 260 с.
- 258.Топчій В. В., Карпенко Н. В. Проблемні питання освідчування і застосування примусу для його проведення. *Міжнародний юридичний вісник*. 2015. Вип. 1. С. 43–52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/muvnudp_2015_1_9.
- 259.Уголовное право Российской Федерации. Общая часть / под ред. Р. Р. Галиакбарова. Саратов : СВШ МВД РФ, 1997. 432 с.
260. Уткин М. С. Особенности расследования и предупреждения хищений в потребительской кооперации : учеб. пособие. Свердловск : СЮИ, 1975. 78 с.
261. Фаринник В. І. Розвиток правового регулювання збирання доказів за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Митна справа*. 2012. № 4 (82), ч. 2. С. 3–8.
262. Франк Л. В. Виктимология и виктимность : учеб. пособие. Душанбе : Ирфон, 1972. 123 с.
263. Хижняк Є. С. Типові слідчі ситуації при розслідуванні статевих злочинів. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2012. № 4. С. 197–199.
264. Хитра А. Я., Кучер В. О. Взаємодія слідчого та органу дізнання при провадженні кримінальних справ : курс лекцій. Львів : Держ. ун-т внутр. справ, 2009. 100 с.
265. Чаплинська Ю. А. Проблемні питання організації проведення одночасного допиту двох раніше допитаних осіб. *Право і суспільство*. 2014. № 2. С. 222–227. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2014_2_40.
266. Чаплинська Ю. А. Слідчий експеримент (організаційний аспект). *Криміналістичний вісник*. 2013. № 1. С. 43–48. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/kvis_2013_1_8.

267. Чаплинський К. О. Організація і тактика слідчих дій при розслідуванні злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями : монографія. Дніпропетровськ : Юрид. акад. МВС України, 2004. 192 с.
268. Чаплинський К. О. Освідування як об'єкт криміналістичного дослідження. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 449–453.
269. Чаплинський К. О. Освідування: поняття та сутність. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності* : зб. наук. пр. Донецьк, 2011. № 2. С. 101–104.
270. Чаплинський К. О. Проблемні питання тактики проведення очної ставки. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 4. С. 353–359.
271. Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2010. 560 с.
272. Чаплинський К. Ю. Організаційні і тактичні особливості судово-медичного освідування. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2011. № 1. С. 248–252.
273. Чеботарев Р. А. Обстоятельства, подлежащие установлению при доказывании события убийства. *Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена*. 2011. № 127. С. 179–184.
274. Чернявський С. С. Методика розслідування злочинів у сфері банківського кредитування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2001. 309 с.
275. Чернявський С. С. Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 610 с.
276. Чернявський С. С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування. Київ : Хай-Тек Прес, 2010. 624 с.
277. Чорний А. М. Особливості розслідування вбивств з корисливих мотивів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 336 с.

278. Чорний А. М. Слідова картина як елемент криміналістичної характеристики корисливих вбивств. *Соціально-правовий розвиток: досягнення, перспективи та проблеми* : матеріали міжнар. наук.-прак. конф. (Тернопіль, 7 груд. 2010 р.). Тернопіль, 2010. Ч. 2. С. 44–45. URL: http://www.lex-line.com.ua/?language=ru&go=full_article&id=927.

279. Чорноус Ю. М. Тактика слідчих (розшукових) дій згідно з науковими поглядами М. В. Салтевського. *З нагоди 100-річчя від дня народження професора М. В. Салтевського* : зб. матеріалів круглого столу, м. Харків, 30 жовт. 2017 р. ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України. Харків, 2017. С. 22–24.

280. Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення досудового слідства у справах про злочини міжнародного характеру : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2013. 32 с.

281. Шейфер С. А. Следственные действия. Система и процессуальная форма. М. : Юрлитинформ, 2001. 230 с.

282. Шейфер С. А. Следственные действия: система и процессуальная форма. М. : Юрид. лит., 1981. 128 с.

283. Шепітько В. Ю. Криміналістика : енцикл. слов. (укр.-рос. і рос.-укр.) / за ред. В. Я. Тація. Харків : Право, 2001. 554 с.

284. Шепітько В. Ю. Криміналістика : підручник. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Ін Юре, 2004. 728 с.

285. Шепітько В. Ю. Тактика огляду місця події : конспект лекції. Харків : УДЮА, 1994. 20 с.

286. Шепітько В. Ю. Теоретичні проблеми систематизації тактичних прийомів у криміналістиці : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 1996. 30 с.

287. Шеремет А. П. Криміналістика : навч. посіб. Чернівці : Наша кн., 2008. 440 с.

288. Шибіко В. П. Загальні положення попереднього розслідування. *Кримінальний процес України* : підручник. Київ : Либідь, 1999. С. 216–220.
289. Шульга А. О. Основи методики розслідування вбивств на замовлення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Донецьк, 2003. 219 с.
290. Шумейко Д. О. Особливості проведення тактичної операції «Документування прийняття пропозиції (обіцянки) та одержання неправомірної вигоди». *Становлення громадянського суспільства в Україні: нормативно-правове підґрунтя* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 8 трав. 2015 р.). Дніпропетровськ, 2015. С. 126–130.
291. Шумейко Д. О. Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 40–52.
292. Щербакова Г. В. Початковий етап розслідування розбоїв, учинених з метою заволодіння приватним майном громадян : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 200 с.
293. Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2011. 32 с.
294. Юридична психологія : підручник / [Д. О. Александров, В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко та ін.] ; заг. ред. Л. І. Казміренко, Є. М. Моїсєєва. 2-ге вид., доопрац. та доповн. Київ : КНТ, 2008. 352 с.
295. Юрчишин В. Д. Висновок експерта як джерело доказів у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 227 с.
296. Юсупов И. М. Психология взаимопонимания. Казань : Татар. кн. изд-во, 1991. 192 с.
297. Якімець Т. І. Крайня необхідність за кримінальним правом України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2008. 16 с.

298. Яковчук С. В. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами під час розслідування серійних вбивств : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2014. 20 с.

299. Яремчук В. О. Залучення спеціаліста до проведення слідчих дій (організація і тактика) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2014. 249 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Узагальнення результатів анкетування слідчих органів Національної поліції, проведеного в межах дослідження розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони

В анкетуванні взяли участь слідчі Національної поліції України (140 осіб) з (Вінницької, Волинської, Дніпропетровської, Київської, Харківської, Хмельницької, Черкаської області, м. Київ).

№ з/п	Запитання анкети	Відповіді слідчих НПУ (140 осіб, %)	
1.	Ваша посада		
	слідчий;	116	82,8 %
	ст. слідчий;		
	начальник (заступник начальника) слідчого управління (відділу, відділення);	24	17,2 %
2.	Стаж роботи:		
	до 5 років	37	26,4 %
	від 5 до 10 років	75	53,5 %
	більше 10 років	28	20,1 %
3.	Чи маєте Ви досвід розслідування умисних вбивств при перевищенні меж необхідної оборони?		
	так	54	38,5 %
	ні	86	61,5 %
4.	При побудові слідчих версій початково відштовхується від:		
	особи злочинця	62	44,3 %
	особи потерпілого	45	32,1 %
	способу вчинення злочину	27	19,0 %
	обстановки вчинення злочину та слідової картини	6	4,6 %
5.	Ситуація проведення допиту підозрюваного при розслідуванні умисних вбивств при перевищенні меж необхідної оборони:		
	конфліктна	57	40,7 %
	безконфліктна	83	59,3 %
6.	Які зустрічалися форми протидії під час допиту під час розслідування умисних вбивств при перевищенні меж необхідної оборони:		
	неправдиві свідчення	78	55,7 %
	замовчування	48	34,3 %
	перешкоджання вчиненню слідчих дій	9	6,4 %
	фальсифікація та знищення доказів	5	3,6 %

7.	Чи мало місце під час розслідування даної категорії кримінальні провадження перекваліфікація?		
	так	131	93,6 %
	ні	9	6,4 %
8.	Які слідчі (розшукові) дії необхідно провести під час розслідування умисних вбивств при перевищенні меж необхідної оборони?		
	допит	140	100 %
	огляд	140	100 %
	одночасний допит декількох осіб	104	74,2 %
	слідчий експеримент	102	73,4 %
	пред'явлення для впізнання	39	27,9 %
	обшук	19	19,3 %
	освідування	8	5,7 %
	інші слідчі (розшукові) дії	7	5,0 %
9.	Яке значення для розслідування умисних вбивств при перевищенні меж необхідної оборони має огляд місця події?		
	безпосереднє джерело доказів, що дасть змогу оцінити слідову картину	90	63,3 %
	має бути проведено, але загалом має формальний характер, та не містить ніякої інформації	50	36,7 %
10.	Об'єктами пред'явлення для впізнання під час розслідування умисного вбивства вчиненого при перевищенні меж необхідної оборони є:		
	підозрюваний	69	49,3 %
	труп	38	27,1 %
	предмет	17	12,1 %
	інші види (фотознімки, матеріали відеозапису)	16	11,4 %
11.	Чи сприяє отриманню позитивних результатів правильне визначення черговості дачі показань учасниками одночасного допиту?		
	так	120	86 %
	ні	20	14 %
12.	У яких формах, на Вашу думку, має відбуватися взаємодія між слідчим та оперативно-розшуковими органами під час розслідування даної категорії злочину?		
	у спільному проведенні нарад щодо кримінальних проваджень	56	46,6 %
	в обміні інформацією	78	65 %
	у виконанні доручень слідчого оперативними працівниками	67	55,8 %
	у здійсненні негласних слідчих (розшукових) дій	43	35,8 %
	у створенні і функціонуванні слідчо-оперативних груп	46	38,3 %
	у спільному проведенні тактичних операцій	51	42,5 %
	у спільному плануванні розслідування злочинів	33	27,5 %
	Іншу	6	5,1 %

13.	Яка, на вашу думку, причина низької ефективності розслідування вказаного злочину:		
	відсутність методичного забезпечення по розслідуванню зазначеної категорії справ	85	62,5 %
	відсутність достатнього досвіду у розслідуванні зазначеної категорії справ	50	33,3 %
	суб'єктивні фактори	5	4,1 %
14.	Чи необхідно, на Вашу думку, розроблення окремої методики розслідування умисних вбивств при перевищенні меж необхідної оборони?		
	так	125	89,3 %
	ні	15	10,7 %
15.	Найбільш ефективним та доцільним є залучення під час кримінальних проваджень за фактом вчинення умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони?		
	працівник оперативних підрозділів	135	100 %
	судовий експерт	139	100 %
	інспектор-криміналіст	140	99,3 %
	спеціалістів спеціалізованої пересувної лабораторії Експертної служби МВС	104	74,3 %
	дільничний інспектор	64	45,7 %
	психологів	34	24,3 %
	кінологів	8	11,4 %
	працівник патрульної поліції	13	9,3 %
16.	Ефективні терміни доручення оперативними співробітниками		
	не більше 10 діб	30	20,6 %
	від 10 до 25 діб	44	30,3 %
	більше 25 діб	12	8,3 %
	немає різниці який період, все одно більшість доручень виконується формально	54	40,8 %
17.	Причиною формальним виконанням доручень є (опитаних 54 (слідчих) та 19 (працівників прокуратури))		
	не вистачає часу на їх виконання, але вони намагаються	9	16,6 %
	не вистачає контролю з боку керівництва підрозділу	19	35,2 %
	неналежне ставлення до своїх обов'язків	21	38,9 %
	Відсутність мотивації	5	9,3 %
18.	Оскільки умисне вбивство, учинене при перевищенні меж необхідної оборони, належить до категорії кримінальних правопорушень середньої тяжкості, то у кримінальних провадженнях вказаної категорії серед негласних слідчих (розшукових) дій можна проводити лише передбачені ч. 2 ст. 264, та ст. 268 КК України. Чи обмежує дане положення слідчого під час досудового розслідування?		
	так	106	75,7 %
	ні	34	24,3 %

Окремі результати узагальнення вивчених 85 кримінальних проваджень Волинської, Дніпропетровської, Запорізької, Івано-Франківської, Київської, Кіровоградської, Луганської, Львівської, Одеської області та м. Київ щодо умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони

№ з/п	Вирішуване завдання	Отримані результати (кількість, %)	
1.	Стать особи злочинця		
	чоловік	37	43,5 %
	жінка	48	56,5 %
2.	За віком особа злочинця, яка вчинила умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони:		
	від 16 до 25 років	15	18 %
	від 25 до 35 років	32	30 %
	від 35 до 45 років	21	28 %
	від 45 років	12	16 %
3.	Місце вчинення злочину		
	за місцем проживання особи злочинця або потерпілого	69	81,2 %
	поза місцем мешкання	16	18,8 %
4.	Освіта особи злочинця		
	повна загальна середня освіта	41	48,2 %
	професійна (професійно-технічна) освіта	40	47,1 %
	вища освіта	4	4,7 %
5.	Соціальний статус особи злочинця		
	безробітна	55	64,7 %
	працевлаштована	30	35,3 %
	недієздатна	0	0 %
6.	Наявність судимостей у особи злочинця:		
	особа раніше несудима	9	18 %
	раніше вчиняла злочини, але судимість знята або погашена	20	40 %
	особа раніше судима	21	42 %
7.	Громадянство особи злочинця:		
	громадянин України	50	100 %
	громадянин іноземної держави	0	0 %
	особа без громадянства	0	0 %
8.	Відомості про сімейний стан особи злочинця:		
	одружений (заміжня)	36	72 %
	самотня	14	28 %

9.	Відомості про наркотичну залежність особи злочинця		
	не має наркотичної залежності	35	70 %
	періодично вживає деякі наркотичні засоби	3	6 %
	має наркотичну залежність	11	22 %
	інший варіант	1	2 %
10.	Злочин був вчинений стосовно особи у віці:		
	від 16 до 25 років	9	18 %
	від 25 до 35 років	14	28 %
	від 35 до 45 років	15	30 %
	від 45 років	12	24 %
11.	Наявності у злочинця психічних розладів та хвороб		
	злочинець є психічно здоровою особою без наявності психічних розладів	66	77,6 %
	злочинець є психічно здоровою особою, але має психічні розлади	19	23,3 %
	злочинець є психічно хворою особою	0	0 %
12.	У разі виявлення психічних розладів (з числа 19 кримінальних проваджень)		
	пов'язані з вживанням алкоголю та наркотичних речовин	10	52,6 %
	розумовою відсталістю різних ступенів	5	26,3 %
	травмами мозку чи церебральною дисфункцією,	2	10,5 %
	шизофренії та шизоафективних розладів,	1	5,26 %
	невротичні, пов'язані зі стресом та соматоформні розлади	1	5,26 %
13.	За ступенем вживання алкоголю		
	не вживають	7	14 %
	вживають у помірній кількості	10	20 %
	зловживають алкоголем	15	30 %
	є алкоголіками	18	36 %
14.	Чи перебувала у стані алкогольного сп'яніння особа злочинця під час вчинення злочину		
	так	31	36,4 %
	ні	54	63,6 %
15.	Чи перебувала у стані алкогольного сп'яніння особа потерпілого під час вчинення злочину		
	так	67	78,8 %
	ні	18	21,2 %
16.	Наявності у потерпілого психічних розладів та хвороб		
	злочинець є психічно здоровою особою без наявності психічних розладів	54	63,5 %

	злочинець є психічно здоровою особою, але має психічні розлади	25	30,5 %
	злочинець є психічно хворою особою	6	6,0 %
17.	За працевлаштуванням особи потерпілого:		
	працюючий	33	38,8 %
	безробітний	52	61,2 %
18.	За наявністю освіти:		
	повна загальна середня освіта	11	12,9 %
	професійна (професійно-технічна) освіта	58	68,2 %
	вища освіта	16	18,9 %
19.	За статтю потерпілої особи:		
	жіноча стать	12	14,1 %
	чоловіча стать	73	85,9 %
20.	За віком потерпілої особи		
	до 25 років	26	29,4 %
	від 25 до 40 років	37	46,7 %
	від 40 років	58	23,9 %
21.	Чи знайомі між собою були особа злочинця та особа потерпілого?		
	так	77	90,6 %
	ні	8	9,4 %
22.	Які стосунки були між особою злочинцем та особою потерпілим (77 кримінальних проваджень)		
	особи перебували у шлюбі або мали спільний побут	33	42,8 %
	мали товариські відносини	20	25,9 %
	мешкали неподалік один одного, але нічого спільного не мали	14	18,2 %
	мали різнорівневий соціальний статус, як працівник та керівник	11	14,3 %
	мали спільну власність	9	11,8 %
23.	Чи мав місце конфлікт між особою злочинцем та особою потерпілим		
	так	81	95,3 %
	ні	4	4,7 %
24.	Якого саме характеру був конфлікт (81 кримінальне провадження)		
	тривалими конфліктами (понад місяць)	55	67,9 %
	конфлікт між особами мав місце незадовго до вчинення злочину	26	32,1 %
25.	Які прояви конфлікту між особою злочинцем та особою потерпілим було виявлено (81 кримінальне провадження)		
	нанесенням тілесних ушкоджень потерпілим	42	51,9 %

	підозрюваному		
	погрозою застосування фізичного насилля відносно підозрюваного	26	32,1 %
	погрозою з боку підозрюваного застосувати матеріальні санкції	7	8,6 %
	інші ситуації	6	7,4 %
26.	За предметом злочину:		
	холодна зброя	55	64,7 %
	без використання сторонніх предметів (руками та ногами)	3	21,1 %
	вогнепальна зброя	8	9,4 %
	тупими предметами	2	2,4 %
	руками, петлею, шляхом закриття рота і носа	2	2,4 %
27.	За способом вчинення злочину		
	шляхом нанесення удару	51	60,0 %
	шляхом удушення	34	40,0 %
28.	За місцем вчинення злочину		
	в приміщенні	76	89,4 %
	поза межами приміщенні	9	10,6 %
29.	Які зустрічалися форми протидії під розслідування умисних вбивств при перевищенні меж необхідної оборони:		
	переховування від правоохоронних органів	24	28,2 %
	приховування факту вчинення злочину шляхом відмови від дачі показань, надання завідомо неправдивих показань	23	27,1 %
	знищення матеріальних джерел інформації	17	20,0 %
	маскування	13	15,3 %
	забезпечення алібі	8	9,4 %
30.	Результати проведення допиту підозрюваного		
	він визнає себе винним у вчиненні злочину	71	83,5 %
	заперечує свою причетність до вчинення злочину	14	16,5 %
31.	Характерне утворення слідів таких, як:		
	сліди боротьби, виявлені на місці події та на потерпілому	31	36,3 %
	сліди ніг злочинця і потерпілого, крім цього на можуть, які не стосуються події	18	21,8 %
	велика кількість слідів крові	17	19,9 %
	поза трупа, наявність, синців, або інших ушкоджень	16	18,6 %
	стан одягу трупа	3	3,4 %
32.	Підстави внесення відомостей до ЄРДР		
	про злочин було повідомлено свідками та очевидцями даної події	52	61,1 %

	з моменту вчинення злочину до повідомлення про нього минув певний проміжок часу (понад 2 години)	31	36,5 %
	повідомлення надійшло безпосередньо від особи яка вчинила злочин	2	2,4 %
33.	Чи мала місце перекваліфікація		
	так	69	81,1 %
	ні	16	18,9 %
34.	У разі перекваліфікації (69 кримінальних проваджень)		
	перекваліфіковані з ст. 115 КК України	53	62,3 %
	перекваліфіковані з ст. 121 КК України	16	37,7 %
35.	Проводилися такі судові експертизи:		
	судово-медична (трупа)	85	100 %
	комплексна психолого-психіатрична експертиза	52	61,1 %
	судово-дактилоскопічна	50	58,8 %
	судово-трасологічна	33	38,8 %
	судова імунологічна	28	32,9 %
	судова медико-криміналістична	27	31,7 %
	судова цитологічна	26	30,6 %
	судово-медична (злочинця)	24	28,2 %
	судова експертиза холодної зброї	16	18,8 %
	судово-психологічна експертиза	5	5,9 %
	судова балістична	2	2,3 %
36.	Типові сліди виявлені та вилучені на місці події		
	труп потерпілого	85	100 %
	знаряддя й засоби злочину	46	57,6 %
	сліди біологічного походження (кров, волосся, нашарування поту, нігті, та інші)	37	43,5 %
	трасологічні сліди (сліди взуття, тканини, транспортних засобів)	28	32,9 %
37.	Найбільш поширеними слідчими (розшуковими) діями у кримінальних провадженнях вказаної категорії є:		
	слідчий огляд	85	100 %
	допит	85	100 %
	призначення експертиз	85	100 %
	слідчий експеримент	60	70,6 %
	пред'явлення для впізнання	22	25,8 %
	освідування	16	18,8 %
38.	Беручи до уваги (60 кримінальних проваджень) у яких проводився слідчий експеримент, з якою метою була проведена дана слідча (розшукова) дія		
	для встановлення порядку та характеру дій учасників під час вбивства	7	11,7 %

	для встановлення механізму нанесення тілесних ушкоджень	24	40,0 %
	для встановлення можливості утворення тілесних ушкоджень про які повідомляє учасник	22	36,7 %
	для встановлення можливості сприйняття свідками події злочину у тих умовах	7	11,7 %
38.	Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами під час розслідування умисних вбивств, вчинених при перевищенні меж необхідної оборони, реалізується у наступних формах:		
	під час діяльності у складі слідчо-оперативної груп	83	98,1 %
	шляхом надання письмового доручення на проведення слідчих (розшукових) дій	73	85,6 %
	під час виконання усних вказівок та доручень слідчого оперативним підрозділом	30	34,9 %
	оперативно-розшукових заходів	16	19,2 %
	негласних слідчих (розшукових) дій	2	1,4 %

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

ІНСТИТУТ ЗАКОНОДАВСТВА

04053, Київ, пров. Несторівський, 4, тел. 235 96 01, факс. 235 96 05, e-mail: zak_norm@rada.gov.ua

№ 22/003/2-1-15

„18” 12 2017 р.

Довідка про впровадження результатів дисертаційного дослідження Груздя Олександра Івановича у законотворчу діяльність

Інформуємо, що наукові положення дисертаційного дослідження ад'юнкта кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ Груздя Олександра Івановича на тему: «Розслідування умисних вбивств при перевищенні меж необхідної оборони» були подані у вигляді обґрунтованих пропозицій до Кримінального процесуального кодексу України.

Вважаємо, що положення дисертаційного дослідження Груздя Олександра Івановича на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук є актуальними, мають необхідний теоретичний рівень, практичне значення та характеризуються науковою новизною і можуть бути враховані Інститутом законодавства Верховної Ради України у процесі вдосконалення законодавства України.

Директор,
член-кореспондент
НАН України

Копиленко О.Л.

ЗАТВЕРДЖУЮ

Т.В.О. начальника
Головного слідчого управління
Національної поліції України

Р.М. Дударець

АКТ

**про впровадження у практичну діяльність Головного слідчого управління
Національної поліції України результатів дисертаційного дослідження
ад'юнкта кафедри криміналістики та судової медицини Національної
академії внутрішніх справ Груздя Олександра Івановича на тему:
«Розслідування умисних вбивств при перевищенні меж необхідної
оборони»**

Комісія Головного слідчого управління НП України у складі: заступника начальника відділу Мірковця Д.М., старшого слідчого в особливо важливих справах Шевчишена А.В., старшого слідчого в особливо важливих справах Панчук О.В., розглянула результати дисертаційного дослідження ад'юнкта кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ Груздя Олександра Івановича на тему: «Розслідування умисних вбивств при перевищенні меж необхідної оборони», підготовленого на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 «кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність».

Визначено, що для практичної діяльності Головного слідчого управління Національної поліції України важливе значення мають висновки, пропозиції та рекомендації, які відображені за змістом низки наукових робіт. До основних із них слід віднести:

1. Груздь О. І. Спосіб вчинення умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони // Науковий журнал «Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ» НАВС, 2016. №2. С. 147–154.

2. Груздь О. І. Криміналістична характеристика умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони // Міжнародний науково-практичний журнал «KELM» (Польща), 2016. №3. С. 76-81.

3. Груздь О. І. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони // Науково-практичний журнал «Вісник кримінального судочинства», 2017. №1. С. 149-155.

4. Груздь О. І. Слідова картина умисних вбивств // Актуальні питання та проблеми правового регулювання суспільних відносин: Матеріали міжнародної науково практичної конференції (м. Дніпропетровськ, 4-5 березня 2016 р.). Дніпропетровськ: ГО Правовий світ, 2016.С. 99–100.

5. Груздь О. І. Необхідність удосконалення криміналістичної кваліфікації вбивств // Правоохоронна та правозахисна діяльність поліції в умовах

формування громадянського суспільства в Україні: матеріали підсумк. наук.-практ. конф. (Київ, 9 квіт. 2016 р.) / [ред. кол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2016. С. 220–223.

6. Груздь О. І. Проведення судово-медичної експертизи трупа при розслідуванні вбивств // Теорія і практика судової експертизи: збірник матеріалів круглого столу. / редкол.: Кобилянський О.Л., Чорноус Ю.М., Свобода Э.Ю.; Київ. ННІ№2 Нац. акад. внутр. справ. Київ: Навчально-науковий інститут №2 Національної академії внутрішніх справ, 2016. С. 120–121.

7. Груздь О. І. Використання спеціальних психологічних знань під час розслідування умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони // Актуальні питання експертно-криміналістичного забезпечення правоохоронної діяльності: збірник матеріалів конференції. / редкол.: Кобилянський О.Л., Комаринська Ю.Б., Свобода Є.Ю.; Київ. ННІ№2 Нац. акад. внутр. справ. Київ: Навчально-науковий інститут №2 Національної академії внутрішніх справ, 2016. С. 105–107.

8. Груздь О. І. Кореляційні зв'язки особи злочинця та особи потерпілого при вчиненні умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони // Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності : тези Всеукраїнської науково-практичної конференції (Хмельницький, 3 березня 2017 року). Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2017. С. 747–749.

Сформовані висновки, пропозиції, рекомендації належним чином висвітлюють питання розслідування умисних вбивств при перевищенні меж необхідної оборони, за результатами проведених досліджень висловлюються обґрунтовані практичні рекомендації. Висновки, пропозиції, рекомендації автора можуть використовуватися в практичній діяльності працівників слідчих підрозділів Національної поліції України.

**Заступник начальника відділу
ГСУ НП України
кандидат юридичних наук**

Д.М. Мірковець

**Старший слідчий
в особливо важливих справах
ГСУ НП України
кандидат юридичних наук**

А.В. Шевчишен

**Старший слідчий
в особливо важливих справах
ГСУ НП України
кандидат юридичних наук**

О.В. Панчук

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор

Національної академії

внутрішніх справ,

доктор юридичних наук,

професор

С.Д. Гусарєв

. 2017 р.

Акт

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

ад'юнкта кафедри криміналістики та судової медицини

Національної академії внутрішніх справ

Груздь Олександра Івановича на тему:

**«Розслідування умисних вбивств при перевищенні меж необхідної
оборони» у освітній процес**

Національної академії внутрішніх справ

Комісія у складі: директора Інституту післядипломної освіти, доктора юридичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України Удалової Лариси Давидівни (голова комісії); завідувача кафедри кримінального процесу, кандидата юридичних наук, доцента Рожнової В.В.; завідувача наукової лабораторії з проблем досудового розслідування, кандидата юридичних наук, доцента Вознюка А.А.; заступника начальника відділу організації науково-дослідної роботи, кандидата юридичних наук, старшого наукового співробітника Калиновського О.В. склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження ад'юнкта кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ Груздь Олександра Івановича на тему: «Розслідування умисних вбивств при перевищенні меж необхідної оборони» впроваджені у освітній процес академії.

1. Матеріали дисертаційного дослідження Груздь Олександра Івановича застосовуються у освітньому процесі при підготовці та проведенні лекцій, семінарських і практичних занять зі слухачами та курсантами з курсів «Кримінальний процес», «Доказування на досудовому розслідуванні», «Судові та правоохоронні органи України», «Розслідування окремих видів злочинів», а також у рамках підвищення кваліфікації слідчих та працівників оперативних підрозділів згідно з затвердженими МВС України навчальними програмами післядипломної освіти Національної академії внутрішніх справ.

3. Зазначені праці підтвердили високий теоретичний і навчально-методичний рівень, практичну доступність і доцільність за результатами використання під час підготовки та проведення усіх видів занять.

Голова комісії

Л.Д. Удалова

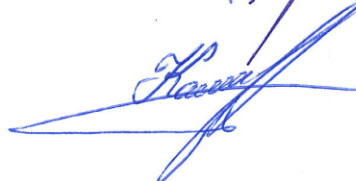
Члени комісії

В.В. Рожнова

А.А. Вознюк

О.В. Калиновський

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Груздь О. І. Спосіб учинення умисного вбивства в разі перевищення меж необхідної оборони. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2. С. 147–154.
2. Груздь О. І. Криміналістична характеристика умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони. *Knowledge, Education, Law and Management*. 2016. № 3. С. 76–81.
3. Груздь О. І. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 1. С. 149–155.
4. Груздь О. І. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами під час розслідування умисних вбивств при перевищенні меж необхідної оборони. *Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України*. 2017. № 4. С. 234–239.
5. Груздь О. І. Використання спеціальних знань під час розслідування умисних вбивств при перевищенні меж необхідної оборони. *Право і суспільство*. 2017. № 6. С. 170–175.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Груздь О. І. Слідова картина умисних вбивств. *Актуальні питання та проблеми правового регулювання суспільних відносин* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 4–5 берез. 2016 р.). Дніпропетровськ : Прав. світ, 2016. С. 99–100.
7. Груздь О. І. Необхідність удосконалення криміналістичної кваліфікації вбивств. *Правоохоронна та правозахисна діяльність поліції в умовах формування громадянського суспільства в Україні* : матеріали підсумк.

наук.-практ. конф. (Київ, 9 квіт. 2016 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 220–223.

8. Груздь О. І. Проведення судово-медичної експертизи трупа при розслідуванні вбивств. *Теорія і практика судової експертизи* : матеріали круглого столу (Київ, 12 травня. 2016 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 120–121.

9. Груздь О. І. Використання спеціальних психологічних знань під час розслідування умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони. *Актуальні питання експертно-криміналістичного забезпечення правоохоронної діяльності* : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 25 листоп. 2016 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 105–107.

10. Груздь О. І. Кореляційні зв'язки особи злочинця та особи потерпілого при вчиненні умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 3 берез. 2017 р.). Хмельницький : НАДПСУ, 2017. С. 747–749.

11. Груздь О. І. Особливості прийняття рішення про внесення відомостей до ЄРДР про умисні вбивства при перевищенні меж необхідної оборони. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової медицини* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 24 листоп. 2017 р.) : у 2 ч. Ч. 2. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 141–143.